

N. 16ld

559 43

93/99 FI H79

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXV. évfolyam • 1. szám
2007. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁJNÉ JÁGER MÁRIA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ANILIA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrkft.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
honism@intersware.hu

Megjelenik az

Oktatási és Kulturális
Minisztérium

a

Nemzeti Kulturális Alap

a

Magyar Nemzeti Múzeum

és a

Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,

az egyes számok ára 396 Ft.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440.

További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
ELO-Print Nyomdaipari Kft.
(Felelős vezető: Balogh Mihály)
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ábrahám Rebeka diák, Székesfehérvár

Bagu Balázs ny. tanár, Bátyú

Balassa Zoltán újságíró, Kassa

Balogh Péter nyugalmazott főmérnök,
Szombathely

† Beke György író, Budapest

Benke Noémi diák, Székesfehérvár

Bézi Katalin diák, Makó

Bogdán Lajos ny. szakfelügyelő, Szeged

Czizel Rita diák, Székesfehérvár

Csányi Judit diák, Székesfehérvár

Dabóczy Viktória egyetemi hallgató, Vác

Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen

Dobos Gyula dr. főlevéltáros-igazgató,
Szekszárd

Eperjessy Ernő szakosztályelnök, Budapest

Fábián Margit tanár, Érd

Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai tanár, Bátya

Fejér László múzeumi igazgató, Esztergom

Frankovocs György dr. néprajzkutató, Pécs

Gajda Péter középiskolai tanár, Székesfehérvár

Halász Péter főtanácsos, Budapest

Lánczi Ágnes rádióriporter, Budapest

Lukács László dr. néprajzkutató,
Székesfehérvár

Lukács Miklós egyetemi hallgató,
Székesfehérvár

Marossy Endre dr. c. egyetemi docens, Budapest

Máté György egyetemi hallgató, Budapest

Mázi Béla könyvtáros, Budapest

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna tanár, Makó

Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest

Simor Ferenc dr. ny. főállatorvos, Siklós

Tál Gizella muzeológus, Jászberény

Vargay Adrienn diák, Székesfehérvár

Varsányi Attila főlevéltáros,
Hódmezővásárhely

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón Grósz Gergely (Paks)
„Olvasás” (Keszthely) című felvétele látható.

2007 FEBR 14.

TARTALOM

Levéltárak a történelmi ismeretek gyarapításának szolgálatában (Dr. Dobos Gyula) 3

ÉVFORDULÓK

Az újrateremtés jegyében (Balassa Zoltán) 12
A salgótarjáni sortűz emlékezete (Dr. Marossy Endre) 24

ISKOLA ÉS HONISMERET

Márai Sándor: Füveskönyv 27
Helytörténet a középiskolai oktatásban Makón (Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna) 29
A székesfehérvári Ciszterci Gimnázium és a Szent István Király Múzeum (Lukács László) 34

EMLÉKHELYEK

A százötven éves Múzeumkert.
Debreczeni-Droppán Béla történésszel beszélget Láncki Ágnes 41
Móricz Zsigmond Zagyvarékason (Beke György) 46

HAGYOMÁNY

Asszonyfarsang és a busójárás (Frankovics György) 49
Vásárok, vásáros helyek, házaló kereskedők a Zselicben (1900–1950) (Eperjessy Ernő) 56
Bukovinai magyarok Kanadában (Fábián Margit) 65
„Bészántottál, bévetettél”.
Az olyan igékről, melyek nem tulajdon jegyzisben vétetnek (Dr. Fehér Zoltán) 69
Táncélet a Kárpátaljai Bátyúban (Bágy Balázs) 72
Az építőáldozat Dévától Gobelsburgig (Lukács Miklós) 79

TERMÉS

Vác az Árpád-korban (Dabóczi Viktória) 82
Kalotaszeg mentsvára: Almásvára (Sebestyén Kálmán) 89

KRÓNIKA

Egy gazdag életút a közművelődés szolgálatában.
Tímár Irmával beszélget dr. Simon Ferenc 91

„Nem az emberekkel van baj, hanem a politikával“ Az Életfa-díjas Stoller Antallal beszélget <i>Máté György</i>	93
Messzire hallatszik a jászkürt (<i>Tóth Gizella</i>)	95
Csongrád Megyei Levéltári Napok '06. (<i>Bogdán Lajos</i>)	98
Együtt az úton (<i>Varsányi Attila</i>)	100
Székesfehérvári diákok Moldvában és Erdélyben (<i>Gajda Péter</i>)	101
<u>In memoriam</u>	
Keserves húcsú Nagy Gáspártól (<i>Halász Péter</i>).....	106
Beke György (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	108
Pungor Zoltán emlékezete (<i>Balogh Péter</i>)	109

KÖNYVESPOLC

Vásárok világa I. (<i>Dankó Imre</i>)	111
---	-----

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításának során könnyebbé teszi a korrekció megtagadását, ha a közzésre szánt írásokat hajlókönyv (floppy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt
(1053 Bp. V., Magyar u. 40. Tel.: 1-327-7796)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

Levéltárak a történelmi ismeretek gyarapításának szolgálatában*

Az előadásra készülve számos kérdés foglalkoztatott: nem levéltárosi évtizedeimben mit tudtam én a levéltárról? Mit tudnak, tudhatnak a ma élők? Történt-e valami annak érdekében, hogy az archívumok az emberek életének részévé váljanak? Sikerült-e a profi kutatókon kívül a szak- és évfolyam dolgozati feladatokkal, vagy hobbyból saját családi gyökereiket keresőket, avagy egykori munkahelyük, iskolájuk, lakóhelyük múltjának megismerésére törekvőket jelentős számban ezen intézményekbe csábítani? Melyek azok a levéltári „reklámok”, munkaformák, egyáltalán vannak-e ilyenek, amelyek vonzóan hatnak múltunk, szűkebb pátriánk, megyénk, városaink, falvaink múltja megismerésére törekvés felkeltése irányában?

A közművelődési intézmények közül a Könyvtárba (részben a kötelező olvasmányok, később egyetemi szemináriumokra készülés miatt) rendszeresen eljutottam, jutottunk. Mivel léteztek, léteznek az általános- és középiskolákban is könyvtárak, az olvasás lehetősége adott. Más kérdés, hogy ezzel napjainkban egyre kevesebb fiatal él. Az internet kereső programjaival gyorsan lehet egy-egy témában eredményt elérni, bár az is tény, hogy az olvasási élményt, a lényeg kiszűrését nem a gyortrával éri el. A fogékonyabb rétegüket egy-egy „Nagykönyv” akcióval olvasásra lehet buzdítani.

A kellően előkészített kirándulások alkalmával múzeumokba, történelmi emlékhelyekre, templomokba, könyvtárakba, gyűjteményekbe látogattunk (ma is gyakorlat az iskolákban), ahol néha egy-egy régi oklevelet is láthattunk, de a levéltár átfogó megismerése az iskolai oktatás folyamatában nem szerepelt a célok között. Így aztán nem, vagy nagyon kevesen tudták, hogy mit is rejtenek a titokzatos homályal fedett levéltárak.

Még napjainkban is sokak számára az irattár és levéltár fogalmi megkülönböztetésével kezdődik a probléma.

A Magyar Értelmező Kéziszótár meghatározásában „a levéltár becses iratok megőrzésére létesített intézmény, ill. ennek épülete, helyiségei”

Valójában természetesen arra nem ad választ, hogy típusaikat tekintve melyek azok a becses iratok.

A Levéltári Törvény a végzett munkafeladatok alapján fogalmaz: „igazgatási és közművelődési feladatokat is ellátó tudományos intézmény”

Ember Győző: Levéltár terminológiai lexikona alapján az irattár jelent intézményt, épületet vagy helyiséget és irattári anyagot. Az irattárat regisztraturának is nevezik. A mindennapokban használatos iratokat helyezik el, egy szerv, szervezet, személy, család működési ideje alatt nála keletkezett, vagy hozzá küldött aktáinak összessége. Ezen iratok mintegy másfél évtized alatt betöltve szerepüket részben selejtezhetőek lesznek, a megmaradók közokiratként érdekesek arra, hogy majdan levéltárban elhelyezve megőrződjenek az utókor számára. Hogy mi marad meg, ebben óriási az „iratképző” és a levéltáros felelőssége.

A levéltárügy múltjából

Az írásbeliség elterjedését követően az iratok váltak bizonyító erejűvé. A magyar társadalom a XII. század vége felé jutott el a fejlődésnek arra fokára, amikor már nemcsak az egyháziak, hanem a világiak is igényelték az írásos bizonyosságot.

Ezt az igényt fogalmazta meg III. Béla jól ismert 1181-es oklevele: „Amiképpen meghalnak az emberek, meggy feledésbe tetteik emléke. Ezért szükséges, hogy ami az utódok feledékenységé következtében kitörölnék, az az írás segítségével éledjen fel.”

Az ügyek írásba foglalásának bevezetését hamarosan követte az okiratok megőrzésére törekvés, hiszen ha egy adomány- vagy osztálylevél elveszett, az a birtok elvesztését is jelenthette, mivel az illető nemcsak másképp nem tudta igazolni birtoklásának jogosságát.

Órzhely megteremtésében a király és az egyház járt az élen. Az Árpád-házi uralkodókat követően az Anjouk alatt már a királyi igazságszolgáltatási iratokon kívül egyre nagyobb

* Elhangzott 2006. július 5-én Szekszárdon, a XXXIV. Honismereti Akadémián. (Szerk.)

számban kerültek be a registrum könyvekbe a jogbiztosító iratok, királyi privilégiumok (kiváltságlevelek) másolatai. A kezdetben nagy valószínűséggel a visegrádi várban őrzött okiratok a XIV. századtól Budára a domus tavernicalisba, azaz a tárnoki házba kerültek. Egyes források ezt „conservatorium”-nak nevezték, ahol a tárház őrői a conservatorok működtek. Ők a tárnokmester, később a kincstartó fennhatósága alá tartoztak. Az oklevelek az európai gyakorlatnak megfelelően kincseknek számítottak. Bizonyítja ezt például, hogy Párizsban az Archives Nationales középkori gyűjteményének napjainkban is „Tresor des Chartes”, azaz az oklevelek kincstára az elnevezése.

A magyar királyi levéltár, amely valójában mindvégig magánlevéltár maradt, részben Mohács után, részben Buda visszafoglalásakor megsemmisült. A királyi Magyarország területén keletkezett állami iratok, a rendek és a király között sajátos szerepet betöltő nádor levéltárába kerültek. Az iratok utódnak átadása csak 1613-tól tekinthető kialakult gyakorlatnak.

A török elleni felszabadító háborúkat követő időszakban ismét működtek a korábbi közigazgatási egységek, a vármegyék. Számos fontos kérdésről kellett döntenet. Az egykori hődoigtság, Tolna megye esetében ez az egész területet érintette, szinte teljesen lakatlanná vált. Az élet megindulásához, a terület újraneépítéséhez, a spontán bevándorlás, az országon belüli a peremkerületekből meginduló belső vándorlás kevésnek bizonyult. A migrációs folyamat felgyorsítása érdekében III. Károly, Mária Terézia és részben II. József alatt is szervezett betelepítés folyt.

A XVIII. század eleji fontos döntések közül elsőként szinte mindenkinek az 1723-as leányági örökösödési törvény jut eszébe. Jóval kevesebben ismerik, hogy, ugyanekkor született meg az országgyűlési-, államigazgatási- és bírósági iratok „Universale archivum rogni”-ben azaz az ország közlevéltárában elhelyezéséről is a határozat. Ezen rendi levéltár 250 éve, 1756-ban Pozsonyban alakult meg, majd 1784-től Budán működött az Országos Levéltár 1875-ös létrejöttéig.

Ugyanezen XIV. tc. foglalkozott a megyeszékhelyek kialakítása szükségességével, olyan házak építésének kötelezővé tételével, ahol a vármegyei „*ítélkező szék működhet, ahol a vármegye okmányait, a gonosztevéket és rabokat őrizheti.*”

A Tolna megyei levéltár története

Korábban Tolnában a megyegyűléseket Bátától Iregig, Dunaföldvártól Döbröközig a különböző mezővárosokban tartották. Ezt az állandó költözést a vármegyei okmányok ugyancsak megsínylették, hiányosan és rossz állapotban maradtak meg.

Tolna megye székhelye Simontornya lett. Mai szemmel nézve e választást semmi sem indokolta. Nem centrálisan, hanem a megye északi részén, szinte már majdnem Fejér megyében feküdt (Mivel Fejérnek voltak törekvései Simontornya megszerzésére, lehet, hogy a megyei vezetés nem akart úgy járni, mint a középkorban Tolnához tartozó sásdi járással, amely Baranyához került! Ezt elkerülendő lett megyeszékhely.)

A nagy nehezen, Styrum-Lymburg gróftól sok utánjárással megvásárolt földterületen felépült a vármegyeháza. Ez az épület állt „*a gyűlések céljára épített nagyteremből, egy szoba a levéltár, egy-egy szoba a fő- és alispáni hivatal, valamint a hajdúk elhelyezését szolgálta. A szobák alatt börtönök, valamint konyha, illemhely és a végül a várnagy lakhelye, továbbá 20 lóra alkalmas nagyságú istálló helyezkedett el.*” A Sió partján 1727-ben felépített megyeháza hamarosan alkalmatlannak bizonyult feladatára. A kis falu a családjuktól távol élő tisztviselőknek nem tudott otthont nyújtani. Rádásul a székház omladozott, falai megrepedtek, a levéltári helyiség megtelt, az alsósori börtönben a rabok tavaszi talajvíz időszakában térdig vízben álltak.

Fél évszázaddal későbbi, 1779-es döntéssel 1780-tól már Szekszárd a vármegye székhelye. Ugyanettől az időtől napjainkig a Pollack Mihály tervei alapján 1828-1833 között átépített vármegyeházán található a megyei levelestár.

1950 előtt néhány munkaszoba és raktár jelentette a levéltárat. 1950 után jelentős iratbe-gyűjtések kezdődtek, sajnos ebben az időszakban a papírgyűjtési terv teljesítése miatt jelentős, nem kellően ellenőrzött selejtezések is folytak. 1968 után a vármegyeházáról elköltözött földhivatal, majd az 1983-ra megszűnt járási hivatal munkaszobái önálló kutatóterem, levéltár-

ri kiállítóhely és újabb raktárak létesítését tették lehetővé. 1990-ben pártarchivumi, majd 2004-ben a földhivatali iratok elhelyezésére még a főépületben került sor.

Az 1990-es évektől lezajlott fel- és végelszámolt vállalatok dokumentumai, valamint a korábbi időszakban helyhiány miatt át nem vett iratok elhelyezésére már az 1992-ben a Bartina utcában, majd 1997-ben a TÖTÉV tanműhelyeiből kialakított raktárbázisokon került sor.

Míg 1950-ben 1800, 1968-ban 2700, 1989-ben 5400, jelenleg 11 000 folyóméter iratot tárolunk. Ezen iratok döntő többsége rendezett, nyilvántartási és kutatási segédletekkel ellátott. Mintegy 1,5%-a az, amely rendezetlensége miatt nem alkalmas kutatásra.

Mit is tartalmaz ez az irdatlan mennyiségű levéltári anyag?

Mohács előtti időszakból csaknem 200 eredeti oklevelet őrzünk. A legkorábbi IV. Béla korából való, 1238-as, a legelső teljesen ép okirat pedig 1291-es, amely függőpecsétjén még a királyi gyűrűspecst (kontrapecst) is jól látható.

A törökkorból gyakorlatilag nincs iratunk (egy db. 1654-es). A vármegye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei közül a hiányos első kötet 1696-1703 közötti időkből való. 1714-től tekinthető folyamatosnak és 1740-től hiánytalanak a sorozat. Jelentős mennyiségű általános irat ugyancsak a XVIII. század második felétől található.

Tolna megye, a II. József kori és ismétlődő rendelkezések ellenére az iratok rendezését csak 1814-ben Lengyel János lajstromozó beállításával kezdte el. Az addig rendezetlenül: zsákokban, ládákban heverő iratokat csaknem három évtizeden át, dicséretes szorgalommal rendezte, 12 csoportra osztva lajstromozta, kötegelte, mutatóval látta el. A tapasztalatsere már akkor is létezett, szakmai segítségét Pest vármegye jól ismert, kiváló levéltárosától, öreg Balla Gábortól kapott. Utóda, Angyal János, a vármegye első kinevezett levéltárnoka lett, 1843-ban.

A levéltárnak gazdag és rendezett anyaga van az abszolutizmus, a provizórium, a dualizmus és a Horthy-korszak idejéből.

A II. világháború alatt elpusztult az iratoknak 5%-a, de az igazi érzékeny veszteséget a rendezettség felborulása jelentette. A helyreállítás, a lymbus felszámolása sokkal nagyobb feladatnak bizonyult.

A II. világháborút követően szinte Tolna megyei specialitásnak számított az ún. történelmi családok iratainak levéltárba kerülése. Csak ízelítőül néhány: Apponyi, Augusz, Bartal, Benyovszky, Bernáth, Bezerédj, Csapó, Perczel, Pesthy, Styrum-Lymburg, Széchenyi, Sztankovánszky, Döry, Garay, Jeszenszky, Gindly stb. Később néhány polgárcsalád és számos jelentős személyiség anyagával bővült gyűjteményünk.

Napjainkra, a rendszerváltozás előtti tanácsi rendszer gyakorlatilag teljes, rendezett, selejtezett iratanyaga 1990-es évhatárig a levéltárban található. A közigazgatás területi szakszervei közül a megszűntek iratait átvettük. Szinte hiánytalanul kerültek be a levéltárba a dombóvári székszárdi, és a tamási körzeti földhivatalok 1990 előtti, ez utóbbival a tamási és győnkői járásbíróság, mint telekkönyvi hatóság iratai is. Folyamatos a bírósági anyagok átvétele. Jelenleg van előkészítés stádiumában a többségében a Megyei Bíróságon őrzött, 1875–1975 közötti, kutatóknak óriási értéket jelentő mintegy félszáz méter közjegyzői iratanyag átvétele. 100 év teljes anyaga! Igazi csemege lesz a kutatóknak.

Két alkalommal is jelentős iratmennyiséget gyűjtöttünk az általános és középiskolák irataiból. Gazdag a társulati (legeltetési, erdőbirtokosság, vízi), szerényebb a levéltárban őrzött egyesületi anyag.

Az állami és szövetkezeti gazdasági szervek iratanyaga több ezer folyóméter. A fel- és végelszámolási folyamatban is csak rendezett, selejtezett iratokat vettünk át dobozolva és dobozszintű átadójegyzékkel. Valamennyi irat raktári jegyzékkel ellátott.

A levéltár szerepének változása

Bár nemzetközi és hazai mércével mérve az érdeklődő emberek, elsősorban a művelt értelmiség múlt felé fordulása a romantika korától datálható, a levéltáraknak még több mint száz évig nem kellett az érdeklődők tömeges igényétől tartani. Közben a korábban elzárt intézményeknek át kellett alakulniuk, hogy a társadalmi elvárásoknak megfeleljenek. Ez tőlünk nyugatra előbb és kevesebb zökkenővel zajlott. Nem kis részben az igények hatására a levéltárosok szemlélete is módosult: az irat jogbiztosító szerepe, igazgatási értéke mellé odakerült a tör-

téneti érték, majd a közirat fogalma. Ettől kezdve a levéltárak (levéltárosok) felelőssége ezen fontos iratok megsemmisülésének, kiselcjtezésének, azaz megsemmisítésének megakadályozása, vagy legalábbis ennek megkísérlése. A megőrzendő kategória kereteinek meghatározása napjainkig állandó viták forrása.

A polgári társadalom kialakulásakor jött létre az állam működéséhez szükséges intézményrendszer. Az 1875-ben létrehozott Országos Levéltár mellett a törvényhatóságok (a megyék és a törvényhatósági jogú városok), a rendezett tanácsú városok, a községek is tartottak fenn levéltárat, de számos magánszemély, szervezetek és testületek is létesítettek, létesíthettek levéltárat. Az 1950-es 29. tvr. megszüntette a megyei, egykor vármegyei levéltárakat, azok a Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó közlevéltárak lettek, a centralizálási törekvések eredményeként a Levéltárak Országos Központja (LOK) irányítása alá kerültek. A levéltár 1968-ig a Szekszárdi Állami Levéltár nevet viselte. A közlevéltárrá minősítés többek között jelentette a gyűjtőkori tevékenység Tolna megye összes államigazgatási szervére, hivatalára, intézményére, vállalatára való kiterjesztését.

A központosított levéltári hálózat kialakítását az a cél vezette, hogy a megyei levéltárak gyűjtsék be az anyagot, szakszerűen rendezzék, rendszerezék és készítsenek a feldolgozáshoz minél több segédletet. Feladatuk tehát pusztán az előkészítés, míg a tudományos feldolgozásra központilag létesítettek párttörténeti, történettudományi intézeteket.

Hamarosan kiderült, hogy a létrehozott intézetek munkatársai szinte kizárólag országos témákban végeztek kutatást, elsősorban az országos szervok irataival foglalkoznak, a regionális vagy megyei kutatás (a városokról, falvakról nem is beszélve) háttérbe szorult, elmaradt. Ugyanakkor a központi rendelkezés miatt elindult egy olyan folyamat, amelyben tematikus gyűjteményeket alakítottak ki, pl. munkásmozgalmi iratokat kiragadva eredeti környezetéből, gyűjteményként el kellett küldeni a megfelelő intézetbe, ahol, ha nem is dolgozták fel, de legalább saját célra mikrofilmezték. Az eredeti iratok egy részét a levéltárak visszakapták, de még 30 évvel később is érkezett vissza eredeti irat. Évtizeddel később nem kis feladatot jelentett az eredeti állapot helyreállítása!

A térségi és helyi elvárások, a levéltárosok felkészültsége, a helytörténeti kutatás iránti igény növekedése megkövetelte, hogy a levéltári feladatok között ne csupán feltáró, kutatást előkészítő, hanem a tudományos munka, a publikáció is szerepeljen. Mindehhez az is kellett, hogy a levéltáros teljes napi feladatát ne az ügyintézés, a levéltári belső és külső munka kösse le, hanem legyen lehetősége egy-egy téma feldolgozására, kutatására.

A levéltár szerepe a helytörténeti kutatásokban

A témában a fordulatot a levéltári kutatások felgyorsulása, az állami közlevéltár megyei fenntartásba visszakerülése jelentette. Kedvezően hatott az eddig többnyire hobbiból, az íróasztalnak dolgozó helytörténészekre a kutatási eredmények levéltári kiadványokban való megjelentetésének lehetősége.

1968. január elsejével a csaknem két évtizedig Szekszárdi Állami Levéltár néven szereplő intézmény megyei tanácsi irányítás alá került. Az ekkor mindössze 6 fős Tolna Megyei Levéltárban 3662 fm iratot őriztek. Az iratok 45%-ának rendezettségi szintje nem érte el a kívánt mértéket. Az akkori létszámmal, újabb átvételek nélkül is, egy évtized kellett volna az anyagok kuthatóvá tételére, tehát az iratoknak legalább középszintre rendezéséhez. 1968-at követően jelentős változások következtek be a levéltári létszámban. Mindenütt, Tolnában is meg kellett növelni a raktári alapterületeket, hogy az átvételi restanciák csökkenjenek, hogy az enyészettől megóvják a pincéktől, a padlásokig az iratok tárolására alkalmatlan helyeken őrzött, de még létező iratokat. Mindezek mellett rendszeres levéltári kiadványok, évkönyvek, tanulmánykötetek megjelentetésére is nagy volt az igény.

Az iratátvételek eredményeként az 1980-as évek végére már 5000 fm volt az őrzött iratmennyiség, de az 1980-as évek második felében raktári kapacitás hiányában csak iratmentés jellegű átvételek történtek.

Az 1990-es években újabb raktári egységek szerzésével sikerült a megyében tartani a párt-archívum és a tömeges fel- és végelszámolási eljárás után a több ezer folyóméter iratot. Ennek eredményeképpen az intézmény iratállománya napjainkra az 1990-es 5000 folyóméterről 11 000 folyóméter fölé emelkedett. Ezen iratok őrzik megyénk múltját.

Az 1970-es években kialakult létszámmal már lehetővé vált a területi igényekhez, lehetőségekhez nagyobb alkalmazkodás, nőtt a kutatók, kutatási esetek száma, rendszeressé váltak a publikációk, tanulmányokat tartalmazó évkönyvek jelentek meg, történészek, helytörténészek, főiskolai és egyetemi hallgatók számára a megyei helytörténeti pályázaton megmérettetés lehetősége vált gyakorlattá. Tömegesen készültek kutatásra épülő szak- és évfolyamdolgozatok, némelyekből kisdoktori, kandidátusi, phd-s disszertáció lett.

A levéltárak kapui egyre szélesebbre tárultak a múltat írott forrásokból megismerni szándékozók, vagy éppen a nemzetség családfáját keresők előtt.

Ezt a növekedési folyamatot jól érzékelteti, hogy az 1960-as évek második felében kiadott tucatnyi kutatási engedély és 50 körüli kutatási eset, napjainkra 250 feletti engedélyt és közel másfélezer kutatási esetet jelent.

A levéltárakban kialakult közművelődési és kutatási formák

Az egyik leggyakoribb levéltári munka az oktatás folyamatában megismerhető és megismert cseményeket, történéseket a lokális levéltári történeti anyaggal kiegészítő tematikusan összeállított kiállítás. Állandó vagy ünnepi alkalomra rendezett alkalmi kiállítást szinte kivétel nélkül minden levéltár készített már. Az önálló kiállítás mellett más intézménnyel közös bemutató, irat eredetiben, gyakrabban másolatban történő kölcsönadása szintén gyakori. Az ilyenek készítéséhez nélkülözhetetlen a levéltárosok anyagismerete és vagy a külső kutató fáradtságát nem ismerő szorgalma.

A Tolna Megyei Levéltárban az egykori főispáni fogadóterem kiváló kiállítási helyiségnek bizonyult. Emellett a széles folyosókon elhelyezett tárlókban az elmúlt három évtizedben több tucatnyi kiállítás anyagával ismerkedhettek meg az érdeklődők. A szakma és az érdeklődők által színvonalasnak minősített kiállítások elkészültét minden esetben alapos levéltári, szakkönyvtári kutatások előzték meg. A teljes installációt saját erőből (fotolabor) készítettük. Csak kiemelve néhány bemutatott témát: *Petőfi Tolnában. Tolna megye az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc idején*. Ez a kiállítás ismétlődő évfordulós időszerezése (125–150. évforduló) és nemzetünk életében betöltött szerepe miatt, az elhasználódott képanyag, tablói miatt átdolgozva 1973-tól napjainkig számos változatban készült. Iskolák számára 12 tablón vándorkiállításaként is szerepelt. *II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója* alkalmából 1976-ban készített bemutató vándorkiállításaként ugyancsak eljutott iskolákba és művelődési intézményekbe. A kor igényének megfelelően készült összeállítás *A munkásmozgalom Tolna megyében*. Jubileumi felszabadulási kiállítások (Múzeummal, könyvtárral közösen: előnye nem csupán dokumentumokból állt), *Tolna megye a forradalmak korában. Duna szabályozás, ártéri gazdálkodás* (Vízügyi Múzeummal közösen). A levéltárban őrzött anyagokból készült a *Garay János levelei* című kiállítás. Szerepeltek Tolna megye történelmi családjai is, például a *Sztzan-kovácszky, a Perczel család*. Bemutattuk a megye városait, akadémiáit, helytörténeti irodalmát és így tovább.

A levéltári dokumentumok közreadásának másik formája a napi- és hetilapokban való megjelentetés, amit annak a körülménynek a leírása kísér, amelyben az illető forrás keletkezett. Az efféle közlések iránt azért nagy az olvasói érdeklődés, mert múltunk egy-egy darabját jelenítik meg, mindenki számára érthető, kézzelfogható formában.

1978-tól több mint egy évtizeden keresztül a Tolna Megyei Népújságban hetente (183 sor) *Múltunkból* címmel jelent meg levéltári forrásra támaszkodó kéthasábos írás. Az elmúlt években rendszeresen, de kisebb terjedelemben, a Megyei Naplóban van lehetőségünk közérdeklődésre számot tartó írások közzlésére: neves családok; ismert, híres személyek; fontos évfordulók bemutatására. E cikkek többségét levéltárosok írjuk, de néha egy-egy helytörténész munkája is megjelenik a lapban. A Szekszárdi Vasárnap és a Tolnai Népújság gyakran közöl levéltári és korábbi megyei sajtóforrásokra támaszkodó helytörténeti cikkeket helytörténészek tollából. A kedvező olvasói fogadtatás jelzi, hogy a cikkek sikere elsősorban helyi jellegűben van. Abban, hogy egy település, vagy egy megye megismeréséhez adnak nem elhanyagolható, máshonnan be nem szerezhető ismereteket, segíthetik az emberek büszkeségüknek ápolását, szülőföldjükhöz kötődésüket.

1999-ben dr. Blazovich László azt írta: *„Szívfájdalommal nézem azokat a holland és német levéltárakat, ahol családkutatók száznai keresik múltjukat az anyakönyvek mikrofilm tekercseit pörgetve, és*

nemcsak a nemességüket, hanem általában a múltjukat próbálják megtalálni bűvárokodásukkal." Az utolsó évtized kutatási esetei azt bizonyítják, hogy nálunk is rohamosan nőtt a családtörténet, a magántörténet megismerése utáni igény. Tapasztalataink szerint kutatóink csaknem fele ilyen céllal keresi fel a levéltárt. A kutatótermünkben üzemelő három mikrofilm-leolvasó gyakran kevésnek bizonyul, és heti rendszerességgel kell kérnünk kutatóink számára az Országos Levéltárból is az anyakönyvi tekerceket. Gyakran jelzik vissza, hogy csak később tudják küldeni, mert mások kölcsönözték. (A kutató szívesen vállalja a postaköltséget, mert nem kell a fővárosba utaznia.)

Részben a sajtóban is közölt, de az iratanyag által adott óriási választékból kiegészítve válogatták a levéltárosok a megyetörténeti olvasókönyvben megjelent dokumentumokat. Nálunk ezen olvasókönyv az *Évszázadokon át* címet hordozza. Az 1978-ban megjelent első kötetében 1848/1849-ig, az 1985-ben napvilágot látott másodikban az első világháború végéig, míg az 1990-ben közzétett harmadik kötetben, az 1918–1945 közötti időszak válogatott dokumentumai kaptak helyet. A fejezetekhez eligazodást segítő tanulmányok készültek. Az 1254 kivonatossan vagy teljes terjedelmében közölt, megfelelően jelzett dokumentum hasznos segítője lett, vagy lehetett volna az iskolai munkának. Néhány, csoporttal érkező, kötetekre rácsodálkozó pedagógus azt mutatja, hogy sokan nem is ismerik kiadványainkat. Pedig a megjelentetett 1500-as példányszám a széles körben elterjedést tette lehetővé. A most készülő mutató jelentősen segíti a kötetek kutatók általi felhasználhatóságát.

Az írásos formák mellett a levéltárosok a kutatáson alapuló ismeretterjesztés szóbeli formáit is művelik. Az ismeretterjesztő előadásoknak, egyesületekben, klubokban, vagy éppen iskolanapokon (Palánk, Bonyhád, Garay Gimnázium, Lengyel) nagy hagyománya van. Számos formában és variációban szervezik az ország nagyobb részén. Évfordulókhoz, időszeri kérdésekhez, megemlékezésekhez kötődnek, országos jelentőségű és helyi eseményekről egyaránt szólnak.

Sajátos forma a rendhagyó történelem óra, amelyet levéltárosok általános- és középiskolás főiskolás diákok számára tartanak. Kérésre, nemcsak történeti, helytörténeti, hanem a segédtudományokkal összefüggő, vagy ilyen témájú előadások tartása is lehetséges. Nálunk az a gyakorlat alakult ki, hogy a levéltárat bemutató órákat mindig a levéltáros tartja. De a konkrét történelmi iskolai tananyag feldolgozására, pl. céhes ipar (nagyon szépek és teljesek az 1730-as években Esterházy Antal által hitelesített, a hercegi Hitbizományi uradalmak közé tartozó ozorai és dombóvári domíniumokban működő fazekas és más céhek füzetoklevelei), a szaktanárok is felkészülhetnek. Munkájukat a levéltárosok segítik, akik többségükben történelem szakos tanár végzettségűek, több-kevesebb iskolai gyakorlattal rendelkeznek. Törekedtünk arra, hogy az iskolai kapcsolattartást pedagógus végzettségűek lássák el. Volt egy időszak, amikor tömegesen érkeztek iskolai csoportok és a történelem órákat levéltárosok tartották, a szakos kolléga pedig csak hallgatóként vett részt. Ezt a formát szívesen kiterjesztették volna, de erre nincs elegendő kapacitás a levéltárban, és nem is akarjuk a tanár szerepét átvenni.

Évtized óta létezik általános iskolások, konkrétan a Babits Mihály Általános Iskola egy csoportjának számára levéltári szakkör. Ez felmenő rendszerű, amely négy évenként teljesen új tagsággal dolgozik.

A levéltárban folytatott kutatás általánosnak mondható gyakorlata az iratok egy bizonyos témában való átnézése, adatok gyűjtése után helytörténeti témájú tanulmányok készítése. A kiszemelt, kieszelt témánál nem árt meggyőződnünk arról, hogy van-e hozzá egyáltalán anyag. Ebben pl. a fondjegyzék segít, de jelentős szerepet játszanak a nagy tapasztalattal rendelkező kutatótermi levéltárosok, akik nem csupán a kért iratokat becsátják a kutató rendelkezésére, hanem gyakran tájékoztatást tudnak adni a témával kapcsolatos egyéb irathordozókról, esetleg az iratok teljességéről, a már folyt, folyó kutatásokról is. A könyvtáros a szak-könyvtár, és kéziratár ismeretében könnyítheti meg a kutató első lépéseit.

Ha nincs elég anyag, talán megoldást jelenthet hasonló beszerzése a szomszédos levéltárakból. Létezik, de nem túl gyakori a levéltárközi kölcsönzés. Az Országos Levéltár már egyáltalán nem kölcsönöz iratokat, a helyben kutatás viszont az utazás miatt igen költséges, ráadásul a kutatás előtt már jelezni kell az igényelt anyagot. Az országos anyag nagyon sok he-

lyi forrást is tartalmaz, mint ahogy ez fordítva is igaz. Csak kevés kutató tudja vállalni az OL-ban és vidéken is a teljes feltáró kutatás elvégzését.

A kutatás módszereit elsajátítani, nem könnyű feladat. Néhány „profi” kutatót, hagyományos levéltári anyaghasználót kivéve a segítség nagyon is elkel. A gyakorlat szerepét jól mutatja, hogy újabb témák esetén a kutató már sokkal magabiztosabban, gyorsabban, szakszerűbben foglalkozik az anyaggal.

A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Ember és Társadalom műveltségterület kebelében (tanítók számára) évek óta folyó gyakorlat a közművelődési intézmények és kutatás módszertani ismeretek stúdium. A jövő tanítói számára egyrészt megismerteti a könyvtárak (benne a helytörténeti gyűjtemények), a múzeumok, levéltárak tevékenységét. Félévkor részben, tanév végére egészében el kell jutni a választott kutatási témában a szintézisig. Nem véletlen, hogy az első évfolyamon e műveltségterületet választók szinte kivétel nélkül helytörténeti témában írták szakdolgozatukat.

Sok helytörténeti pályázatot írnak ki az országban, de valószínűleg nem tévedek, ha azt állítom, közülük nagyon kevés a 34 éves múltira visszatekintő. Tolna megyéről például nem készült megyetörténeti monográfia. 1973-ban a megyei tanács, HNF és a megyei levéltár helytörténeti pályázatot írt ki, mindazok számára, akik a „*megye történetének bármely korszakáról: politikai-, gazdasági, oktatási-, kulturális-, közművelődési-, egészségügyi-, igazságszolgáltatási területéről, hivataláról, intézményéről, vállalatáról, üzeméről, fontosabb vállalkozásáról, jelesebb személyiségéről*” vagy éppen civil szerveződéseiről készít tanulmányt. A nyilvános pályázaton kortól, végzettségtől függetlenül bárki részt vehet. A munkához egykori levelezések, iratok, cikkek, falukrónikák, hitel érdemlő adatokra épülő visszaemlékezések, levéltári, irattári vagy személyi tulajdonban lévő dokumentumok használhatók. A hiteles forrásokra a szokásos módon hivatkozni kell. A terjedelem minimuma egy ív, falutörténet esetén három.

A pályázat na is el! Sikerült az utolsó másfél évtizedben a kiírók számát növelni. A megyei önkormányzat és az egészet összefogó és lebonyolító levéltár mellé a megszűnt HNF helyére belépett Szekszárd Megyei Jogú Város Önkormányzata, az Illyés Gyula Főiskola, az Általános Művelődési Központ, a Megyei Honismereti Egyesület majd néhány éve a Wosinsky Mór Megyei Múzeum. Az Illyés Gyula Könyvtár is várhatóan a kiírók közé lép. Ezzel a szűkös anyagi lehetőségeinket legalább szinten tudjuk tartani.

A több mint három évtized alatt ötszáznál több pályamű érkezett. Valamennyi a levéltár kéziratárába került. Amennyiben 3 éven belül nem jelent meg kötetben, bárki számára szabadon kutathatóvá vált, ha megjelent a levéltár kiadványában (ilyen is volt több tucat) akkor azal vált közkinccsé.

A legtöbb levéltárhoz hasonlóan évente levéltári napot tartunk. Ezen a felolvasó ülésekhez hasonlóan mód nyílik az új kutatási eredmények bemutatására előadások formájában.

Tolna megyében kettős célt szolgált és szolgál napjainkban is a konferencia jellegű program. Mindig van egy ún. főelőadás, amely a téma országos képének felvázolását szolgálja egy óras terjedelemben. Ennek a feladatnak a megoldására mindig a korszak elismert országos szaktekintélyt kértük fel. Például középkor: *Engel Pál* akadémikus, törökkor: *Szakály Ferenc* akadémikus, Rákóczi szabadságharcról a Nemzetvédelmi Egyetem tanára. Továbbá *Szabó György*: neoabszolutizmus kora, *Katus László* egyetemi tanár: a dualizmus kora, XIX. századi polgárosodás, városiasodás témában *Kövér György*, a két vh. közötti időszokról *Romsics Ignác* akadémikustól hallhattunk nyitóelőadást.

A főelőadást követő 4-6 korreferátum a téma megyei vonatkozásait, az illető saját kutatási eredményét mutatja be. Az előadók többsége az intézmény levéltárosa, esetleg muzeológus újkortörténész vagy helytörténész.

A levéltári program régiós, sőt országos kiterjedésű is lehet. Például a VIII. levéltári napunk témája *A levéltárügy múltja jelene és jövője* címet viselte. A levéltárügy évszázadairól elhangzó Szógi László (M.E. elnöke, ELTE Levéltár és Könyvtár igazgató) előadását követően Baranya, Fejér, Somogy és Tolna levéltár ügyéről hangzott el előadás, majd a MOI. főigazgatója és a NKOM IO vezetője foglalkozott a jövőképpel és a várható uniós lehetőségekkel. Szintén régiós szintű levéltári napunk 2006. évi programja, amely az 50. évforduló jegyében zajlik. Az 56-os Intézet egyik vezetőjének előadását követően Baranya, Bács-Kiskun, Somogy és Tolna megyei korreferátumok következnek.

A haligatóság (kb. fele középiskolás) levéltárosok a szomszédos megyékkel együtt kb 60 fő és a múlt iránt érdeklődők. Általában telt ház van, ami 150-180 főt jelent.

Az országos képnek napjainkban elengedhetetlen részét alkotják a levéltári kiadványok, valamint a levéltárosok közreműködésével készülő falutörténeti monográfiák. A dolgozatok az 1968 júniusában megindult *Tanulmányok Tolna Megye Történetéből* (TTT) – más megyékben is hasonló időtől, csak más címmel – periodikákban jelentek meg. E sorozatok a helytörténet kincsesbányái lettek. Az első, bár 2000 példányban láttak napvilágot, napjainkra már ritkaságnak számíthatnak, mindíg keresik őket. A kezdeti nagy példányszám később csökkent. Az volt a cél, hogy minden oktatási és közművelődési intézményben néhány kötet megtalálható legyen. A nyomdai költségek emelkedése, a költségvetések megszorítása miatt az 1970-es években még évente, az 1980-as években, amikor felére, majd harmadára kellett csökkenteni a kiadványok számát, két három évenként jelentek meg. A X. kötet 1983-ban, a XI. pedig 1987-ben látott napvilágot. Közben az oldalszám megnőtt, és a szerkesztők a maximális helykihasználásra törekedtek. Csökkent a kiadványok darabszáma és az intézmények sem kaptak ingyenesen köteteket. Következmény: maximum egyet vettek, vagy egyet sem.

A tanulmányok közlésére 1990-től új sorozatot indítottunk *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* címmel. Napjainkban kerül nyomdába a II. kötet. Ezen kötetekhez sem elegendő a saját erő, sponzorokat kell felkutatni, az NKA-hoz pályázunk. A két sorozat kötetében 153 tanulmány jelent meg 7710 oldalon. Tudományos igénnyel, szakmai bevezetőkkel készültek forráskiadványaink Évszázadokon át 3 kötet, az Egyed féle összeírás, Tolna megye 1848/49-ben.

Fontosak a levéltári anyag nyilvántartását, feldolgozását, kutatását szolgáló segédletek. Fond- és állagjegyzékek, térképjegyzékek, egyesületek, egyletek jegyzéke. A regeszta kötetek, amelyek a latinul írt XVII–XVIII. századi közgyűlési jegyzőkönyvek magyarra fordított kivonatai, vagy éppen a középkorban keletkezett, Tolna megyére vonatkozó oklevelek tartalmi közreadását jelentik.

A nemesi családi anyagokban eligazodást könnyíti a 4 kötet repertórium. Mindezek a használatot segítő bevezetőkkel. Kiadványaink összesen 40 kötet 11 ezer oldallal.

Kik publikálnak ezekben a kiadványokban? Kezdetben megbízás alapján jelentős volt a nem megyei profi kutató, napjainkban egyre több az intézményünk levéltárosai által készített tanulmány, amely kiadványunkban megjelenik. A legutolsó kötet 9 tanulmányából hatot mi készítettünk, de valamennyi megyei levéltári anyagban történt kutatásból származik. Egyre több kollégánk közül más levéltár évkönyvében is, vesz részt tudományos konferenciákon előadóként saját kutatásait ismertetve. Kistérségeket, településeket bemutató kiadványok készítésében, szerkesztésében közreműködik: Bátaszék, Bogyzsló, Ozora, Tolna, Szekszárd stb. Nem jellemző, hogy a tanulmányok az íróasztalnak készülnek, viszonylag rövid időn belül általában sikerül megteremteni a feltételt a dolgozatok, vagy a kellően válogatott, előkészített források közreadására.

A levéltárakban a legtöbben a XIX. századot és a XX. század első évtizedeit kutatják. A XVIII. század előtti időszakokkal megfelelő felkészültség és a szerény mennyiségű forrás miatt kevesen foglalkoznak. Az utolsó ötven év feldolgozására törekvés az elegendő (néha túl nagy mennyiségű) forrás ellenére (vagy éppen azért) sem jellemző. A kutatók óvatosak, többnyire nem vállalják a szubjektum által vezérelt politikai felhangokat. 1990-től szinte minden településen összegyűjtötték a II. világháborús hősokeket, áldozatokat, nemcsak emlékművek készültek, hanem a települések többségén írásos feldolgozások is születtek. 1956-ról az 50. évforduló környékén egyre több gyűjtés folyt. Tapasztalatom szerint a gyakran interjúkra és a kevés iratanyagra épített munkákban sok a realitástól távol álló szubjektív elem, kevés az igazán nívós munka.

A kutatói munka nemcsak elhatározást, hanem eltökéltséget, aprólékos, hangyaszorgalmú munkát is igényel, és kétséges a kimenetele, a kutatási végeredmény. Az interneten, akciófilmen nevelkedett fiatal korosztály valószínűleg hosszasan nem döngeti a levéltárak kapuit, hogy a legújabb kor, vagy történelmünk egyéb fehér foltja feltárásához kezdjen.

Az tény, hogy az 1990 utáni időszak kárpótlási dömpingje, majd a fel- és végelszámolási eljárások az emberek tízezreivel, mint ügyféllel ismertette meg a levéltárakat. A körültekintő eljárásaink eredményeként szinte kivétel nélkül pozitív véleményt halihattunk a levéltárosok munkájáról. Egyre több a visszatérő.

A jövő talán az, hogy a kényelmes kutató kényelmes karosszékben ül a számítógép előtt. Keresőprogramokkal anyagot gyűjt témájához. Gyorsan és gépiesen dolgozik, dolgoztat. Nem használ cédulákat. Anyagrészeket kivág, átmásol, szerkeszt. Nem ismeri az eredeti iratokat. Nem vesz és vett kezébe középkori oklevelet, nem ismeri a levéltárak, az iratok illatát. Nem érzi magasztosnak a pillanatot, mint az, aki egy eredeti, pl Árpád korban íródott diplomát tart a kezében.

Dr. Dobos Gyula

Források: *Blazovitch László:* A helyismereti kutatás és levéltár kapcsolata. *Honismeret* 1999./6. 6–8 old.; *Csorba Csaba:* Közgyűjtemények és honismereti mozgalom I *Honismeret* 1999./3. 3–7. old.; *Dobos Gyula:* Tolna vármegye levéltárának története. 121. old. In: Tolna Megyei Levéltári Füzetek 7. kötet Szekszárd, 1999. Szerk. *Dobos Gyula* 115–143 old.; A levéltári ismeretek kézikönyve Szerk.: *Endrényi Ferenc* Bp. 1980.; A Tolna Megyei Levéltár munkatervei és beszámolóí (1968–2005).

HÍREK

Magyar emlékekért a világban

Előadások a Magyar Kultúra Alapítvány székházában (Bp. I. Szentháromság tér 6.)

FEBRUÁR

13. (kedd) 18 óra

Dr. Kedves Gyula (a Hadtörténeli Múzeum igazgatóhelyettese):

gróf Batthyány Lajos emlékezete

Az ifjúság reformkori éveitől a nemzeti hadsereg megteremtéséig.
Kétszáz éve született az első felelős magyar miniszterelnök.

27. (kedd) 18 óra

Dr. Gáspár János (a Magyar Közlekedési Közművelődési Alapítvány elnöke):

A magyar közlekedés emlékei a világban

A magyar repülés úttörőinek emlékeinél.
Adorján János emlékezete, születésének 125. évfordulóján.

MÁRCIUS

13. (kedd) 18 óra

Dr. Kubassek János (a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója):

A nyelvtudós „deák”, aki 16 évesen Pozsonyban látta Kossuthot

Egy fiatalember kerékpárútja Vámbéry Ármin nyomában –
Bujna Zoltán vetített beszámolója
Vámbéry Ármin életútjának születésének 175. évfordulóján

13. (kedd) 18 óra

Juhász László (író, kutató):

Magyar emlékek Ausztriában I. Bécs és Salzburg magyar emlékeinél

ÁPRILIS

13. (kedd) 18 óra

Benyik Béla vetített előadása:

Árpádházi Szent Erzsébet emlékezete a világban II. Wartburgtól Marburgig

24. (kedd) 18 óra

Chikány G. – Deák P. – Messik M.:

Rákóczi és kuruc emlékek Lengyelországban

Utazás Nedec várától Bukovina Tatranska-ig
Köszöntőt mond: *Kovács István*, volt krakkói konzul

ÉVFORDULÓK

Az újratemetés jegyében

Egy évszázada, az újratemetés alkalmával Thaly Kálmán történész, képviselő, aki a legtöbbet tett a hamvak hazahozatala érdekében, a következőket mondotta: „Néhai édes jó urunk, felséges fejedelmünk, dicsőségében halhatatlan II. Rákóczi Ferenc! Tehát itt vagy, édes hazánk földjén, amelyért a te nemes önzéstelenségében annyit áldozták, mint ezredév óta senki. (...) Most éppen kétszáz esztendeje, 1706-ban éppen október havában történt, hogy a fejedelem itt, az ellenség visszaverése után az összelövődözött vársba vomult be.” Majd később így folytatta: „Csak most jött vissza, százkilencvenöt esztendő után. És kik bujdosnak vele a leghívebben. Azok az ifjak, akiket itt Kassán, Patakon neveltetett, a nemes testőrség ifjai, az ország előkelő családjaiknak virágai mindazok, akik személyes környezetében éltek valaha Rákóczinak, mindazok a Rákóczi szeretetének bűvös varázsa alá estek.” A hosszú szónoklat a következőképpen zárult: A Rákóczi kultuszt „Orsovától Kassáig meghatva szemléltük: nem lesz soha elfeledve s felséges hamvaidhoz és a kassai dombon állítandó remek emlékhöz zarándokolni fog az egész ország, különösen az ifjúság tömege, hogy hazaszeretettel tanulhasson a legnemesebb fejedelemtől, akinek emléke, míg magyar él, örökké élni fog.”¹

Ekkor szállították ünnepélyes keretek között Késmárkra gr. Thököly Imre földi maradványait is, akinek sírboltja csak 1909-ben készült el. Őt akkor helyezték örök nyugalomra.²

Az ünnepségsorozat

Az ünnepségsorozat előkészítésére Kassa időben fölkészült. Borsiban, a fejedelem szülőhelyén kezdődött 2006. március 26-án, Rákóczi születésének 330. évfordulója alkalmából.³ Ott a koszorúzás Rákóczi mellszobránál zajlott – Mayer Ede hányatott sorsú alkotásánál, melyet 1907-ben eredetileg Zólyom főterén lepleztek le és 1969-ben került mai helyére – a Kassai Önkormányzati Kerület (KÖK) képviselői és más hivatalosságok jelenlétében.

Csak Kassán hozzávetőlegesen harminc ünnepi rendezvény tartottak. Nagyjából tucatnyi kiadvány jelent meg. Még a 2005. év végén naptárt adtak ki, mely az újratemetés fényképeivel és emlékeivel volt illusztrálva.⁴ Képeslapok, emlékérmék és egyéb emléktárgyak vásárlására nyílt mód. Október 14. és 20. között Rákóczi témájú játékfilmeket vetítettek a Thália Színház Márai Stúdiójában. Számos alkalommal sor került városnéző sétákra, melyek a kuruc korhoz és Rákóczihoz kötődő épületek és kiállítások bemutatását tekintették fő feladatuknak. Több alkalommal vetítették a 100 évvel ezelőtt készült filmet is.

A Rákóczi-szobor

Kassán a Rákóczi-szobor leleplezése jelentette az első jelentősebb ünnepélyt. Eredetileg március 5-ére tervezték, szerencsére azonban az időpontot megváltoztatták, hiszen ez a nap „a gyászos emlékeztető kassai kormányprogram” kihirdetésének évfordulója (1945), „mely a Lebensraum tébolyának klinikai tüneteit mutatja” (Illyés Gyula). Végülis április 3-án került sor az avatásra. A szobrot két nappal korábban állították föl a Hóhér-bástya udvarán, a fejedelem ebédlőháza előtt, melynek berendezését és épületelemeit 1905-ben szállították Kassára és 1939–43 között építették meg. Maga a 235 cm magas bronzszobor 6 tonna súlyú szürke brazí-

¹ Kassai Hírlap 1906. X. 30., 2–3. – Az altemplomban a következő személyiségek hamvai nyugszanak: II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), Rákóczi József (1700–1738), Zrínyi Ilona (1643–1703), gr. Beresényi Miklós (1664–1722), főgenerális és második felesége, gr. Csáky Krisztina (1654–1723), gr. Esterházy Antal (1676–1722) tábornok és Sibrik Miklós (1673–1735) ezredes.

² 1909. X. 30.

³ 1676. III. 27.

⁴ Sajnos ennek magyar szövege nyelvtanilag méltatlanul pongyola és hibás.

liai gránitszklán áll. Rajta Európa térképe Rákóczi élete főbb állomásainak feltüntetésével. A szobor alkotója Györfi Sándor, karcagi Munkácsy-díjas szobrászművész. A műalkotást a magyar állam ajándékozta Kassának. Rákóczi rodostói (tekir-dagi) ebédlőházában a fejedelem emlékmúzeuma található, amit csak 1991-ben nyitottak meg. Itt tekinthető meg a száz éve készült film is, melyet Körmeny-Fékes Lajos (1876–1930 után) városi tanácsnok készített Zitkovszky Béla közreműködésével.

A Szlovák Műszaki Múzeumban nyitották meg május 3-án a *Rákóczi és a kuruc harcokok nyomában* című kiállítást, melynek kétnyelvű katalógusát a Kassai Polgári Klub adta ki Csala Kornélia szerkesztésében. A 62 oldalas, képekkel ellátott kiadvány zömét az események időrendi összefoglalója tölti ki 1517-től 2001-ig.

Tokaji Fesztivál

Július 2-án *Tokaji Fesztivál* zajlott Borsiban, ahová Kassáról a Tokaj Expressz különvonata indult. A résztvevők ingyen utazhattak. A vasútállomáson ünnepi fogadásban volt részük, majd menet indult a kastélyhoz, ahol megkoszorúzták a fejedelem emlékművét és megnyitották a fesztivált. A kulturális műsorban bemutatkoztak a dél-zempléni folklórcsoportok és meghívott együttesek.⁵ A kísérőrendezvények keretében a reneszánsz borsói kastély udvarán népi mesterek mutatták be tudásuk legjavát. Tokaji ételkülönlegességek között lehetett válogatni, melyek után jól esűztak a kiváló tokaji borok. A nagykaposi Nimród csoport újaszai is bemutatták tudományukat. A rendezvény védnöke *Zdenko Trebula*, a KÖK elnöke volt, aki az ünnepség keretében méltatta a fejedelem nagyságát.

Kassai felvonulás

Az év folyamán három alkalommal Rákóczi „maga” vonult föl a kassai Fő-utcán, hogy azután a Dóm előtt élőképet alkossanak, amit egykor Lengyel-Reinfuss Ede (1873-1942) festett meg. Kuruc és labanc katonák kísérték. Majd a Hóhér-bástya udvarán kuruc kort idéző bemutatót tartottak, vívással, ágyúdörgéssel egybekötve.⁶

Július 15-én a Hóhér-bástya udvarán tartotta a Thália Színház *Szigligeti Ede: II. Rákóczi Ferenc fogságai* című darabjának bemutatóját, melyet Kerényi Ferenc és Moravetz levante dolgozott át.⁷ A darabot, mely nem tartotta magát a történelmi hűséghez, Pinczés István rendezte. A színművet az ünnepségsorozat végén még három alkalommal előadták.⁸

Tinódi – Bocskai – Rákóczi emléknep

A Magyar Reformátusok V. Világtalálkozója keretében augusztus 20-án *Tinódi–Bocskai–Rákóczi emléknepot* tartottak Kassán. Az ünnep istentisztelettel kezdődött. A város főpolgármestere, *František Knapik* és az Óváros polgármestere, *Váubonár Grega* is köszöntő beszédet mondott. Az igét dr. Erdélyi Géza, a Szlovákiai Református Keresztény Egyház püspöke hirdette. Az ünnepi ebéd után a küldöttségek megkoszorúzták a Rákóczi-szobrot. Koszorú került Tinódi Lantos Sebestyén Kovács utcai emléktáblájára is, hiszen idén emlékeztünk meg a költő-tudósító halálának 450. évfordulójáról,⁹ majd Bocskai István emléktáblájánál állt meg a nagyszámú résztvevő, hiszen uralkodása idejében Kassa volt Erdély politikai fővárosa (1604–1606). A fejedelem négyszáz évvel ezelőtt hunyt el a városban.¹⁰ Délután történészek előadásokat tartottak, majd Tőkés László, a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület

⁵ Napsugár (Borsó), Huták Virága (Pálháza), Szőlőske, Kisgéres, Csergő, Királyhelme (Árvánlyhaj), Rozsnyó, Legenyemihályi, Bári (Szellő), Ungvát, Iarcal (Iarcali Hagyományörzők), Iarnóv (Swierczkowiacy), Sepsiszentgyörgy (Fenyőcske), Eperjes (Šarišan), Poprád (Fortis) művészeti csoportjai.

⁶ A Kassához közeli Budaméren május 13-án, majd Kassán (VI. 8., VII. 21., VIII. 18.), A Rákóczit alakító szlovák Anton Gáborra, aki a városhoz közeli Iemesen lakik, ezért esett a választás, mivel van lova és tud lovagolni.

⁷ 1906. október 27-én Kassán már előadták a színház Rákóczi-ciklusának keretén belül.

⁸ Még egyszer a Hóhér-bástya udvarán és kétszer a Thália Színházban (X. 27. és 28.) A díszleteket *Bényei Miklós*, a jelmezeket *Molnár Gabriella* tervezte. Koreográfusa *Richtarszák Mihály* volt.

⁹ 1556. I. 29.

¹⁰ 1606. XII. 29.

püspöke elemezte a magyarság jelenlegi helyzetét, törekvéseit a *Szabadságért, Európáért* ünnepi műsor keretében. Ezt a Thália Színház művészeinek előadása zárta. Az egész napos rendezvényen *Béke Csaba*, debreceni lantművész működött közre. A résztvevők megtekinthették a színház előcsarnokában a fejedelem újratemetéséről szóló fényképkiallítást, amit Erdélyi püspök nyitott meg.

Rákóczi útja

Ugyanaznap Nagysárosson, a fejedelem egykori megyei székhelyének közösségi házában találkoztak a „Rákóczi útja” nevű civil szervezet tagjai, hogy megtárgyalják programjukat és tevékenységük lehetőségeit. Martin Sárosy mérnök, a Szlovákiai Madárvédők Egyesületének elnöke, kezdeményezésére jött létre e szervezet azzal a céllal, hogy fölújítsák a Rákócziak emlékhelyeit, turistautat alakítsanak ki. Ez összekötné azokat a településeket, amelyekkel kapcsolatban állt a történelmi család. Délután ünnepélyes keretek között leplezték le az egykori kastély parkjában a legöregebb nagysárossi hársfa mellett azt az emléktáblát, amelyen olvashatók a famatuzsálem adatai, ami sokak szerint már 300 esztendő óta a fejedelemre is emlékezhetne. E fa alatt tartották meg kulturális programjukat, amire meghívták a kisváros érdeklődő polgárait. Sárosy szervezte meg a vár udvarának és környékének rendbetételét is.¹¹

Október 15-én a Szlovák Numizmatikai Társaság Kassai Szervezete országos gyűjtő találkozót szervezett, melynek a kassai Kohal szálló kongresszusi központja adott otthont. Ez szintén Rákóczi jegyében zajlott.¹²

Thaly-kiállítás

Október 19-én a Hóhér-bástya egyik részében megnyílt az *Évszázados történet – Thaly és Rákóczi* című kiállítás, mely Thaly Kálmán (1839–1909) pozsonyi történész és politikus életútját mutatta be. A „vén kuruc” – aki a fejedelem kései íródeakjának tartotta magát – volt az, aki az emigránsok hamvainak hazahozatala érdekében és a kor dokumentumainak feltárásában, azok kiadásában oroszlanrész vállalt.

Az ünnepségsorozat fénypontját az október 27–29-ére eső napok rendezvényei jelentették. Az *Uhorský dvor* (Magyarhoni Étterem)¹³ már október 23-ától Rákóczi-korabeli ételekkel várta vendégeit.¹⁴

Rákóczi konferencia

Október 27-én kétnapos nemzetközi tudományos konferencia kezdődött *II. Rákóczi Ferenc Kassán, 1906–2006* címmel,¹⁵ melyen több mint 30 cseh, lengyel, szlovák, magyar, kárpátaljai és török kutató tartott előadást, melynek védnöke PhDr. *Dusan Čaplovič* DrSc. történész, a szlovák kormány miniszterelnök-helyettese volt.¹⁶ A főpolgármester köszöntőjében leszögez-

¹¹ Kiss Gy. Csaba: Sáros – a Rákócziak nyomában. Magyar Nemzet 2006. VIII. 30.; 14. – sajnos erről az eseményről a szlovákiai magyar sajtó nem tudósított.

¹² Ez a társaság adta ki szlovák a *Numizmatické a heraldické artefakty na Františka Rákócziho* (II. Rákóczi Ferencre vonatkozó numizmatikai és címertani műtárgyak) c. kiadványt. A szerzők összefoglalják a Habsburg-ellenes felkelés történetét, bemutatják a Rákócziak címerét, az általa kiadott pénzeket (1703–1707) és érméket, a hamvak hazahozatala alkalmából vert emlékérmét – röviden összefoglalva a hazahozatal történetét –, a Pro Libertate cserkész jelvényt (1938), valamint az 1938-as felszabadulás alkalmából kiadott emlékérmét, amit kitüntetésként adományoztak. A 45 oldalas kiadványt magyar és angol nyelvű összefoglaló zárja. Kiadtak még néhány postai emléklapot és -borítékot is.

¹³ A Malina Hedvig-botrány kibukkanása után, az étterem ablakait „ismeretlen tettesek” kővel verték be. A nyitrai diáklányt 2006. augusztus 25-én két bőrféjű azért verte meg, mert magyarul adott útmutatást magyarországi autós turistáknak. A rendőrség tagadja, hogy az eset megtörtént volna. A szlovák sajtó nem osztja a rendőrség és ügyészség álláspontját.

¹⁴ A Rákócziat alakító Anton Gábor felkérték, hogy invitálja a vendégeket az étterembe, ám sok dolga nem akadhatott így 29-én a dóm előtt is megjelent, s többen elbeszélgettek vele. Lehát „maga a fejedelem” is részt vett „saját” temetésén.

¹⁵ A konferencia kiadott meghívója sajnos következetlen írásmódot követett, l. Jöjjön Rákocsihoz Košicéba. in: Új Szó 2006. X. 28. 2.

¹⁶ Őszívesen részt vett volna a 29-ai fölvonuláson és az ünnepi misén is, ám Róbert Fico kormányfőtől erre nem kapott meghatalmazást.

te, Rákócziinak történelmi rehabilitációra van szüksége. A fejedelem, mint történelmi személyiség, nem csupán egy nemzet kincse. Mint kutatási téma is érdekfeszítő. A kor keresztény karaktere idején a vallási türelem, a szlovákok és magyarok békés együttélése összefonódott Kassa múltjával. Hiszen a volt jezsuita templom a Rákócziak családi sírhelye. A letűnt időszak szlovák történetírása háttérbe szorította, hamis mítoszokat aggatott rá és félremagyarázta törekvéseit. Gondolom – mondta a főpolgármester – ezek az idők mögöttünk vannak. Ez a konferencia pontot tesz a félremagyarázásokra.

Dusan Čaplovič közölte, bár fontos számára, hogy e fórumon felszólalhat, ám ennél sokkalta lényegesebb, hogy a szlovák–magyar kapcsolatok és együttműködés a kultúra, az iskolaügy és kutatás területén pozitív irányba mozduljanak el. Ez fontos a szlovák kormány számára is. Aki ezt nem érti meg, az csak fecseg. Ezt minden ellenkező híresztelés ellenére, a Duna mindkét oldalán vallják. Nincsen kiválasztottak történelme, a történetírás nem lehet vádirat. Rákóczi Ferenc értékelése gyakran függött a vallási és politikai beállítódástól, mely ennek okán felemás lett. Pedig a harcolókat a vallás és a hazaszeretet kötötte össze. A magyar és szlovák történetírás – a párbeszéd hiánya miatt – különbözőképpen értékelt a fejedelmet. Szlovák tórfélen aktuálpolitikai szempontok uralkodtak, Rákóczi személyiségével nem foglalkoztak. Egyfajta „ürelles” álláspontot képviseltek. A magyar történetírás idealizálta alakját. A szlovák historiográfia a szabadságharcot rebellióknak tekintette, a szociális, vallási, regionális-teritoriális szempontot részesítette előnyben. A megítélés ellentmondásos volt, mert Szlovákia területének két részén ellentétes fejlődés mutatkozott. A felkelés terhei a szlovák nép vállát terhelték. Az irodalomban Kalinčiaknál is előfordul labanc és kuruc szemlélet. Jánošik – a szlovákok legendás alakja – egy személyben kuruc és labanc is volt. Kétség kívül a háborúk nyomán az emberek szenvedtek, hősök és ellenségek éltek egymás mellett. Ellentétek, indulatok feszültek egymásnak. Feladatunk nem az, hogy megsértődjünk, hanem empátiával hallgassuk meg egymást. Ez egyaránt érvényes úgy a kormányokra és a népekre.

Az előadások témakörének felsorolását mellőzzük.¹⁷ Azok szövegét Kassa Város Levéltára amúgy is külön kötetben közreadja, s így hozzáférhetővé válik. Az előadások változatos té-

¹⁷ A konferencia előadásai: *R. Várkonyi Ágnes* (ELTE, Bp.) A Rákóczi-család és Kassa; *Kónya Péter* (Eperjesi Egyetem/EE/): A szabad kir. városok a Rákóczi-szabadságharc idején; *Mareková, Marie* (Palacký Egyetem, Olmüic): A felső-magyarországi szabad kir. városok gazdálkodása a 17. sz.-ban; *Németh István* (Magyar Országos Levéltár /MOI/, Bp.): II. Rákóczi Ferenc államának várospolitikái kérdéseiről; *Tóth Péter* (Miskolci Egyetem /ME/): II. Rákóczi Ferenc Béli Mátyás szemével; *Dangl, Vojtech* (Történeti Intézet, Pozsony): A kuruc hadsereg taktikája és stratégiája; *Czigány István* (I. Had-történeti Intézet /IHI/, Bp.): Hadsereg és társadalom a Rákóczi-szabadságharc idején; *Seges, Vladimír* (III. Pozsony): Katonai szabályzatok a Rákóczi-szabadságharc idején; *Hagi Zoltán Péter* (Debreceni Egyetem): A császári- királyi hadsereg összetétele; *Uhlir, Dusan* (Sziléziai Egyetem, Ópava): A huszárezredek kialakulása a francia hadseregben; *Mron, Irena* (Szent Ciriil és Metód Egyetem, Nagyszombat): A nagyszombati béketárgyalások - II. Rákóczi Ferenc a francia diplomácia szemzőgéből; *Boltlik József* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem /PPKE/, Bp.): II. Rákóczi Ferenc a gens fidelissima; *Feduska, Jacek* (Múzeum Zamojskie, Zamoszcz): II. Rákóczi Ferenc lengyelországi kapcsolatai; *Etényi Nóra* (ELTE, Bp.): Kassa a nemzetközi sajtóban; *Farkas Andrea* (Bp. Főváros Levéltára): II. Rákóczi Ferenc levéltára; *Misóczki Lajos* (Eszterházi Károly Főiskola, Eger): Vallási türelem az észak-magyarországi vármegyék példáján; *Badnárova, Miloslava* (Állami Levéltár, Eperjes): Az evangélikus egyház II. Rákóczi Ferenc idejében és a rákövetkező időszakban; *Tajták, Indislav* (Eperjes): II. Rákóczi Ferenc a szlovák történetírásban 1900–1945; *Fundárková, Anna* (Történeti Intézet, Pozsony): II. Rákóczi Ferenc közös történelmi és kulturális örökségünk része; *ifj. Bertényi Iván* (PPKE, Bp.): II. Rákóczi Ferenc újratemetése és Bécs; *Csatáry György* (II. Rákóczi Ferenc Főiskola, Beregszász): Vita II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetésének helyéről; *Kirst József* (Kassa Város Levéltára): Kassa város részvétele II. Rákóczi Ferencnek és társainak újratemetésénél; *Halász Hajnal* (MOI, Bp.): II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatala és újratemetése; *Gyulai Éva* (ME): Miskolc és Borsod vármegye részvétele II. Rákóczi Ferencnek és társainak újratemetésénél; *Duchón, Jozef* (Kelet-szlovákiai Múzeum, Kassa): II. Rákóczi Ferenc emigrációs hőzónának mása Kassán; *Kabul Ali* (II. Rákóczi Ferenc Emlékháza, Tekir-dag): II. Rákóczi Ferenc Emlékháza Rodostóban; *Nováková, Stanislava* (Állami Területi Levéltár, Jindřichov Hradec): II. Rákóczi Ferenc és Neuhaus; *Szabó Mihály* (Borsai) és *Wittinger Mihály* (Országos Műemlékvédelmi I. hivatal, Bp.): A Borsai kastély; II. Rákóczi Ferenc szülőhelye; *Katona Csaba* (MÖI, Bp.) Rákóczi iratok Hollandiából; *Orgona Angelika* (Magyar Nemzeti Múzeum, Bp.): Rákóczi pecsétjei; *Balázs Péter* (Szlovák Numizmatikai Társaság, Kassa): Emlékveretek II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala alkalmából; *Nováková, Veronika* (Állami Levéltár vágselei fiókja): Kőrösszeírás Nyitra és Bars megyékben a Rákóczi-szabadságharc idején; *Adam, Ján* (Eperjesi Egyetem): II. Rákóczi Ferenc makovici uradalma a 17. sz.-ban.

mákkal foglalkoztak: Kassa és Rákócziak kapcsolatával, XVII. századi gazdasági, gazdálkodási és társadalmi kérdésekkel; a fejedelem különböző területeket érintő politikai elképzeléseivel, diplomáciai erőfeszítéseivel, nemzetközi kapcsolataival és azok megítélésével; a kuruc és labanc hadsereg szervezésével, hadászataival és összetételével; a vallási türelemmel és az evangélikus egyház helyzetével, valamint a nemzetközi visszhanggal és a korabeli pénzveréssel. Néhány előadás a hazahozatal körülményeit és az akkori vitákat, valamint a fejedelem életének fontos színhelyeit és emlékhelyeit vette górcső alá (Kassa, Neuhaus, Rodostó).

Várkonyi Ágnes előadásából azt tartjuk fontosnak kiemelni, hogy amikor Rákóczi rendezte a protestánsok és katolikusok viszonyát, elrendelte, hogy a templomot a vallási többség kapja, ám egyben biztosítani kellett a vallási kisebbség hitéletét is. Ezáltal megalkotta Európa első kisebbségvédelmi törvényét.

Érdekes előadást tartott *Katona Csaba* a Hollandiából hazakerült Rákóczi-iratokról. Rákóczi Imre (nem rokona a fejedelemnek) 1956-ban a családjára vonatkozó iratokat mentett ki, melyek között a fejedelem familiádjára vonatkozó dokumentumok is voltak. Ő úgy rendelkezett, amíg Magyarországon kommunizmus van, addig az anyag maradjon Hágában. Az 1956-os forradalom kerek évfordulója alkalmából a Holland Nemzeti Levéltár 2006. október 5-én átadta a Magyar Országos Levéltárnak ezeket az iratokat. Ezek másolatát Kassa Város Levéltára is meg fogja kapni, igazgatója máris részt vett az átadáson. Több oklevél is fellelhető a fejedelmi család levelezéséből és egy I. Károly által kiadott irat (1322), mely a család birtokait írja le, így II. Rákóczi Ferenc szülőhelyét, Borsit is.

Szlovák szemmel

Mivel a szlovák-magyar viszony méltó rendezése még mindig várat magára, érdeklődéssel vártuk azokat az előadásokat, melyek a fejedelmet szlovák szempontból értékelték. Ezek közül a legmegfontolandóbbnak a pozsonyi *Anna Fundárková* előadása bizonyult. Nem hagyott kétséget aziránt, hogy a fejedelem közös kulturális és történelmi örökségünk része. Rákóczi értékelése korfüggő volt. Az ő korában a szlovákok pozitívan ítélték meg. Erről a nagyszámú Rákóczi- és kuruc motívum tanuskodik a korabeli szlovák irodalmi hagyományban. Daniel Krman szlovák evangélikus szuperintendens a fejedelem szolgálatában állt, s a zsolnai nyomda is kiállt mellette. Csehszlovákia lerombolta a közös múlt jelképeit, vagyis eltávolította a korábban emelt emlékműveket és szobrokat, amivel a múltat kívánta elpusztítani. A mai szlovák közírás felemásan közelít személyéhez. Idézte Edita Tarabáková fizikust, aki rebellisnek, lázadónak látta, diktátori hajlamú személynek. Aki hitt saját tévedhetetlenségében és még nagyobb mértékben szegte meg a magyar törvényeket és egyéb jogszabályokat, mint a Habsburgok. Más szlovák dolgozatok is azt veszik észre, a felkelés alatt a szlovák nép különösen nagy áldozatokat szenvedett, mivel a harci cselekmények zöme a mai Szlovákia területén zajlott. A bányavárosok lerongyolódtak, a lakosság pusztult. Kassának el kellene felejtetnie, mert ez különösen sötét fejezet a város történetében. A Magyar Királyság második legfontosabb városa provinciális perifériára szorult.

Ha ezeket az érveket összességében nézzük, láthatjuk, csak gazdasági, anyagi szempontokra korlátozzák figyelmüket (mellőzik most, hogy nem minden érv helytálló, vagy éppen séggyel rosszmájú; a szlovákok számára szintén fontos vallásszabadság megvalósítását teljesen mellőzi; Rákóczi személyiségének bemutatása alapján torz). Az előadó leszögezte, a szlovák bírálatok nem veszik észre, hogy Rákóczi bukása a többféle nemzetből származó katonák veresége is volt. A Cum Deo... jelszó alatt a szlovákok elődei is harcoltak. Az elébb ismertett kritika nem tudja megválaszolni azt sem, miképpen volt lehetséges, hogy a csatákban elszenvedett nagy vereségek ellenére, Rákóczi nyolc éven át megőrizte hatalmát Magyarországon felett? Pozitív példaként idézte Štefan Markuš, volt magyarországi szlovák nagykövét véleményét, aki szerint Rákóczi egy mai ombudsman szerepét töltötte be. Küzdelme a XXI. sz.-ban folytatott nemzeti, vallási, polgári vagy politikai függetlenségért folytatott harcokhoz mérhető. Vitán felül áll, hogy ő a későbbi európai változások előfutára volt. A függetlenségi harcnak pozitív üzenete van a jelen számára. A fő kérdés – mellyel az előadó hozzászólását zárta – begyógyítja-e az Európai Unió a történelmi sebeket?

Október 28-án a kassai Műszaki Múzeumban kiállítás nyílt *Rákóczi bélyegeken* címmel, ami egyrészt a fejedelemhez és korszakához kapcsolódó bélyegeket, valamint az e korhoz

kapcsolódó képeslapokat tárta a látogatók elé. 47 ország nagyjából 500 bélyegét mutatták be, melyek magához a fejedelemhez és családjához kapcsolódtak, beleértve a Zrínyieket is. A tárlat áttekintést nyújtott a kassai postai küldeményekről, nyomtatványokról és bélyegzőkről is. A megnyitót szakmai szeminárium követte. A Múzeum az év folyamán több Rákóczival kapcsolatos tárlatnak adott otthont. Az épület maga a néhai Felső-magyarországi¹⁸ Főkapitányok Háza volt otthona a fejedelemnek is, aki pont háromszáz évvel ezelőtt, 1706. október 14-én érkezett Kassára és e falak között élt.¹⁹ A kiállítás november 12-én fejeződött be, amikor megjelent a kiállítás alkalmából közreadott kétnyelvű kiadvány, mely az előadások anyagát is tartalmazza.

Este a Márai-házban Csala Kornélia, a Kassai Polgári Klub elnöke mutatta be a szervezett 124 oldalas *Rákóczi és a kurucok nyomában* című háromnyelvű kiadványát (szlovák, magyar, angol), amit a budapesti Heraldika Kiadó adott ki. A kilenc szerző majd 50 szlovákiai, kárpát-aljai és magyarországi vár és város történetét tárgyalja, elsősorban a kuruc korra összpontosítva. Este a Kassai Állami Színházban *Muzart: Varázsfuvola* című operáját adták elő.

A magyarországi ünnepek

Másnap, október 29-én került sor Kassán a záróünnepségre a *Nosztalgia-vonat* érkezése után.

II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai újratemetésnek 100. évfordulóján Magyarországon négy helyszínen tartottak ünnepeket.²⁰

Október 27-én este 18 órakor Budapesten a Szent István Bazilikában II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és a kuruc bujdosók emlékére tartottak misét. A szertartás kezdetére megtelt a Bazilika. A Rákóczi Szövetséget *Vígh Károly, Martényi Árpád*, a MNM Rákóczi Múzeumát *dr. Tamás Edit* történész, főmuzeológus képviselte.

A szentmise kezdetén *Petraskó Tamás*²¹ és a hagyományörzők ünnepélyes keretek között hozták be II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona arcmását, egy 1906-os Rákóczi zászlót, nemzeti lobogók és egy gyászzászló kíséretében. Őket követte a Szent Korona mása 3 koronaőr kíséretében. A szentmisét bemutató kanonok megemlékezett II. Rákóczi Ferencről és édesanyjáról, részleteket olvasott fel Mikes Kelemen leveleiből, s felidézte a száz évvel ezelőtt történeteket. Ünnepélyesen zajlott a hagyományörzők kivonulása is. Ezután a résztvevők megkoszorúzták II. Rákóczi Ferenc és Bocskai István szobrát.

2006. október 28-án reggel a Nyugati Pályaudvar Királyi vágányáról indult útjára a MÁV Nosztalgia Kft. *Rákóczi Emlékvonata*, melyhez egy Rákóczi-emlékkocsit csatoltak. Az utasokat, vendégeket a Királyi váróban korabeli ruhába öltözött vasutasok és kiszolgáló személyzet fogadta és látta el tudnivalókkal. A vonat mellett vasutas díszgyenruhába öltözött fúvószenekar játszott.

Miután 7 órakor kifutott a pályaudvarról, az utasok megismerkedtek a szerelvénytől és *dr. Tamás Edit* vezetésével megtekintették a Rákóczi emlékkocsit.²²

Az első megálló Hatvanban volt. Itt a vasútállomás utasai, a múzeum munkatársai és vasúti vezetők tekintették meg a Rákóczi Emlékkocsit és a 424-es számú gőzös vontatta 100 esztendőes vagonokat.

Ezután Miskolc következett. Az Emlékvonattal érkezőket a Rákóczi Szövetség helyi vezetője, *Benke István* köszöntötte a vasútállomás előcsarnokában. Fzt követően a vonattal érkezett

¹⁸ Felső-magyarország alatt még a XIX. században is a Magyar Királyság keleti részét értették. Alsó-Magyarország alatt annak nyugati részét.

¹⁹ Az 1906-os újratemetés idején a ház kaszárnyaként szolgált. A hadseregnek viszont megtiltották a részvételt s a kaszárnyában az 1906-os ünnepi felvonulás alatt katonai gyakorlatot tartottak.

²⁰ Ezek felidézésénél *dr. Tamás Edit* nyújtott segítséget, amit hálás köszönettel nyugtázok.

²¹ Neki köszönhető, hogy Budapesten legalább erre a szentmisére sor került! Nem tudunk róla, hogy a Deák téri evangélikus templomban megemlékeztek-e I. hőkölly hamvainak hazahozataláról, holott az épület falán erre emléktábla emlékeztet.

²² Eredetileg kiállítás várta volna az utasokat. Anyagiak hiányában ezt azonban nem tudták megrendezni, holott forgatókönyve rendelkezésre állt. A kocsiban megrendezett tárlat hosszabb időt töltött volna Kassán is. Az ünnepek zsúfolt programja miatt azonban a kassaiak nem nézhették meg az emlékkocsit.

tek buszra szálltak. A helyi Rákóczi megemlékezést a Rákóczi Szövetség helyi szervezete, Miskolc városa, s Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Közgyűlése a Rákóczi-háznál, a Galériánál tartotta. A megye, a város, a Rákóczi Szövetség és a Miskolci Galéria képviselői a Rákóczi emléktáblánál koszorúztak. A Galéria kapualjában *dr. Gyulai Foa* rendezte emlékkiállítás tekinteték meg az érdeklődők a 100 évvel ezelőtti eseményekről.²³ Az udvarban ünnepi műsor elevenítette fel a kuruc időköt. Az irodalmi összeállítás, a diákok tánca és éneke után a felsőszolcái nyugdíjasok kórusa lépett föl. A szervezők egy emléklapot és egy emlékképeslapot is megjelentettek a rendezvény emlékre.

Innen a gőzös Sárospataknak vette az irányt, ahová 14 óra előtt érkezett. A vasútállomáson nagyjából kétezren várakoztak. Megjelent a város képviselőtestülete, a helyi intézmények küldöttségei, a környékbeli települések (Hegyalja, Rákóczi-birtokok) polgármesterei, képviselői és számtalan érdeklődő a városból és környékéről. Az évforduló jelentőségét, s a 100 évvel ezelőtti eseményeket elevenítette fel ünnepi beszédében *dr. Hörcsik Richárd*, Sárospatak polgármestere. A Városi Fúvószenekar emelte az ünnep fényét. A rendezvények mindögyikén részt vett egy 1906-ban készült zászló.²⁴ A város polgármestere, és a MNM Rákóczi Múzeuma igazgatója emlékszalagot kötött a zászlóra. A Vasútállomásra az ünnepi menetet *Petraskó Tamás* vezette a hagyományörző lovasok élén.

A fellobogozott városban az emlékezők méltóságteljesen vonultak a Rákóczi szoborhoz. Az ünnepi menet teljes egészében betöltötte a Táncsics utcát. A szoborhoz közeledve már hallhatták *Nagy Csaba* tároगतójátékát. A kuruc kori dallamok után a polgármester, ezt követően *Szendrey András* a MÁV Nostalgia Kft. igazgatója és *Devecz Miklós*, a MÁV Személyszállítási Üzletágának igazgatója, végül a zempléni települések képviselői helyezték el a kegyelet koszorúit.²⁵ *Zérczi László*, a Sárospataki Református Kollégium diákja egy idézettel elevenítette fel a kuruc időköt.

A történelmi menet végighalad a Rákóczi úton, eközben megszólalt a református, majd a katolikus templom harangja, s tároगतó hangjai is kísérték a felvonulást. Az ünnepség a Rákóczi-várban fejeződött be. A váruđvarban folytatódott a program: a vendégeket *Jósvainé dr. Dankó Katalin* igazgató köszöntötte. A Művelődési Ház Kamarakórusa és a Református Templom Énekkara közös programmal lépett fel *Csehi Ferenc* vezényletével. Ezt követően a Rákóczi Múzeum *Rákócziak dicső korn* című kiállításával ismerkedtek meg az érdeklődők.²⁶ Végül az Árpád Vezér Gimnázium és Kollégium énekkara énekelt a Rákóczi kesergőt *Baloghné Rozgonyi Antónia* vezényletével.

A Nostalgia vonat 18.10 perckor folytatta útját Sátoraljaújhelyre. Már messziről feltűntek az örömtűzek a város határában. Fél hét körül – már sötétben – futott be a vasútállomásra, ahol majd kétezer érdeklődő, tisztelgő várakozott. Környékbeli és határon túli magyar települések polgármesterei, képviselői. Közülük többen zászlókat hoztak, itt voltak a szülőfalu, Borsói képviselői is.

Szamosvölgyi Péter, Sátoraljaújhely polgármestere ünnepi köszöntőjével kezdődött a megemlékezés. A polgármester is elhelyezte a város emlékszalagját az 1906-os történelmi zászlón. Emléktáblát avattak II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai újratemetésére emlékezve.

Petraskó Tamás és a hagyományörző lovasok vezetésével fákllyás ünnepi menetben indultak el mindannyian a város központjába. Az ünnepi fények, a harangzűgás, a fákllyák, a Boglyoskán lobogó örömtűzek az egy évszázaddal ezelőtti eseményeket idézték.²⁷ A program a Színházban folytatódott. Előbb az V. István Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola tanulói, tanáruk, *Szűcsné Dankó Márta* vezetésével, majd a kassai Patria Színtársulat művészei

²³ A miskolci Herman Ottó Múzeum kidolgozta a nagyszabású kiállítás forgatókönyvét, anyagiak hiányában azonban ettől el kellett tekinteniük.

²⁴ Szajkó Gábor illetve a Rákóczi Szövetség, Sátoraljaújhelyi Helyi Szervezetének tulajdona.

²⁵ A Rákóczi Szövetség Sárospataki Szervezete nevében *dr. Tamás Edit* elnök, *Kozsnyánszky János* a Ruszin Kisebbségi Önkormányzat elnöke, *Tóth Tamás* az Árpád Vezér Gimnázium igazgatója és környékbeli iskolák képviselői.

²⁶ Ezt 2003. X. 25-én nyitották meg.

²⁷ 1906-ban éjszaka haladt át Zempléren a hamvakat szállító szerelvény, s hasonlóképpen tisztelegtek elődeink.

„Hej Rákóczi, Beresényi!” című ünnepi műsorának tapsolhatott a közönség. A különvonat a történelmi Zemplénből, mely méltón ünnepelt, reggel indult Kassára.

Az ünnepi felvonulás

Az utasokat a kassai peronon a Rákóczi Induló fogadta, majd Eugen Čižo, alpolgármester köszöntötte az érkezőket: „Megtisztelve érezzük magunkat az önök látogatása által és értékeljük elszántságukat, mellyel városunkban érkeztek kegyelettel emlékezni a száz évvel ezelőtti eseményekre. Azzal az üzenettel érkeznek, melynek lényege a tisztelet az olyan értékek iránt, melyek ellenállnak az időnek. Köszönjük önöknek, hogy nem felejtenek, köszönjük az alkalmat, hogy megismerkedhetünk és mindarról beszélhetünk, ami összeköt bennünket, függetlenül a határoktól vagy egyéb különbségektől, köszönjük azt, hogy ma velünk közösen felidézük egy nagy és értékes ember emlékét, aki a saját hányatott korában képes volt egyesíteni a közös igazságos ügy érdekében számos nemzetet és embert függetlenül azok kultúrájától, vallási meggyőződésétől, vagy társadalmi rangjától. Üdvözöljük önöket Kassán!..”

Az egyre duzzadó többezres tömeg a Városi Park Zene-pavilonjánál meghallgatta az alpolgármester üdvözlő szónoklatát: „Ezt az eseményt, mely jellegzetesen beírta magát városunk történetébe, felvonulással és kegyeletes emlékezéssel kívánjuk felidézni a kassai utcákon, melyek hűségesek maradtak a fejedelemhez és felkelőihez az utolsó pillanatig. A mai napon a rendezvénysorozat csúcspontjához ért, mely a fejedelem tevékenységéhez kötődik városunkban és a környező régióban. Nagyon örülök, hogy az ünnepség századik évfordulóján együtt tudunk emlékezni, békében és barátságban, méltósággal és kegyelettel. Úgy ahogy száz évvel ezelőtt, városunk számára nagy megtiszteltetés, hogy ez a kassai évforduló visszhangra talált számos emberben Szlovákiában és annak határain túl. II. Rákóczi Ferenc földi maradványait 1906. október 29-én hozták Kassára és temették el a Szent Erzsébet-székesegyház altemplomában, az akkori városi képviselők kívánságára. Kassa városa ma is kezességet vállal ezen emlékünnepe fölött. Rákóczi üzenete számunkra állandóan aktuális és tartósan emlékeztet bennünket, hogy a szabadság nagy ajándék, melyet védenünk kell és ha szükséges, harcolnunk is kell érte..”

A Rákóczi-zászlóra felkerült Kassa szalagja. Ezután a menet elindult az állomásról a Fő-utca felé, hogy ott fölfejlődvé végigvonuljon a Szent Erzsébet-székesegyházig.²⁸ A fúvószenekar az elején a *Szentek bevonulása* című gospel játszotta, ami némi ironikus hangulatot okozott. Az emberek csodálkozva nyitották ki házaik ablakait és gyönyörködtek a festői menetben. Hagyományörzők vonultak föl kuruckori egyenruhákban, huszárok ügettek lóháton, a környékbeli falvak népviseletben. A kárpátaljaiak népes csapata külön tabla mögött vonult föl. Két zenekar játszotta az indulókat.

A Fő utca összes templomában és a református templom tornyában is megszólaltak a hangok. Három harciúrt jelt adott az indulásra, majd a fúvós zenekarok játszani kezdtek. A Fő utcán felsorakozó menetet Petraskó Tamás lovasai vezették. Elöl egy lovas haladt zászlóval, amelyen a Rákóczihoz kötődő összes város emlékszalagja lengett. Gerberákkal és krizantémokkal díszített kocsik követték, melyeken díszvendégek, valamint a meghívott városok polgármesterei foglaltak helyet. Az első kocsit Rákóczi portréját vitte, melyhez egy 25 m hosszú piros és egy 25 m hosszú fekete túllszalagot erősítettek, mely a gyászt jelképezte. Ezeknek végét 2-2 hagyományörző személy tartotta. Ezen a kocsin foglalt helyet Nagy Csaba tárogató és társai. Muzsikálásuk végigkísérte a menetet egészen a dómig. Ezt követték a lovas zászlóvivők. Itt láthattuk az összes meghívott város és község zászlaját. Ezek után következtek a települések, a ruszinok és szlovákok, a magyarországi testvérvárosok képviselői és az Emlékvonat utasai. A menet végét a csatlakozó vendégek és nézők zárták.²⁹

²⁸ Az útvonal részben eltért az 1906-tól és a most tervezettől is.

²⁹ A felvonuló szervezetek képviselői: Bodrogközi Régi Magyar Kultúra, Észak-magyarországi Várak Egyesülete (Füzér), Sátoraljaújhely, Kuruc Hagyományörző Egyesület (Rákócifalva), KMKSz – Ifjúsági Szekció (Beregszász), Nagy Csaba és Társai (Nyíregyháza), *Szvorák Katalin* népdalénekes, Kuderka fúvószenekar (Kassa) és a tiszaujvárosi fúvósok, Kassa és vidéke (Buzita, Nagyida, Szepsi, Péder, Jánok, Csécs, Szeszta), a szlovákiai magyar cserkészek, Rákóczi Szövetség, a Fidesz küldöttsége (*Pelczné dr. Gál Illdi* alelnök, *Pelcz Gábor*, ügyvezető igazgató, *dr. Kiss Akosné Gonda Erika*, Csermely Kórus (Kassa) és mások.

Az ünnepi menet látványtervezője *Beke Sándor* színházi rendező volt.³⁰ Nagyjából ötezer felvonuló menetelt a járdákon álló kíváncsiskodók sorfala előtt. A Csákv-Dessewffy palota erkélyét teljes szélességben a CUM DEO PRO PATRIA ET LIBERTATE felirat uralta, melyet a Rákóczi- és városcímer fogott közre. Az erkélyt a szlovák, a magyar és az EU-zászló díszítette. A menet az erkély alatt önkéntelenül megállt.³¹ A magyar államfő a főpolgármester kísérében az egykori Városháza erkélyéről nézte végig a felvonulást. Az időjárás ezen a napon nem kedvezett a rendezvénynek, mivel szinte állandóan szemerkélt az eső.³² Délben a Dóm előtt felállított emelvényen *Sólyom László* köztársasági elnök, *Zdenko Trebita*, a KÖK elnöke és *František Kupeňák*, a város főpolgármestere tartott ünnepi szónoklatot.

A szónoklatok

A Magyar Köztársaság elnöke, miután üdvözölte a kassai polgárokat, vendégeket, megemlégtette, látja a zászlókat Borsitól Kárpátaljáig. „Nagyon köszönöm főpolgármester úrnak ezt a kedves meghívást. Ezzel alkalmat adott arra, hogy Kassa példát mutasson az egész országnak, hogyan lehet és hogyan kell együtt ünnepelni történelmi múltunk közös gyökereit. Örömmel jöttem ide. Tudom, hogy Rákóczi emléket a szlovákok is szívükben őrzik. Tudom, hogy vannak népdalok és mondák Rákócziról, azt pedig hogy nekünk mit jelent a Rákóczi-nóta, mit jelent a Rákóczi-induló, azt nem kell mondani. Rákóczi korában nem volt nemzetiségi kérdés. (Taps) Jól tudjuk, hogy amikor Rákóczi kibontotta zászlóját, I. Lipót abszolutizmusa ellen, akkor a zászlókuál gyülekeztek szlovákok is. 6000 szlovák kuruc volt, akiről tudunk a füljegyzésekből, akik együtt harcoltak Rákóczi seregében...

Kassa azok közé a városok közé tartozik, amelyek hűek múltjukhoz, őrzik azokat az értékeket, amelyekhez ragaszkodtunk háromszáz évvel ezelőtt is.

Mindig örömmel jöttem Kassára. Először még 1960-ban. Akkor voltam először Rákóczi sírjánál. Büszkén néztem meg a Rákóczi-palotát. Szívesen mentem el a ferencesekhez, ahol Rákóczi imádkozott. És megtiszteltetésnek érzem, hogy Kassa meghívására most már Magyarország képviseletében mint a magyar nép egységének kifejezője vehetek részt azon a szentmisén, amit a nagy fejedelem emlékére tartanak. (Taps)

Ahogy annak idején kiálltunk közös értékünkért, úgy kell most is az Európai Unión belül hasonló értékeket érvényesítenünk. Itt, amikor fölidézzük azt a múltat, ami összeköti, rá kell mutatni arra a jelenre, ahol szintén együtt vagyunk egy nagy nemzetközi közösségen belül. Az Európai Unió az nemcsak gazdasági közösség, az mindenekelőtt az értékek és jogok közössége. De elsősorban az Európai Unió azért jött létre, hogy az európai népek békében és barátságban éljenek egymással és hogy ezen belül mindenkinek a jogait megvédje. Minden hetedik uniós polgár kisebbségben van a saját államában és az Unió is azt vállalja, hogy mindenkinek megvan a joga a saját történelméhez, saját nyelvéhez. (Taps.)

Még egyszer szeretném kifejezni hálámát Kassa városának, hogy lehetővé tette ezt a nagyon szép közös ünnepelt, amit tapasztalunk ez év áprilisától kezdve. Hadd fejezzem ki a reményemet, hogy mindaz ami ma itt történik, valóban példa lesz és tovább fogunk menni ezen az úton. Hogy Kassa megőrizi a maga nyitottságát, nyitóltságát. Mi pontosan ilyen nyitott, őszinte szívekkel jövünk ide.”

Majd a kerület elnöke lépett a mikrofonhoz: „Hét hónap alatt számos rendezvénynek köszönhetően mélyebben ismerhettük meg azt a történelmi személyiséget, akiről szenvedélyes viták folynak. (...) Száz évvel ezelőtt az épp érkező XX. század a világnak gyakran kedvezőtlen arcát mutatta és értetlenségét. Egy dolgot azonban nem tudott meggátolni, bár erre többször minden eszközzel kísérletet tett. Nem szüntethette meg az egykori Magyarhon nemzetében a közösen megélt történelem tudatát és a közös kultúra érzetét. Rákóczi személye ennek bizonyítéka. ..., ami halála után is túlmutat törekvésein. (...) Kétség kívül, a fejedelem csodálkozna az egykori Magyarhon más arculatán és még jobban elámulna az egyesült modern Európa láttán. A legbecesebb érték ma azonban, ugyanúgy mit akkor, a megfontolt és önálló döntés önmagunkról és elsősorban a szabadság. (...) Védjük ezt és tiszteljük. Térjünk vissza értékes elődeink gondolataihoz, hogy világosan előrevetítsük elkövetésünket közös európai

³⁰ Annakidején a látványtervező Nemes Mihály (1866–1945) festőművész volt, a régi magyar viseletek kutatója. Ő tervezte a magyar nemzeti hadsereg és a rendőrség díszruháját.

³¹ A száz évvel ezelőtti menet hossza 2 km volt és a felvonulás valamivel több időt vett igénybe, mint fél órát.

³² Annakidején reggel borongós idő volt, de a délelőtti folyamán kisütött a nap.

jövönkről. (...) Ápoljuk a toleranciát és az egymás iránti megértést. Ihlessen minket a történelem, hogy korunk a história lapjaira a béke és a haladás koraként írja be magát.”

Végül a főpolgármester következett: „Ma, e kegyeletteljes alkalommal, úgy mint elődeink száz évvel ezelőtt, mélyen meghatóttan, közösen idézzük föl egy ember emlékét, aki számos irányban jelentősen befolyásolta saját korát és maradandóan meghatározta a bekövetkező jövőt. Üzenete, melyet a híres jelszó... Istennel a hazáért és szabadságért képviselt, nem ment feledésbe. Nem szürkült el, nem vesztett érvényességéből, az idő nem gyöngítette és Kassa nem feledkezett meg róla. Megbecsüljük a tény, hogy éppen a mi városunknak jutott a megtiszteltetés védeni II. Rákóczi Ferenc üzenetét és tisztelettel vállaljuk üzenete ápolásának kötelezettségét. Az értékek, melyeket egész életében, a leigázott nemzetek szabadságáért vívott harc alatt, és a számkivetésben is vallott, egyetemesek és örök érvényűek – közös nevezőjük a törhetetlen bátorság, hit az igaz ügyben, a hazaszeretet és a szabadság iránti tisztelet. A história emlékeztet, hogy Kassa ennek az üzenetnek a gondozója. Annak a személyiségnek az üzenete, aki egy zászló alatt egyesítette Magyarhon számos elnyomott nemzetét, a szabadságért vívott küzdelemben. Abban az időben Kassa a Rákóczi-felkelés erője volt, ma nyitott város, mely előítéletek és ideológiai felhangok nélkül tiszteli múltját és saját nemes elődeit. Hölgyeim és Uraim, lépünk be most közösen a Szent Erzsébet-székesegyházba, ebbe a méltóságteljes és gyönyörű kassai szentélybe és száz év után újra tiszteljük közös istentisztelettel e személyiség előtt, aki annyira jelentősen beírta nevét a mi közös történelmünkbe!”

Örömmel nyugtáztuk, az elhangzott beszédek, amint ez a kiragadott részletekből is érzékelhető, méltók voltak az ünnepséghez és a fejedelem személyéhez, életművének üzenetéhez. S ezt elmondhatjuk a rendezvénysorozat alkalmával elhangzott összes beszédre, akár szlovákok, akár magyarok voltak a szónokok.³³

Ünnepi szentmise

A latin nyelvű ünnepi szentmisét *Pásztor Zoltán* püspöki helynök celebrálta. Magyar és szlovák nyelvű prédikációjában a vak Bartimeus példáját véve alapul³⁴ kifejtette, mennyire fontos a tisztánlátás, mellyel a fejedelem rendelkezett. Rámutatott, szükség van a szlovák és a magyar nép kiegyezésére, melynek egyik hátráltatója, hogy mindkét fél arra vár, hogy a másik tegye meg az első lépést. A kassai Csermely Kórus *Havasi József* karnagy vezényletével³⁵ az ünnepi bevonulásakor *Georg Friedrich Händel* *Occasional* című oratóriumának utolsó tételét adta elő, majd *Wolfgang Amadeus Mozart* *Missa brevis* D-dúr miséjét énekeltek. A szentmise folyamán elhangzott *Händel Cantata Deo* című műve és Rákóczi imája, a *Győzhetetlen köszönet* kezdetű ének is. A magyar *Himnusz* után, *Händel* *Messias* című oratóriumának *Hallelujája* csendült föl.³⁶ A templom teljesen megtelt. A mise után a magyar államfő megkoszorúzta a kriptában nyugvó hamvakat³⁷, majd a koszorúzás a székesegyház északi falán elhelyezett epitáfiumnál folytatódott.³⁸ Szlovák Katalin népdalénekes énekelt magyarul és szlovákul. Egy leánya és egy fiúcska szlovák és magyar nyelven fogadalmat tett a kassai fiatalság nevében,

³³ A beszédeket a város külön kétnyelvű kiadványban kívánja közreadni.

³⁴ Márk Evangéliuma 10:46–52.

³⁵ Ez a kórus 1976-ban, a fejedelem születésének 300. évfordulóján tartott ünnepségen is szerepelt. Igaz, akkor a pártállam satuba szorított keretei között lehetett csak megtartani a nagyon szegényes megemlékezést.

³⁶ A felvonulóról a Szlovák Lávirati Iroda (TASR) fényképészce olyan felvételt készített, melyen a lovaskocsin vitt Rákóczi-portré mögött Jemerka Ulrik (1862-1946) emléktáblája látható a Vitéz-ház falán (l. Új Szó 2006.X.30., 1.). Akaratlanul is emlékeztetett ezzel arra, hogy a dóm karnagya vezényelte az újratemetés alkalmával *Cherubini* *rekvizemjét* és 1908-ban komponálta *Kuruc fantázia* c. művét.

³⁷ Vele koszorúzott a Kerületi Önkormányzat elnöke és a város főpolgármestere.

³⁸ Löffler Béla szobrász és Sipos Béla építész alkotását 1938-ban leplezték le. 1945-ben Ladislav Krémery ügyvéd leverte, majd a két alkotó 1967-ben visszahelyezte eredeti helyére. – a koszorúzóknévsora: dr. *Lomnici Zoltán*, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, *Araló Gergely* államtitkár, a MK-kormány nevében, *Hárs Gábor*, országgyűlési képviselő, az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának elnöke a Magyar Országgyűlés nevében, *Radučiné dr. Fogarasi Katalin* titkár és dr. *Gedai István*, a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság nevében, dr. *Koncz Árpád*, az Állami Számvevőszék elnöke, *Hulló József Ferenc* ny. altábornagy, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója,

hogy Rákóczi örökségéről nem feledkeznek meg és híven megőrzik azt. Majd egy-egy sárga gerberát helyeztek el az epitáfium díszrácsára. Am a koszorúzást meg kellett gyorsítani, mert zápor zúdult az ünneplőkre. A meghívott vendégek számára fogadást adtak a Slovan szállóban, ahol Sólyom László ismét rövid köszöntőt mondott³⁹, majd a Nostalgia-vonat utasai délután háromkor tovább utaztak Borsiba, ahol megtekintették a fejedelem szülőházát és aztán visszatértek a magyar fővárosba.

A Hóhér-bástya udvarát a hagyományos mesterségek uralták. Kovácsok, takácsok, szövő, agyagosok, kardkésztők, játékkészítők, gyöngyűzők, szücsök, érmeverők stb. A színpadon helyi zenekarok és énekesek szórakoztatták a nézőket. Az ünneplők ellátogattak a Rodostói-házba, megtekintették a kiállításokat, sokan megkoszorúzták a Rákóczi-szobrot.⁴⁰

Az Alsó Városkapu alatti területen Tokaj és vidékének borait mutatták be a termelők borkóstolóval egybekötve. A helyszínen Rákóczi emléktárgyakat árúsítottak. Az előtérben zene fogadta a látogatókat. 17 órakor a Ghymes Együttes Fő-utcai koncertje a Városkapu közelében zajlott.

Este 18 órakor ünnepi istentiszteletet tartottak a református templomban. Az igét *Bojtor István*, nyugalmazott főnyí lelkipásztor hirdette. A prédikáció Rákóczi jelszavát, a *Cum Deo Pro Patria et Libertate*-t értelmezte az Örök Ige fényében.

Néhány zárógondolat

François Lobry a következőképpen búcsúzott Sztambulban a hamvaktól 1906-ban: „Szent Benedek templom, Franciaország ősi szentélye, régi boltíveid alatt őrizted egy nagytekkü fejedelem és egy kinagasló hercegnő értékes földi maradványait. Szeretted ezen kincseket, büszke voltál rájuk, mert azok, akiknek földi maradványait megőrizted, kebeledben megnyugodást találtak. Francia föld, te voltál e tekintetben e nemes számkivetettek megőrzője, akik nem fordulhattak a hazai föld felé, feléd fordultak, hogy megnyugodást találjanak. (...) Szent Benedek templom, te szeretted ezen kincseidet mert magába zártad annak földi maradványait, aki a nemes és szép magyar lélek megtestesülése volt. Zrínyi Ilona, Munkács hőse, leánya, neje és anyja a hősöknek. Tekintetem megáll a sírkövön, mely nyughelyét jelezte.” „...csend lesz az öreg St. Benoit alatt... Szent Benedek templom, te most gyászolsz, elvették tőled kincseidet, dicsőségedet... Ragaszkodsz Rákóczi Ferenc dicsőségéhez és anyjához a szép és bátor Zrínyi Ilonához, elható hangon mondd, Magyar Haza elviszed dicső kincseimet, de távoznom emlékezel Szent Benedek szentélyedre francia földön. (...)Az öreg Szent Benedek templom halálaköln mosolyog a jövőbe és szelíden mormolja, magyar föld, tudom, majd meglékezel a francia földről.”⁴¹

³⁸ Szickné Tóth Kornélia, a Rodostó Alapítvány elnöke, Jósainé dr. Dankó Katalin, a sárospataki Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma igazgatója, Gyárfás Iláikó, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Önkormányzat elnöke, Fülöp István, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat elnöke, dr. Ódor Ferenc országgyűlési és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei önkormányzati képviselő, Kozma Péter, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzatának alelnöke, Göncz László a szlovéniai magyarok nevében, Pelczné dr. Gál Iláikó országgyűlési képviselő, a FIDESZ-MPSZ alelnöke, a Kassai Önkormányzati Kerület (Irebulá elnök, Szöllős János mérnök, alelnök, Duróvők mérnök, alelnök, Múdra Rozália mérnök, a KÖK Hivatalának elnöke), a város főpolgármestere két alelnökével, Čukoval és Mikuláš Čekovál, a Csemadok Kassa városi szervezete és a Thália Színház nevében Kolár Péter színgazgató és Reiter Krisztina alelnök, a Magyar Koalíció Pártja nevében Duray Miklós alelnök, Bárdas Gyula frakcióvezető, Bíró Ágnes, Szögedy Anna, Köteles László parlamenti képviselők, az MKP városi szervezete nevében Filpko József elnök és Major György, óvárosi önkormányzati képviselő, az MKP Óvárosának elnöke, a Kuruc Hagyományörző Egyesület (Rákócifalva), Reznicsék László a Vezérlő Fejedelmek Asztaltársaság Egyesület nevében, a Rákóczi Szövetség és tagszervezetei (Szolnok, Székesfehérvár), a budapesti Szent Margit Gimnázium nevében Fülöp Ádám és Kmel Zsófia, az ózdi József Attila Gimnázium növendékei és további iskolák, szervezetek, valamint magánszemélyek.

³⁹ Kossznyelvek szerint, elsősorban azokat hívták meg, akik semmit sem tettek e rendezvénysorozat sikeréért.

⁴⁰ E koszorúzások alkalmával is beszédek hangzottak el. Az egyik szónok szerint, Kassa kitétt magáért, de Budapest szégyellheti magát. – Tegyük hozzá, Demszky Gábor főpolgármester nagyszülei a kassai temetőben porladnak.

⁴¹ Lobry, Francois X.: II. Rákóczi fejedelem hamvainak hazaszállítása, ford.: Nagy Gyuláné, Magyar-turán-szumir Szemle, Bruxelles 1974., 55. old. az eredeti munka Konstantinápolyban jelent meg 1906-ban

Hankó Ildikó szerint: „Azóta Kassán nyugszik a Nagyságos Fejedelem, és ma ismét várja a hazatérést, mivel időközben Kassát elveszítette a magyar haza.”⁴² Megítélésünk szerint, inkább új feladatot kapott, mely a mi vállunkon nyugszik. Erről Hanák Péter történész beszélt Benda Kálmánnak: „... nagy jelentőségű volt, hogy Rákóczi Ferenc hazatért, hogy itt nyugodik és amint Rodostó egykoron a török-magyar közeledésnek és barátságának lett a szimbóluma, reméljük, hogy Kassa is, a kassai dóm is és Rákóczi hantjai egy jobb szlovák-magyar megértésnek lesz majd a jelképe.”⁴³ Úgy tűnik, ennek az óhajnak most megnyílt a lehetősége.

November elején Kassán ülésezett a Szlovák-Magyar Történész Vegyesbizottság. Remélhetőleg munkálkodásuk eredménye belátható időn belül érvényesülni fog társadalmi méretekben is.

De söpörjünk egy kicsit a saját portánk előtt is. Megütközéssel kellett tudomásul vennünk, hogy a Magyar Nemzet és a Népszabadság pozsonyi tudósítóival íratva meg cikkeket a rendezvényről⁴⁴ – akik nem utaztak ki a helyszínre –, és e lapok képviselői nem tartották fontosnak, hogy jelenlétükkel tiszteljenek a fejedelem emléke előtt.

Elmondhatjuk, a fél éven át tartó rendezvénysorozat méltó módon zajlott le.⁴⁵ Ez pedig elsősorban Kassa önkormányzatának és a KÖK-nek köszönhető. Egyben annak a reményünknek is hangot adunk, hogy száz év múlva a hivatalos Magyarország méltóbban fog emlékezni erre az eseményre.

Balassa Zoltán

⁴² Hankó Ildikó: Szép férfi volt. In: Demokrata 2006. IV. 13., 39. old.

⁴³ Ha még nem tudná. Októberi tudományos mozaik. Műsorvezető: Benda Kálmán. Szerkesztő: Kerekes István. Kossuth Rádió 1981. X. 11.

⁴⁴ Neszméri Sándor: A fejedelem öröksége, in: Magyar Nemzet 2006. X. 30. 10.; Szibácssy József: Rákóczi-megemlékezés Szlovákiában, in: Népszabadság 2006. X. 30.

⁴⁵ Nem hagyhatunk figyelmen kívül néhány sajnálatos ügyet sem. Nem értjük, hogy a Rákóczi Szövetség elnöke egyetlen egy rendezvényen sem vett részt. – Amikor a nagyságos fejedelem szobrának felállítására került sor, két férfi beszélgetve megjegyezte, nem baj, majd a cigányok el fogják szállítani a lémgüjtőbe. A Szlovák Nemzeti Párt meg tiltakozott a szoborállítás ellen, mivel 'Rákócziiban a szlovák nép gyilkosát látja és a szoborban a magyar irredentizmus trójai falovát.' 'Lelkük rajta!' – A szakmai konferencián fiatalok jópofáskodtak, azonban Čaplovic korrekt elemzése egy kis időre lehűtötte őket. Később azonban szemtelen megjegyzéseket tettek R. Várkonyi Ágnes nemzetközi hírű kutatóra. – Október 20-án Márai Sándor egykori iskolájának falán, a Matica slovenská annak az Emanuel Böhmnek leplezte le az emléktábláját, aki a második világháború után felháborító tervet dologozott ki a magyarok kitelepítésére. – A Rákóczi Szövetség által szervezett, Kassára látogató fiatalok öt autóbuszát a magyar ipari kollégiuma előtti parkolóban október 27-ről 28-ára virradó éjszaka feltörték és műszaki cikkeket tulajdonítottak el az ismeretlen tettesek. – Amikor az ünnepi menet végig vonult a Fő utcán, ketten arról beszélgettek a háttér mögött, hogy az egész menetet a Dunába kellene hajtani. – Ivan Čašparović államfő fáradtságra való hivatkozással hátrította el a meghívást. – Rudolf Schuster, korábbi szlovák államfő részt vett a szakmai konferencián, ám a felvonulástól és a misétől távol tartotta magát. Köztársasági elnök korában a Dómgig kísérte Mádl Ferenc államfőt, de már nem tartott vele a koszorúzáskor. A mánták (németek), akiknek Schuster is a leszármazottja, 1906-ban kuruckori ruhákban vonultak föl, amivel nagy sikert arattak. Úgy látszik megtagadta elődeit. – A szlovák parlament elnöke szintén Kassán tartózkodott, ám egy családi összejövetelt részesített előnyben. – Október 29-én délután, két randalírozó fiatal kibontott szlovák zászló alatt ordította kétszer is: „Rákóczi je vrah!” Azaz: Rákóczi gyilkos! A rendőrség azonban rogtán őrizetbe vette őket. Másnap egyikük a TV Našában bocsánatot kért a történetért. Ezeket a néha jelentéktelen jelzésekért csupán azért említjük, mert van még bőven tennivaló a két nép közötti viszony javítása érdekében.

A salgótarjáni sortűz emlékezete

December 8-án emlékezett Salgótarján városa az 1956-os sortűz áldozataira. A megtorlások időszakának legtöbb áldozatot követelő sortűze napján gyászlobogót húztak a közutak és terrek oszlopaira. A gyászünnepeket rangját *Sólyom László* köztársasági elnök adta meg, aki az est főszónoka volt. Az emlékezés a Szent József plébániatemplomban tartott ökumenikus istentisztelettel kezdődött. Innen fátylas felvonulás indult a Vásártérről December 8. térre átnevezett helyre, ahol a sortűz áldozatainak emlékműve és emléktáblája áll. A résztvevők tehát bejárták az 1956-os áldozatok utolsó útját.

Miért és hogyan kellett meghalniuk?

A szovjet hadsereg második intervenciója, a Forgósziel-hadművelet vérbe fojtotta az 1956-os szabadságharcot. Budapesten november 11-én szűnt meg a fegyveres ellenállás. A forradalom célkitűzése miatt folytatott harc nem ért véget, de más eszközökkel folyt az egész országban: a még működő, a forradalom idején törvényesen megválasztott munkástanácsok vezetésével, amelyek kezében még ott volt a sztrájk elrendelésének a lehetősége, továbbá vidéken, a még sok helyütt fennmaradt nemzetőrség, fegyveres csoportok harcai révén.

A szovjet intervenció védelmében létrejött Kádár-kormány hetek alatt megteremtette saját erőszakszervezetét. Ennek magvát a három Forradalmi Karhatalmi Ezred alkotta. Az 1. Forradalmi Karhatalmi Ezredbe a volt ÁVH-sok, pártvezetők, vezető beosztású tartalékos tisztek jelentek. Vattaruhába öltöztették őket, ami a katonák téli viselete volt. Köznyelven ezért hívták a karhatalmistákat pufajkásoknak. A másik két karhatalmi ezredet a katonai akadémiák tisztjeiből állították össze. November végéig befejezték a vidéki karhatalmi alakulatok felállítását is.

1956. december 4-én Uszta Gyula vezérőrnagy, Münnich Ferenc helyettese összehívta a Katonai Tanácsot. Ott eldöntötték, hogy a tüntető tömeg ellen a karhatalmat tömegesen és kíméletlenül bevetik, a tömegre – kizárólag szóbeli parancs kiadásával – tüzet nyitnak. A döntéshozók pontosan tudták, hogy a szabadságharc leverése után a tüntető tömeg fegyvertelen, az államhatalom erőszakos megdöntésére ha akarná, sem lenne képes, a szükség esetén szovjet

Salgótarján, December 8. tér, emlékmű és megyeháza

csapatokkal megerősített karhatalmi alakulatokkal szemben nem támadásra, de még önvédelemre sem képes. Ellenük tehát a fegyveres fellépés, a sortűz katonailag indokolatlan, jogilag bűncselekmény. Bizonyára ezért állapodtak meg abban, hogy a sortűzre mindig a helyszínen és szóban adják ki a parancsot.

A pufajkások általában megfélemltek azt elvárásoknak és brutális szerepet játszottak a rendteremtés hónapjaiban. Sorra járták a diákszállókat, munkásszállókat, a falvakat, és gumibottal összeverték mindenkit, aki számukra gyanús volt. Letartóztatták és elhurcolták, olykor megölték a fegyvertelen ellenállás meg nem alkuvó vezetőit.

Salgótarján a brutális, jogellenes fellépés első vidéki helyszíne. 1919-es és 1944-es múltjára hivatkozva ez a bányászváros a munkásmozgalom fellegvárának, a rendszer támaszának számított. A forradalom napjaiban bebizonyosodott, hogy más a propaganda, és más a valóság. Salgótarjánban is megalakult a Megyei Forradalmi Nemzeti Bizottság, majd a nemzetőrség. A kommunista vezetők Csehszlovákiába menekültek. Az ÁVH-sok Karancslapujtő községbe húzódtak, és készen álltak a harcra.

A szabadságharc kitörésekor a salgótarjáni nemzetőrség a lehetőségek határáig harcolt, és szembefordult a volt ÁVH-sokkal és a pufajkásokkal. November 14-én a szovjet alakulatok visszatértek a városba, de ezen a napon a nemzetőrség még sikerrel harcolt a pufajkások ellen. A következő hetekben a megyei munkástanács irányításával a politikai harc folyt tovább. A munkásokat és a városi lakosságot egyelőre nem törték meg a mind nagyobb számban ide vezényelt pufajkások.

A munkásmozgalom fellegvárának hirdetett város ellen brutális megtorló akciót szerveztek. December elején a Nógrád megye területén, így Szécsényben, Kisterenyén megkezdték a forradalom helyei vezetőinek a letartóztatását. Többüket a salgótarjáni rendőrkapitányságra hurcolták.

A város lakossága, illetve a letartóztatott vezetőik kiszabadításáért vidékről érkezők 1956. december 8-án reggel békés tüntetésre gyülekeztek. A város Somoskő felé kivezető útvonala mentén álló Szent József plébániatemplomtól indult el a tömeg zászlókkal: fegyvertelen férfiak, asszonyok, gyerekek, és haladtak a Vásártér felé. Elhagyták a Megyei Tanács épületét, majd elhaladtak egy akkor üres terület előtt (amit szovjet katonák szálltak meg), és megérkeztek a Megyei Rendőrfőkapitányság elé.

A második hullámban indult utánuk a még távolabbi Acélárugvár munkássága. Eléjük azonban a templom előtti útkereszteződésben felsorakozott szovjet harcokcsik áthatolhatatlan gátat emeltek. A Rendőrfőkapitányság elé eljutott legalább kétezer ember csapdába került. Az épületben pufajkások és szovjet katonák, a Megyei Tanács épületében pufajkások, a kettő között két harcokcsival megerősített szovjet katonák álltak készen a tömegmészárlásra.

11 óra tájban a főkapitányság épülete előtt Házi Sándor vezérőrnagy, a megyei karhatalmi ezred parancsnoka rövid beszélgetést folytatott a tüntetőkkel, majd visszatért az épületbe. Ezt követően egy pufajkás a levegőbe lőtt. Távolabb, a Megyei Tanács épületénél az egyik tüntető egy honvédségi gyakorló (töltet nélküli) gránátot hajított el, ami robbant ugyan, de kárt nem okozott. Elszabadult a pokol: lőttek a karhatalmisták, lőttek a szovjet katonák, a harcokcsi tornyán elhelyezett géppuskából is. A pánikban menekülők közül sokan kapták hátukba a golyót.

A vérengzés túlélői nagyon sok halottra emlékeznek. A legismertebb becslés 1989-ben vált ismertté: 131 fő, ez a szám látható a 2006. december 8-án elhelyezett virágkoszorún is. A levéltári kutatások szerint a téren ölték meg 27 személyt. 19 fő a megyei kórházban halt bele sebesülésébe. 46 nevet örökít meg a téren ma látható márványtábla. A sebesültek száma mintegy 150. A háborúban a sebesültek és halottak aránya általában nagyjából 3:1.

1997 januárjában a Legfelsőbb Bíróság a salgótarjáni sortűz elkövetői közül három vádlótat jogerősen börtön- illetve fegyházbüntetésre ítél. A III. rendű vádlott – aki egészségügyi indokok alapján még nem kezdte meg büntetésének letöltését – eljárási kegyelemért fordult a köztársasági elnökhöz. Kegyelmi kérvényét a köztársasági elnök a közelmúltban elutasította.

Salgótarján 1989-től minden évben megemlékezik halottairól. A Vásártéren agyonlőtt 19 éves egyetemi hallgató, Ravasz István emlékét volt iskolája, a salgótarjáni Madách Imre gimnázium őrzi.

Bussa, kopjafa, Z. Urbán Aladár szalagot tűz.
2006. december 9.

parancsnokát, Hadady Rudolfot és helyettesét, Hargitay Lajost. Balassagyarmat felé indultak velük, de az Ipoly menti Hugyagig jutottak csak el, ahol a párttitkár lakásának pincéjébe vetették őket. Ott bestiálisan megkínozták mindkettejüket, majd a felismerhetetlenségig szétlőve vetették az Ipolyba. A pufajkások szökést jelentettek, a két mártír neve nem szerepel a nyilvánartásokban, holttestük nem került elő. Emléküket Hugyagon kopjafa őrzi, mártíriumuk helyszínén 2004-ben emlékkiállítást rendeztek be.

Salgótarjában a volt Megyeház falán a megye 1956-os ismert és ismeretlen mártírjainak bronz táblája örökíti meg nevüket. Hargitay Lajosnak volt gimnáziuma, a bajai III. Béla Gimnázium is emléktáblát állított.

Dr. Marossy Endre

Szakirodalom: *Kahler Frigyes* szerk.: *Sortűzek* 1956. Második kiadás; Antológia Kiadó; Lakitelek 1993. 212 old. – *Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor*: *Rejtett dokumentumok. Forrásszemelvények 1956 tanulmányozásához.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp. 2006. 643 old. – *Klement Kornél*: *Az én szécsényi 1956-om.* 2006. március 15. ALVO-Verlag, Obernburg, 2006. 34 old. (Internetről letölthető anyag.) – *Marossy Endre*: *1956 fiadnak hagyj örökül.* Tóth Könyvesház és Kiadó Kft. Debrecen 2006. 247 old. – *Szakolczai Attila*: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc.* 1956-os Intézet. Bp. 2001. 434 old. – A bajai III. Béla Gimnázium és a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium honlapjai.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Márai Sándor:

Füveskönyv*

Az élet értékéről

Az életnek értéket csak a szolgálat adhat, amellyel az emberek ügye felé fordulunk. Ez kisé szigorúan és általánosan hangzik, de ez az egyetlen igazság, melyet minden következménnyel megismertem. Senki nem ülhet a virágos réten, mint Ferdinánd, a bika, s nem szagolhatja büntetlenül a szép virágokat. Ember vagy, tehát ember módra és az emberek között kell élned.

Ember módra élsz, ha igazságosan élsz. Ha minden cselekedeted és szavad alján a szándék van: nem ártani az embereknek. Ha megkísérlöd – feltűnés és hiú szerep nélkül – segíteni az embereknek. Néha csak azzal, hogy nem hallgatod el az egyszerű igazságokat. Néha csak azzal, hogy nem mondasz igent, mikor mindenki kiabál: „Igen, igen!” Egy életen át, következetesen nem beleegyezni abba, ami az emberek hazugsága, nagyobb hősiesség, mint alkalmilag hangosan és meilveregetve tiltakozni ellene.

A halálos ágyon csak akkor pihensz nyugodtan, ha mindennap, minden öntudatoddal az igazságot szolgáltad. Néha nagyon egyszerű és kicsinyes az igazság. De te ne válogass. Ennyi az élet értéke.

A hazáról és az államról

Nevelhetünk-e valakit hazaszeretetre? Mintha azt mondanám: „Korbáccsal és szöges ostorral kényszerítlek, hogy szeresd önmagadat.” A haza nemcsak föld és hegy, halott hősök, anyanyelv, őseink csontjai a temetőben, kenyér és táj, nem. A haza te vagy, szőröstül-bőröstül, testi és lelki mivoltodban; ő szült, ő temet el, őt éled és fejezed ki, mind a nyomorult, egyszerű, lángoló és unalmas pillanatokban, melyek összessége életed alkotja. S életed a haza életének egy pillanata is.

Hazaszeretetre nem tudlak megtanítani: örült az, aki önmagát tagadja. Hazád a történelmi méreteken megnagyított és időtlenített személyiség. A haza a végzet, személyesen is. Nem fontos, „szereted”-e vagy sem? Egyek vagytok. De úgy látom és tapasztalom, hogy te – szóval ünnepélyesen, írásban és a dobogókon – inkább az államszeretetről teszel bizonyosságot és hitvallást. A hazától ugyanis nem lehet várni semmit. A haza nem ad érdemrendet, sem állást, sem zsíros kenyeret. A haza csak van. De az állam ad finom stallumot, csecse fityegőket szalonkabátokra, prima koncert, ha ügyesen szolgálod, ha füstölővel jársz körülötte, ha – férfiasan, kidüllesztett melllel – megvallod a világ előtt, hogy te szereted az államot, akkor is, ha kerékbe törnek. Általában nem török ezért kerékbe az embert. Éppen ezért minden államszeretet gyanús. Aki az államot szereti, egy érdeket szeret. Aki a hazát szereti, egy végzetet szeret. Gondolj erre, mikor hörögsz a dobogókon és melled vered.

A demokrácia

Meghallgattam e mérges demokratát, aki bombát, kénkövet, poklot és a hét egyiptomi csapást kívánta a parancsuralmaknak, s ezt gondoltam:

* Részletek. E „prózaí epigrammák” 1943-ban jelentek meg először kötetben. Közlésünk forrása: *Márai Sándor breváriuma*. Szerk.: *Pomogáts Béla*. Pozsony, 1992. 108–114.

- Igen, a demokrácia végül győzni fog, de nem így s főként nem ilyen eszközökkel, mint e mérges és kétségbeesett demokrata hiszi. A demokrácia nem győzhet valamilyen történelmi pillanatban, csatatéren, kürtök bűgása és zászlók lobogása közepette, mikor százmillió zsarnok hullája hever a harcmezőkön, s a diadalmas, a jó, a hibátlan és tökéletes Demokrácia rohamcsapatái díszlépésben elvonulnak a hullák fölött. Így, csak így nem győzhet a demokrácia.

- De győzni fog, észrevétlenül, bennem és benned. Majd ha műveltebbek, tehát emberebbek leszünk, ha mind tájékozottabbak, tehát jobbak leszünk, türelmesebbek, tehát férfiasabbak leszünk – mert az önkény mindig idegbajos és nőies –, majd akkor győz a demokrácia. Mikor? Kedden? Vagy szombaton? Nem hiszem. A végső győzelmeket nem adják ilyen olcsón és pontosan.

Arról, hogy mi volt dolgod a földön

Végül is tudnod kell, mi volt dolgod a földön. Semmi esetre sem az, hogy bizonyos összegű, állagú és minőségű csontot, húst, zsiradékot és zsigereket vegyi üzemben tartsál. Az sem, hogy címeiket, rangokat gyűjts, elnök legyél valamilyen társaságban, díszes ruhákban sétálj, és razzad a csengőt. Az sem – s ez már jobban fáj –, hogy boldog legyél, mert boldogság nincsen, hiszen minden vágyad a megvalósulás pillanatában eltorzul, s inkább nyűg már, mint öröm, ilyen az ember.

Nem, egyetlen dolgod, létezésed egyetlen értelme a földön, hogy megismerjed az emberi és a világi dolgok igaz természetét, az emberi és világi tünemények összetartozását, s méltányosan viselkedj akkor is, ha embertársaid méltatlanul viselkednek.

Ez volt dolgod a földön; nem több.

A hazáról

Mindegy, kik beszélnek hazád nevében. Mindegy az is, mit mondanak azok, akik jogosultnak hiszik magukat a haza nevében beszélni.

Te hallgass hazádra.

Mindig, mindent adjál oda hazádnak. A világnak nincsen semmiféle értelme számodra hazád nélkül. Ne várj jót a hazától, s ne sopánkodj, ha megbántanak a haza nevében. Mindez érdektelen. Fgyáltalán, semmit ne várj hazádtól. Csak adjál azt, ami legjobb életedben.

Ez a legfelsőbb parancs, Bitang, aki ezt a parancsot nem ismeri.

A világról

És ne feledd soha, hogy a világ fia is voltál. Rokona a négeknek és a csillagoknak, a hüllőknek és Leonardo da Vincinek, a Golf-áramnak és a maláj nőknek, a földrengésnek és Lao-cénak. Mindehhez köződ volt, egy anyagból vagytok, egy lélek teremtett, ugyanaz a lélek fogad vissza. Ez egészen biztos.

Önmagamról

Utolsó lehettemmel is köszönöm a sorsnak, hogy ember voltam, és az értelem egy szikrája világitott az én homályos lelkemben is. Láttam a földet, az eget, az évszakokat. Megismertem a szerelmet, a valóság töredékeit, a vágyakat és a csalódásokat. A földön éltem, és lassan felderültem. Egy napon meghalok: s ez is milyen csodálatosan rendjén való és egyszerű! Történhetett velem más, jobb, nagyszerűbb? Nem történhetett. Megéltam a legtöbbet és a legnagyobbat, az emberi sorsot. Más és jobb nem is történhetett velem.

A helytörténet a középiskolai oktatásban Makón

1. Népünk és hazánk története a világtörténelem szerves része, a helytörténet pedig – mint cseppben a tenger – összetevője és tükrözője is a nagy egésznek. Ha ismerjük a helyet, ahol élünk, jobban kötődünk hozzá. Ha itt születünk és élünk, a gyökereink ösztönöznek környezetünk alaposabb megismerésére, s minél jobban ismerjük életterületünket, annál erősebb az identitástudatunk. Ez az a megtartó erő, amely támasz a nehéz élethelyzetekben, amely köt és vonz, visszahoz később is, ha másfelé visz az életút, s akarva akaratlanul meghatározza személyiségünket, gondolkodásunkat, életmódunkat. Ezért fontos a hely történetének ismerete.

Melyek a helytörténet sajátos vonásai? Mindenekelőtt az, hogy speciálisan az adott helyhez kapcsolódik, helyi szóbeli hagyományok, helyi tárgyi és írott források alapján táruul fel, s viszonylag kevesen ismerik mélyebben, részletesebben. A helytörténeten keresztül jobban érzékelhetők, közelebb hozhatók a nagyobb, tágabb történelmi folyamatok, jelenségek, összefüggések, hatások, ezért ezek közvetlenebb érdeklődést válthatnak ki. A helytörténet elemei, tényezői, emlékei mindig körülöttünk vannak, szembetűnnek, jelen vannak a környezetünkben. Mivel közvetlenül érintik a helyi folyamatok a település lakóit, fontosabb megismertetni, megmagyarázni őket. Emellett a helytörténet a közösséget összekötő erő, mert minden helybeli ember saját sorsa részének tekintheti. A globalizáció időszakában kapaszkodót jelent az embereknek, mert a hely története valami olyan dolog, ami csak az övék.

Miért jó és hasznos a helytörténet megismertetése a történelemtanításban? Mert a konkrét helyi körülményekből kiindulva lehet következtetni a régió, az ország és a világ történetéről, s a globális történelem helyi vetületei segítik a „nagy egész” megértését.

Ezek után az a kérdés merül fel: adottak-e a helytörténet tanításának feltételei a mi városunk, Makó középiskolaiban?

Az Oktatási Minisztérium kerettanterve a történelem és állampolgári ismeretek oktatásában lehetőséget ad az iskolák számára, hogy az éves óraszám 20%-ának tőmáját helyi célkitűzéseinek megfelelően határozza meg. A helyi tanterveknek ebbe az órakeretbe ajánlatos beilleszteni és beletervezni a helytörténeti ismereteket. Ez a keret természetesen nem elegendő a településtörténet teljes megismertetéséhez, de a helytörténet néhány kiemelkedően fontos vonatkozása ezeken az órákon feldolgozható.

2002 szeptemberétől a makói középiskolák 9. évfolyamos tanulóinak kezébe került a *Gilicze János – Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna szerzőpár által elkészített Város a Mamos mentén* című helytörténeti olvasókönyv. Ezzel megoldódott a várostörténet oktatásához szükséges forrás- és tananyag elérhetőségének kérdése. A könyv 74 témaegysége négy tanéven át a történelem tananyagához illeszkedően gazdag kínálatot ad a régió őstörténetétől csaknem napjainkig, mégpedig kezelhető formában, forrásokból kiindulva, átfogó magyarázatokkal bemutatva a város történetének fontos és érdekes eseményeit, személyiségeit, továbbá kérdésekkel és feladatokkal, valamint további tájékozódáshoz szükséges szakirodalommal segítve a feldolgozást.

A helytörténetet szívügyünknek tekintő tanárok számára így ma több lehetőség is adott a város történetének megismertetésére. Frontális feldolgozásra vagy differenciált csoportmunkára és egyéni ismeretbővítésre egyaránt lehetőséget nyújt e könyv anyaga. Sok kreativitást igénylő feladat ösztönzi a fiatalokat városuk, környezetük felfedezésére, a helyi értékek felismerésére és megőrzésére. Nélkülözhetetlen a város közintézményeibe tett látogatások megszervezése, így felértékelődik a középiskolások életében a múzeum, a levéltár, a könyvtár és a művelődési ház, s ezzel összefüggésben a műveltség szerepe. A helytörténet néhány témaköré mellett jól felhasználható a középiskolai irodalom-, földrajz-, rajz-, társadalomismeret. és osztályfőnöki órákon, hasznos lehet a szabadidős foglalkozások anyagaként is.

A következő kérdés, amellyel szembetalálkozunk, az: hogyan tanítsuk a helytörténetet. A személyes kötődés hangsúlyozásával, az érdeklődés felkeltésével, tanár és diák együttműködésével, sőt családtagok bevonásával, vonzó programok megszervezésével. Sok szeretettel, nyitottsággal, ötlettel, fantáziával, az egyéni kezdeményezéseknek, önálló munkának teret

biztosítva. Nem feltétlenül fontos minden egységet feldolgozni a helytörténeti olvasókönyvből. Fel lehet használni a forrásokat szemléltetésként, lehet egy-egy feladatot a tananyaghoz kapcsolódva megoldani, és a jó megoldásokat mindig elismerni, ezzel további elmélyedésre ösztönözni. Érdekes helytörténeti-honismereti kört szervezni az érdeklődő diákokból; a kör programját kirándulások, múzeum- és levéltár-látogatások, megadott szempontú városnéző séták tehetik vonzóvá.

2002 októberében megalakult a József Attila Gimnáziumban a 9. évfolyamosok helytörténeti köre, amelynek foglalkozásain a város és környéke történetének szisztematikus megismerése a célkitűzés. A következő években elengedhetetlenül fontos lenne évfolyamonként a megfelelő órakeret és az olvasókönyv biztosítása a helytörténeti témák feldolgozására, mert e nélkül esetlegessé és hézagossá válik a fontos ismeretanyag elsajátítása, és újabb generációk veszíthetnek identitástudatukból, városukhoz kötődésükből.

Jól bevált és kedvelt módja a helyismeret bővítésének az iskolai helytörténeti jellegű pályázatok kiírása bizonyos időszakok helyi történelmi eseményeinek, helyi személyek, intézmények, kulturális értékek, néprajzi hagyományok, gazdasági sajátosságok, népességi viszonyok feltárásának céljával. A József Attila Gimnáziumban az elmúlt években rendszeressé váltak a helytörténeti témájú alkotópályázatok, amelyekre tartalmas és szép kivitelű, széleskörű kutatómunkán alapuló alkotások születtek. Az utóbbi öt évben egy-egy kutató fiatal az iskolából meghívást kapott az Országos Honismereti Egyesület Ifjúsági Honismereti Konferenciájára is. Hasznos lehetne hasonló jellegű városi pályázat meghirdetése is a szép pályamunkák méltó elismerésével.

Alapvető igény lehet az iskolafokokozatok közötti átmenet megvalósítása a helytörténet oktatásában. Makón jelenleg nem beszélhetünk szerves átmenetről az általános iskolai és középiskolai között ilyen vonatkozásban. Ennek oka az, hogy nem minden általános iskolában tudták megoldani a helytörténet rendszerezett tanítását, bár rendelkezésre áll *Kovácsné Bodzsár Zsuzsanna: Az én városom* című helytörténeti tankönyve az általános iskolások számára. Talán két-három év múlva érkeznek majd először a középiskolákba olyan diákok, akik már rendelkeznek alapvető helytörténeti ismeretekkel, amennyiben iskolájukban biztosítottak órát a honismeret oktatására. Jelenleg a város középiskolaiban sincs megoldva a helytörténet oktatása, a helytörténeti olvasókönyv 2002 óta minden szeptemberben kikerül ugyan az iskolákba, de órakeretet nem tudtak még a tanításhoz biztosítani. Mivel Makó középiskolaiba a környező kisebb-nagyobb településekről is sokan bekerülnek, ők saját falujuk, városuk helytörténeti-néprajzi könyvei, füzetei alapján más ismereteket hoznak magukkal. Az ő esetükben a régiók belüli hasonlóságokat és eltéréseket lehet alapul venni, Makóról lényegesebb információkkal nem rendelkeznek.

A helytörténet oktatásának megoldása mind az általános iskolai, mind a középiskolai szinten az akarat, az idő, a pénz és a felkészültség együttes meglétét kívánja. A tanárok helytörténeti érdeklődése és képzettsége mellett bővebb órakeret biztosítása szükséges. Ezen kívül a helytörténeti olvasókönyvek nagyobb példányszámú kiadásával biztosítani kell mindenki számára a könyvek elérhetőségét. Jelenleg a könyvtárak és a tanárok sem rendelkeznek a könyvekkel. Az oktatáshoz szükséges kiegészítő tevékenységek lehetőségeit is bővíteni szükséges, pl. utaztatás, belépőjegyek biztosítása, előadások megszervezése és költségei, és így tovább.

A középiskolából való kimenet szempontjából vizsgálva a helytörténeti oktatást, elmondható, hogy mindenképpen kívánatos a szisztematikus oktatás biztosítása, hiszen az érettségi vizsgán egy szabad témakör kitöltéséhez valamelyik helytörténeti téma ajánlott. A helytörténettel való foglalkozás során a fiatalok megismerkednek a kutatómunka lehetőségeivel, módszereivel, az eredmények összegzésének formáival. Ezzel felkészülnek a felsőoktatásban jelentkező követelményekre. A helytörténeti ismeretek sok szakterületen és foglalkozási körben szükségesek: az idegenforgalom, a gazdasági ágazatok, a művelődésszervezés, a közigazgatás, az intézményismeret és a történettudomány egyaránt hasznosítja. Városunk és régióink fejlődéséhez éppúgy elengedhetetlenek, mint az egyéni boldoguláshoz.

2. A következőkben arról szólnék, miképp történhet a *Város a Maros mentén* című helytörténeti szöveggyűjtemény témáinak beépítése a középiskolai oktatásba és nevelésbe. A helytör-

téneti olvasókönyv Makó történetét a források tükrében 74 témaegységben mutatja be az államalapítás korától az 1990-es évekig - kis kitekintéssel a honfoglalás előtti időkre, népekre és a táj sajátos adottságaira, a természeti körülményekre. A dokumentumok időrendben követik egymást, mindegyikhez az adott kort magyarázó, a forrást értelmező kommentár kapcsolódik. A magyarázatok után az iskolai feldolgozást segítő kérdések és feladatok következnek; köztük kreativitást fejlesztő és kutatásokra ösztönző javaslatok is találhatóak. A helytörténeti ismeretek további elmélyítésére minden egység végén a kapcsolódó szakirodalom ajánlása ösztönöz.

A témakörök a középiskolai tanulmányok négy éve folyamán szisztematikusan illeszthetők elsősorban a történelem, kisebb részben a társadalomismeret, a földrajz, a rajz- és művészettörténet, az irodalom, az ének zene, a médiáismeret, a biológia tanulásának keretébe, valamint az osztályfőnöki órák tematikájához. Feldolgozásuk történhet tanítási órákon, fakultációs és szakköri foglalkozásokon, otthoni munkaként, készíthetnek belőlük a diákok kiselőadásokat, felhasználhatók iskolai vagy városi helytörténeti vetélkedőkhöz, helyi idegenvezetéshez, alkotópályázati témák, érettségi témakörök kidolgozásához, kiállítások és ünnepi megemlékezések összeállításához. Célszerű a történelem tananyag megfelelő korszakaihoz kapcsolódva beiktatni egy-egy egység feldolgozását, annál is inkább, mivel a mai történelem-tanítás alapvetően forrásközpontú, a forrásértelmezés és elemzés gyakorlásához pedig az olvasókönyv igen jó lehetőségeket nyújt úgy a szöveges, mind a képi dokumentumaival és a táblázataival.

A továbbiakban vegyünk sorra konkrét példákat az olvasókönyv egységeinek a középiskolai tananyaghoz kapcsolásának lehetőségeire!

A középiskolai történelemoktatás az általános iskolában tanultakat alapul véve magasabb szinten újra az emberré válástól és a legkorábbi emberi civilizációk kialakulásától kezd megismertetni az emberiség történelmét. Az őstörténet kutatásában sok tudományág között alapvető szerepe van a régészetnek. A régészek munkája általában nagyon érdekli a fiatalokat, így a Makó környékén feltárt mintegy 185 régészeti lelőhely tényének megemlézése is figyelemfelkeltő. A környékbeli bronzkori leletanyagú paraszti Maros-kultúra temetkezési szokásainak összehasonlítása a később itt megjelenő pásztorkultúrájú lovas népek sírleleteivel, vagy a trák, szkíta, kelta, szarmata, gót, germán, gepida, hun, majd avar, frank és bolgár népek változása a térségünkben bizonyíthatja számukra, hogy vidékünk már az ősi időkben is jó életlehetőségeket kínált a megtelepedéshez. A honfoglalás-kori kis települések lehettek a kora középkori falvaink alapjai, a leletek folyamatosan lakott térségre utalnak a Maros mentén, gyökereink tehát igen régi időkre nyúlnak vissza. A Maros folyó és flórája, faunája, változásai a természetföldrajz és a biológia tantárgyköréhez jól kapcsolhatók. Egy Maros-parti kirándulással egybekötve maradandó élményt hozó osztályprogram része is lehet a beszélgetés a témáról.

A magyar államalapítás korának néhány jellegzetes személyisége a Maros-vidék helytörténetének is kiemelkedő szereplője. Az István királlyal szembeszegülő Ajtony legyőzését megemlékítik a tankönyvek, de bővebb ismereteket tanulóink leginkább az olvasókönyv forrásból és kommentárjából kaphatnak. A máig vitatott eredetű nagyszentmiklósi aranykincs művészettörténeti elemzést érdemel. Ajtonyról beszélve ismerhetik meg Csanád vezér kilétét és szerepét a királyi hatalom kiterjesztésének segítésében, és hogy Csanád lett az itt megszerződött királyi vármegye első ispánja. Ez azért is fontos, mert Makó legnagyobb gimnáziuma a Csanád vezérről elnevezett téren áll. A latin rítusú kereszténység meggyökereztetése az államszervezéssel, a királyi vármegyerendszer kialakításával egy időben folyt, a püspökségek megszervezése István király hatalmának egyik legfontosabb biztosítéka volt. 1030-ban Cellértet, Imre fiának nevelőjét nevezte ki a marosvári (csanádi) egyházmegye püspökévé. Az 1046-47-es pogánylázadás idején vértanúhalált szenvedett, majd az országhatár túloldalán, Csanádon helyezték végső nyugalomra. A határon túli régiós kapcsolatokat felhasználva el lehet látogatni oda. A Csanád nemzetség ágainak történetét példaként lehet elemezni a középkori földbirtoktulajdon öröklődésének kérdését tanulmányozva. A középkori birtokadományozás, beiktatás, privilégiumok, birtokjogi viták szövevényei közepette kitűnik a család szerepe, az írásbeliség fontossága, a szórt birtokok kialakulása, a feudális ítélkezés és jog jellemzője, a korabeli életmód, a társadalmi hierarchiában megszerzett hely szerepe és a felemelkedés lehetősége.

Mindenki kötődik valamilyen mértékben szülőhelyéhez, lakóhelyéhez, érdekl, mikor keletkezett települése, honnan származik elnevezése, kik voltak lakói, mivel foglalkoztak, hogyan befolyásolták életüket a természeti környezet változásai, a történelem viharai. A válaszok leggyakrabban írott forrásokból – például oklevelekből – nyerhetők. A XIII. századi oklevelekben vannak utalások a városunk helyén volt *Felzelük* majd *Makófalva* településekre, valamint több közvetlen szomszédjára, a XIV. századiakban a birtokosok változásaira, a falunak a maroson túli főesperességhez tartozására, a plébániákra, a papokra, az utcanevekre, a feljegyzésekben az innen beszédett tizedpénzekre, amelyeknek összegéből kikövetkeztethető az itteniek jövedelme. Megállapítható a piac, az átmenő forgalom, a szarvasmarha-kereskedelem nagysága a marosi révén át, a só szállítása a Maroson, tehát mindaz, ami a XVI. századra lehetővé tette, hogy Makó az Alföld egyik legjelentősebb mezővárosává válhasson.

A XVI-XVII. századi magyar történelem sok ismert személyének neve közvetlen kapcsolatba hozható Makó és környéke történetével. Itt szállt meg kíséretével Szapolyai János király 1528-ban tehetősebb évis polgárok házaiban, hogy Mehmed belgrádi béggel tárgyaljon, ami török-magyar együttműködési szerződéshez vezetett. A mezőváros szerepe ekkor katonai és diplomáciai szempontból rövid időre felértékelődött. A török harcok idején Makó több ízben is gazdát cserélt. 1551-ben a makói parasztpolgárok megfutamították Kamber bég csapatait, ezt az eseményt Tinódi Lantos Sebestyén is megörökítette Erdéli história című históriás énekében. Irodalomórán is megemlíthető tényező ez.

Különösen érdekes források a korról a portaösszeírások, a török defterek, az urbáriumok. Az adóképeség mértéke képet ad egy-egy település gazdasági erejéről, fejlettségéről. A névjegyzékekből a lakosság etnikai összetételére is lehet következtetni. 1567-ben Makó lakossága szinte színmagyarnak tekinthető, az 1579-es összeírásban már tükröződik a délről menekülő szlávok megjelenése a térségben. A Habsburg, magyar és török harcok időszakában a kis mezőváros és környéke gyakran vált hadszíntérré, hol egyik, hol másik fél uralma alá próbált helyezkedni. A tatár segédcapatok pusztítása után hét évre elnéptelenedett város számára az újratelepedés után 1608-ban Báthori Gábor erdélyi fejedelem adott kiváltságlevelet, önálló bíráskodási joggal ruházva fel a makóiakat. A XVII. század folyamán különböző családok birtokvitáinak dokumentumaiban követhető nyomon a mezőváros hanyatott sorsa. Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin, I. Rákóczi György, Wesselényi nádor, I. Rákóczi Ferenc, majd a csanádi püspökök intézkedései alakították birtokosainak sorát, mígnem 1672-től a királyi kamara vette kezébe a mezőváros ügyeit, és 1682-ben a püspöki követelésektől is megvédte a makóiakat. 1686-ban a Tisza és Maros szöge felszabadult a török uralom alól. A Temesvár környéki tatár segédcapatok azonban be-beccapva a Maros vidékére olyan pusztítást vittek véghez, hogy Makó lakosai elmenekültek az Alföld más városaiba.

A város felvirágzása a török uralmat végleg lezáró karlócai béke utáni visszatelepüléssel kezdődött meg. 1699. május 7-én a Pozsonyi Kamara oklevelében a városba visszatelepülőeknek mentességet adott az adók és szolgáltatások alól. Ez lehetővé tette a város újjászülését, ma ennek emlékére május 7-én ünneplik Makó város napját. A török kiűzése után a Maros mentére is kiterjedt a szorb katonaság által ellenőrzött határőrvidék. A Rákóczi-szabadságharc idején a kuruc zsákmányoló betörések elhárítására a makóiak II. Rákóczi Ferenchez fordultak védelemért, aki nitalomlevelet adott nekik. A harcok idején Makó és környéke elszelvedte a határ menti fekvés összes hátrányát: a kétfelé adózást és a létbizonytalanságot.

A XVIII. század folyamán Makó gazdasági fejlődése a vásártartási jog visszaszerzésével, a sokereskedelem fellendülésével, a zsidó kereskedők betelepülésével ismét felfelé ívelt. Püspök-földesurai Makótól is jelentős jövedelmekre tettek szert. Mária Terézia urbáriumának tanításakor forrásként jól felhasználható Makó püspöki mezőváros urbéri szerződés-tervezete. A szolgasorúak helyzetéről a XIX. század elején a munkabérek és kötelmek jegyzéke ad részletes tájékoztatást. Különösen érdekesek a diákok számára az iskolai oktatás és nevelés helyzetét bemutató források, érdemes összevetést tenni az osztálylétszám, a higiéniai állapotok, a felszereltség és oktatási módszerek között. Osztályfőnöki órákra ajánlható téma.

A földrajzi tényezők sokszor meghatározó szerepet játszanak egy település életében. Makó számára a Maros áldás és veszedelem egyaránt, ez többször bebizonyosodott már története során. Az 1821. évi árvíz kártételeiről és az 1970-es hatalmas áradással szembeni hősiességéről, a hasonló veszélyek megelőzéséről minden itteni lakosnak tudnia kell. Jól kapcsolható ehhez a témához a környezetvédelem kérdése, amely az élhető természeti környezet

megteremtését minden polgár kötelességévé teszi. A diákok összegezhetik elképzeléseiket egy Maros-projektben.

Makó 1730-tól 220 évre Csanád vármegye székhelye lett. Ez városfejlődésének csúcsidezőszaka volt. A magyarországi reformkor a városban is jelentős megújulást hozott. 1834-39-ben megépült Giba Antal tervei alapján a város ma is legreprezentatívabb klasszicista épülete, a megyeháza. A rajz- és művészettörténeti órák, a rajzpályázatok kedvelt témája tiszta vonalainak megőrződése. A városnéző séták egyik kedvelt célpontja.

Az 1848-49-es szabadságharc időszakával kapcsolatban legalább három név mindenképpen rögzül a makóiakban. Kossuth Lajos megszállt itt rövid időre, emléktáblája és főtéri szobora tiszteleg előtte. Dobsa Lajos szabadságharcot szervezett, velük vett részt Perczel Mór parancsnoksága alatt az Újszeged és Makó térségében lezajlott hadműveletekben. Mellszobra a főtéri szoborparkban található. Návay Tamás a nemzetőrség szervezője, kormánybiztos, majd Csanád megye főispánja lett. A szabadságharc bukása után halálbüntetését várfogságra mérsékeltek. 1867-től ismét főispán, a város fejlesztője, az első állandó marosi fahíd építtetője.

A dualizmus korának gazdasági fejlődését tárgyalva kiemelendő a vasút szerepe a városfejlődésben, a polgárok életének megváltozásában. Az Arad-Csanádi Egyesült Vasút létrejötté 1882-től nagyban hozzájárult Makó és környékének az egységes nemzeti piacba való beépüléséhez. A XIX. század első felében kezdett kialakulni az Alföldön a tájra jellemző kertkultúra, ekkor indult fejlődésnek Makón a hagymatermesztés. A század második felétől fellendült a hagymakereskedelem, a vasúti szállítás 1883-tól Európa sok országába eljuttatta a város szimbólumává váló vöröshagymát. A XX. században az eszközfejlesztés, a nemesítés, a termelési technológia tökéletesítése a hagymakertészeknek biztosabb megélhetést, a városnak hírnevet biztosított. Ma Hagymatanács, tudományos konferenciák, hagymafesztiválok népszerűsítik a kiváló terméket. Érdekességgént ajánlhatók a hagymás ételek receptjei, amelyeket bárki kipróbálhat otthon.

A millennium országos ünnepeihez illeszthető a makói események története is. A nagy ünnep tiszteletére készült el a makói gimnázium épülete, amelynek avatóünnepségéről dr. Tóth Sándor igazgatónak az iskola céljait megfogalmazó nemes gondolatait feltétlenül érdemes idézni. „Eszméket tanuljon benne az ifjú, ne csak formát, tanulja a munkásság, a törekvés szebbik felét, ... tanulja becsülni az emberben az embert, ... tanulja a legelső igazságot, hogy annyi lesz, amennyivé tanultsága, műveltsége, lelke finomsága, s nem az esetleg örökölt címerek és vagyon teszik, ...egy arisztokratizmust elismerni, azt, amelyé a jövő: a szellem és képzettség arisztokratizmusát.” Ez a szellemiség az, amely eltérhetetlenül az iskolához, a városához, a hazához köti az embert. Ilyen szellemiségű iskolához és városához kötődtek az 1920-30-as évek költő-géniusza, Juhász Gyula, aki itt tanított, József Attila, akinek költői pályája az itteni diákevekben indult, az őket befogadó és pártfogoló Espersit kör, amely pezsgő kulturális életet teremtett Makón. Ebben az időszakban indult útjára a Csanádvármegyei Könyvtár, amely a helyi szellemi élet virágzásának, a két világháború közötti tudományos, kulturális és helytörténeti értékeinek megőrzésével a város és környéke szellemi forrásait mozgósította, és a jövő számára hozzáférhetővé tette.

A két világháború közötti magyar politikai élet jelentős eseményei közé tartozik a Márciusi Front Makói Kiáltványának közzététele, amelyben először Makón foglalták össze a demokratikus, nemzeti és antifasiszta szerveződés programját. Egyik vezető személyisége, Erdei Ferenc Makó szülőtte. 1939-ben jelentős szerepet játszott a Nemzeti Parasztpárt megalakításában. Kiemeljük, hogy ő is a makói gimnáziumban tanult. Városi sétán megtekintjük az emléktáblákat, valamint Erdei szobrát a róla elnevezett téren.

A második világháború történetének legmegrázóbb folyamata a holocaust. Az olvasókönyv a makói holocaust történetének egy külön egységet szentel. Az iskolai emléknapon az iskolarádió műsorát ennek alapján szerkesztettük meg. A második világháború végéhez közeledve 1944 szeptemberében Makó lett a szovjet hadsereg által elsőként elfoglalt magyar város. Az 1940-es, 50-es évekből kiválasztott források kiválóan alkalmasak a forráskritikai elemzés megvalósítására. A kékcédulás választások, a kollektívizálás, a pártbizottsági beszéd, az amatőr színjátszó verseny értékelése lokálisan is megközelíthetővé és átláthatóvá teszi az időszak anomáliáit. Az 1956-os forradalom makói eseményei a gimnáziumi tanulók köréből indultak, az évfordulóra emlékező film forgatása is a diákok részvételével készült. A megemlékezéseken természetes a kötődés a helyi események főszereplőjéhez.

Az 1990-es rendszerváltás körülményeiről, az új makói önkormányzat megalakulásáról, a többpárti demokratikus rendszer kialakulásáról szóló témaegység zárja az olvasókönyv történeti anyagát. A társadalomismeret tantárgyi órákon van leginkább lehetőség ennek a tárgyalására. Nagy hangsúlyt helyezünk városunk építészeti emlékeinek megismertetésére, az egyik egységnek az anyaga külön segíti a felkészülést a városnéző séta előtt. Makó város történelmi címereinek elemzése speciális feladat: a település jellegzetes történeti szakaszait elemezhetjük a szimbolikájuk értelmezésével.

Az utolsó témaegység Makó népességének alakulását mutatja 1785 és 2001 között. A táblázatból a lakosság számának csökkenő tendenciája olvasható le. Az okok elemzése igen összetett feladat, a helytörténetünket jól ismerők azonban sok összetevőt értenek, bár alapvetően a folyamatot megváltoztatni nem tudják.

A helytörténeti nevelésnél elvárhatjuk, hogy tanulóink egyetértsenek Petrik Albert gondolatával: „Amely kor az őseitől öröklött emlékeket lekicsinyli, kegyelettel nem őrzi és gondolzza, az a kor a csúf hálátlanság, vagy legalább is a vétkes könnyelműség bélyegét önmaga süti homlokára, mert jövő nemzedékek vissza nem szerezhető kincseit pazarolja el.”

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna

A székesfehérvári Ciszterci Gimnázium és a Szent István Király Múzeum

A magyar néprajzi muzeológia születéséről szólva Andrásfalvy Bertalan említette, hogy a XIX. század utolsó harmadában, a nagyobb városokban és a megyeszékhelyeken igen gyakran iskolai gyűjteményekből kinőve alakultak meg az első vidéki múzeumok¹. Székesfehérváron némileg más volt a helyzet: itt 1873-ban egyesületi gyűjteményként jött létre a mai Szent István Király Múzeum jogelődje, de fejlesztésében, gyarapításában a Ciszterci Gimnázium tanárai egészen a második világháborúig jelentős szerepet játszottak. Közülük is kiemelkedő *Marosi Arnold* (1873–1939) tevékenysége, aki 1909-től 1937-ig a gimnázium természetrajz-földrajz szakos tanára, 1910 és 1939 között a múzeum igazgatója volt.²

Marosi múzeumszervező, múzeumépítő tevékenységére az idős fehérváriak közül még néhányan jól emlékeznek. Közülük dr. Ács Antal Kajetán atyával, a Ciszterci Szent István Gimnázium 1992–2000 közötti spirituális vezetőjével készítettem 2001. február 6-án interjút. Ács Antal 1930–1938 között Marosi tanítványa volt. Az interjúban többek között arra emlékezett, hogy az 1920-as évek végén ciszterci diákok segítségével költöztették át a régi gimnázium (Oskola u. 7.) természetrajzi szertárában őrzött tárgyakat a múzeum Országzászló téri épületébe: „A természetrajzi szertár volt az első múzeumi lerakóhelye, amelyik a gimnázium második emeletének a végén volt. Az a rész az ostrom alatt leégett. Előtte már kimentették belőle, amit tudtak az új gimnáziumba, mert ez a régi gimnáziumnak a végén volt, a második emeleten, a folyosó végén, a rajzterem után. Polcokon voltak a kerámiák, és amikor szállították át, akkor én még nem voltam diák, tehát ez a harmincas évek előtt volt. Amikor már a Marosi tanár úr meg a Polgár Iván, szintén ciszterci tanár, megcsinálták az Országzászló téri múzeum első emeletén a kiállítást. Ez a húszas évek végén volt, akkor vitték át. Köztünk, diákok között szerepelt a szállításnak a története. Az egyik folsós diák segített szállítani a relikviákat, és akkor leejtette és összetörte. Akkor a Marosi a maga közvetlen természetességével megtiltotta: – Krazsóf, te marha, összetörted múzeumunk legszebb értékét, legszebb díszét, a nem tudom milyen köcsögöt! Krazsóf Kajetán később tanár lett, civil tanár, Pécsen tanított, és ott magyarosított, ha jól tudom Krassóira.

¹ *Andrásfalvy Bertalan*: Néprajzi alapismeretek. Bp. 1982. 18. old.

² *Námesy Medárd*: Marosi Arnold. A Ciszterci rend székesfehérvári Szent István Gimnáziumának Évkönyve 1938–39. Közlő: *Gálos Bernát*. Székesfehérvár 1939. 11–14. old.; *Darmuth Árpád*: Marosi Arnold. Székesfehérvári Szemle 1–2. 1–22. old.; *Fitz Jenő*: A Szent István Király Múzeum 125 éve. 125 év – 125 tárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményéből. Szerk.: *Cserményi Vajk, Lakat Erika*. Székesfehérvár 1998. 7–11. old.; *B. Horváth Csilla*: Marosi Arnold. Magyar múzeumi arcképcsarnok. Szerk.: *Bodó Sándor, Viga Gyula*. Bp. 2002. 589. old.

Ács Antal Kajetán korábban egy 6x6 cm-es fényképet is mutatott nekem a természetrajzi szertárról. A felvétel az 1930-as években készült az Oskola utca felől, amikor még nem állt a mai Csók István Képtár épülettömbje, ahonnan a régi gimnáziumnak a templomhoz két emelettel csatlakozó részét nagy látószögű objektív nélkül le tudta fényképezni Pallos Bernardin ciszterci tanár. Amikor korábban mutatta nekem Kajetán atya a fényképet, sajnos nem kértem el reprodukciót. Akkor egy imakönyvébe tette el, de az interjú készítésekor nem találta. Hagyatékában feltétlenül elő kell keresni ezt a fontos iskolatörténeti és műzeumtörténeti dokumentumot.

Marosi ásatásai a régészet felé irányították tanítványai figyelmét. Erről tanúskodik Riskó Iván 1984. február 23-án kelt feljegyzése. Riskó Iván számítástechnikai szervező nyugdíjas-ként a budapesti Néprajzi Múzeumban volt teremőr. Itt találkozott egykori fehérvári diáktársával, Kresz Mária néprajzkutatóval, akinek biztatására feljegyzést készített a kápolnásnyéki középkori kápolna ásatásáról: „Riskó Iván nyugdíjas, jelenleg Budapest XII., Greguss u. 12. H. 29. sz. lakos. mint gyermek és serdülő ifjú szülemmel Kápolnásnyéken laktam 1928. – 1939. X. 6. időszakban. 1928. IX. 1.–1936. VI. 29. időszakban Székesfehérvárott a volt cisztercita rendi Szent István Gimnázium növendéke voltam, s ott is érettségiztem. Tanárom volt néhai Marosi Arnold főtitiztelendő tanár úr, a jelenlegi I. István Király Múzeum volt igazgatója. Néhai édesapám, Riskó Iván volt Kápolnásnyék községi főjegyzője. A községben élt még néhai főtitiztelendő Peék Gyula nyug. tanár úr. Velence község plébánosa volt néhai főtitiztelendő Deym Béla rom. kath. plébános úr. Az itt felsorolt személyek a kútforrásaim a következőkhöz. Kápolnásnyék község beépített belterületének határában, Velence község irányába, ahol a régi műút (volt római hadi út) és a Velencei-tóra vezető út elágazik, van egy kis dombocská. Édesapám mutatta meg nekem a helyet, és mesélte el, hogy a szájhagyomány szerint a dombocská alatt egy Szt. István idejéből való kápolna romja van, melyben Szt. Gellért püspök több ízben misézett, többek között utolsó utazása alkalmával is. A legendát a két megnevezett paptól is hallottam, sőt más nyókiektől is, de rájuk ma már név szerint nem emlékszem. A kérdés azonban engem nem hagyott nyugodni – mivel a történelem kedvelt tárgyam volt – a témáról ismételtelen beszélgettem a két főtitiztelendővel, akik engem igen kedveltek. A Szt. István–Szt. Imre jubileumi év csak jobban ösztökélt, hogy miéért csak beszélnek, és miért nem ásnak? A kamaszkor aztán tette serkentett. A faluban, nyári szünidőben toboroztam pajtásokat, és Peék Gyula bácsival folytatott megbeszélések után – jelenlétében – ásatásba kezdünk, a területen átlás irányban. Néhány töredék napvilágot is látott, amit én atyámnak nagy dadallal meg is mutattam. Emlékezetem szerint azon időben Gorsiumnál is folytak múzeumi ásatások, melyekből időnként néhány darabot Marosi tanár úr az óráján meg is mutatott. Édesapám és Peék Gyula bácsi biztatására én is bemutattam a „leleteimet”. Lredménye az lett, hogy érdemeim egyidejű elismerése mellett újszerű múzeológusi tevékenységemet sürgősen leállították velem. Nekem meghagyták a „tárgyalások”, üzenetközvetítések örömet, melynek folyományaként Marosi Arnold tanár úr vezetésével szakmúzeológus érkezett Kápolnásnyékre. Emlékezetem szerint szept. végén, v. okt. hó első felében. Próbaásatást végeztek kb. az én volt megkezdett nyomvonalamon, és valóban kerültek elő Szt. István korából származott tárgyi leletek! Ezt már ott helyben valószínűsítették, majd egy idő múltán vittem a Tanár úr üzenetét, a feltárás a részletes vizsgálattal beigazolódtott, és élve Atyám meghívásával, következő év tavaszán ismét Kápolnásnyékre kiszállnak, komolyabb ásatás, feltárás érdekében. Sajnos ez már nem következett be, mert Marosi tanár úr időközben elhunyt.”

A köztisztületnek örvendő Marosi Arnold, 1931-től magyar királyi kormányfőtanácsos, a közigazgatás helyi szintjeit, a várost és a megyét is a múzeumi kutatások szolgálatába tudta állítani. Ez derül ki egy ügyiratból, amit a Szent István Király Múzeum Adattára őriz:

Fejérvármegye alispánjától.
Szám: 6795/1932.

Tárgy: Pásztorfaragások felkutatása
a Fejérmegyei és Nemzeti Múzeum
számára.

Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület

Helyben

F. év február hó 19-én kelt kérelmére köztöm a megye területén található azon községeket, melyekben faragással foglalkozó emberek vannak:

Sárbogárdi járás: Régi népies faragások készítésével foglalkozik Nagylók pusztán Paulovics Mihály juhász, továbbá Novák István csírás, Sárosd-jakabszállási és Jakab József juhász Hercegfalva-kiskokasd pusztai lakos.

A móri járás területén szép faragványokat, tálcákat, botokat készít Csákvár községben, a Gerendai völgyben Dóri István.

Nagyobb juhászság van még Csákvár községben, a Badacsony majorban.

Székesfehérvári járás területén:

Pákozd község területén faragással foglalkozó juhászok vannak. Falubattyán községben Brajnovics István foglalkozik botok és ostornyelek faragásával, Polgárdi községben Gelencsér József és Sziki György foglalkozik fafaragással. Tác községben fafaragással foglalkozik Volein János és Dékány Vince. Kisláng és Zámoly községekben népies faragással készült bútorok vannak. Velence községben is találhatók fafaragással foglalkozó egyének.

Székesfehérvár, 1932. április 14.

Alispán
megbízásából: Bratán István
aljegyző

Marosi eljárását Madarassy László, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának igazgató őrje is helyeselte a múzeumegyesület folyóiratában, a *Székesfehérvári Szemle*ben megjelent cikkében: „A múzeum igazgatója, idő- és költségkímélés szempontjából az előzetes tájékoztatóra, nagyon helyesen, a vármegye közigazgatását kérte föl. A jegyzőségek a járási szolgálóságok útján jelentették, ha a községükben faragó pásztorra akadtak. Néhány hónap alatt együtt volt a névsor, nem sok, de arra elég, hogy egy háromnapos gyűjtőút tervét reá lehetett építeni.”³

A kutatás onnan indult, hogy Marosi felkérésére a téma ismert szakembere, Madarassy László 1931 decemberében előadást tartott a múzeumegyesületben a magyar pásztorművészetről, ahol a pásztorfaragás területén Fejér megyét terra incognitának jelölte meg. Tette ezt azon okból, mivel akkor még sem a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára, sem a székesfehérvári múzeum a megye területéről egyetlen pásztorfaragást sem őrzött. Ugyanakkor jól tudta, hogy a pásztorfaragásnak igazi melegágya az uradalom, a pásztorművészet az uradalmas megyékben virágzik legjobban. Fejér megye jellegzetesen uradalmas vidék, ezért feltette, hogy a faragó pásztorokat az itteni falvakban, pusztákban is megtalálják. Így került sor 1932 júniusában a háromnapos pásztorművészeti kutatóútra az alispáni hivataltól kapott útmutató szerint. Polgárdiban a főjegyző érkezésükre, a községházára hívott három faragó pásztor faragványaikkal együtt. Másnap Hercegfalván szálltak ki a vonatból, és az előszállási ciszterci uradalom kocsián Kiskokasd-juhásztanyát, Hercegfalvát és a nagylóki majort látogatták meg. „Kiskokasdon két fiatal faragó juhászra akadtunk, akiknél azonban egy juhász-kampón, egy kampófejen, meg egy tükrőfán – tükrös – kívül egyéb kész holmit nem találtunk. Ez a három darab azonban a járából való pásztormunka volt. Hercegfalván néhai Gremserper József, messze földön híres számadójuhász néhány munkáját, képrámákat, borotválkozó tükröt találtunk meg a család birtokában... Nagylókon a nem kevésbé híres faragó juhász Paudics Mihály mutogatta meg juhász-kampóit, kampófejeit, képrámáit.” (Paudics nevét az alispáni iratban hibásan írták.) A harmadik napon Tácon gyűjtöttek, ahol Vollein János kanásznál egész kis kiállításra való faragást találtak: botokat, fókosnyeleket, ostornyeleket, cigarettadobozokat, tintatartókat, képrámákat. A gyűjtőút eredményét így összegezte Madarassy: „A háromnapos kirándulás alatt szerzett tárgyak, ha nem is versenyezhetnek minden tekintetben a Balaton környékének ma már világhíres pásztorművészeti anyagával, a néprajzi tudomány szempontjából értéket jelentenek, mert kibővítik azt a néprajzi területet, amelyet a tudomány „dunántúli pásztorfaragás” néven tart nyitva.”⁴ A gyűjtésnek a székesfehérvári múzeumba került anyaga jól kiegészíti a korábban már itt őrzött, részben somogyi juhászok által készített, spanyolozott pásztorfaragásokat, 1967-ben együtt szerepelhettek a *Dunántúli pásztorművészet* című kiállításunkon.⁵

A székesfehérvári gimnázium padjaiból több mint három évszázad alatt számos író, költő, nyelvész, történész és néprajzkutató került ki. Természetesen ez csak úgy történhetett, hogy a tanári katedrán is gyakran ültek magyar nemzeti szellemben oktató, nevelő férfiak. Közülük

³ Madarassy László: A pásztorfaragás Fejér megyében. *Székesfehérvári Szemle* II. 7–9. 1932. 48. old.

⁴ Madarassy 1932. 49. old.

⁵ Pesovár Ferenc: Dunántúli pásztorművészet. Székesfehérvár 1967.; Gelencsér József: Juhász Ignác, mezőföldi faragópásztor. *Honismeret* 1984. 2. 41–43. old.; Lukács László: Spanyolozott pásztorfaragások. 125 év–125 tárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményéből. Szerk.: Cséményi Vajk, Lakat Erika. Székesfehérvár 1988. 124–125. old.

az első Virág Benedek pálos rendi tanár, aki tizennégy évig, 1780–1794 között tanított itt. Virág Benedek Pesten, 1804-ben kelt levelében a népszokások gyűjtésére biztatta Kazinczy Ferencet: „Eszembe jutott: összeírni a Magyar szokásokat, a már eltöröltöket, a még élőket, minden helységben p.o. ilyen volt: Miklós tántza, Szent Iván tüze, Gergely napján a gyerekeknek házról házra járárok, és éneklések: „Szent Gergely Doctornak híres tanítónak az ő napján mennünk iskolába.” etc. A mátkától. Pünkösdi Királyné, etc. etc. Vajha találnál valakit, ki ezekben gyönyörködne! minden faluban vagon, úgy vélem, trástudó; könnyen, 's hamar össze lehetne sok szokásokat szedni, és nyatlóként kiadogatni. Ez által is sokan felébrednének a hazai dolgokra. Az idegen szokásokat tanuljuk; a' haza békéket el felejtjük, illetlen dolog. Eféle gyűjtemény sokra hasznos volna. Tegyük próbát. 'S te az Éremlyénieket tanuld ki, így Debreczenben biztass fel valakit az írásra.”⁶

A magyar nyelven előadott dramatikus népszokásokat már a jezsuita gimnáziumban felkarolták. 1767-ben az iskola diákjai Székesfehérváron, majd 1768-ban, Győrben mutattak be magyar nyelvű betlehemes játékok, amelynek szövege a sárospataki református kollégium könyvtárában fennmaradt. Herschman István (1742–1789) ciszterci áldozópap írta le, aki a játékban a logicusok osztályának növendékeként Heródest alakította. Az 1767-ből ránk maradt székesfehérvári betlehemes játék az egyik legrégebbi ismert magyar nyelvű karácsonyi játékunk.⁷

A Ciszterci Gimnázium tanárai közül elsőként Szvorényi József (1816–1892) írta be nevét a magyar folklórkutatás történetébe, aki a magyar reformkor utolsó évtizedében, 1839-től 1849-ig tanított Székesfehérváron. Életművének áttekintésekor Ujváry Zoltán ezt írhatta róla: „A reformkornak az a szellemisége hatotta át, amely a hazafiság erősítését, a nép, a nemzet felemelkedését, a magyar nyelv köznyelvi és irodalmi rangra való emelését tűzte célul.”⁸ Szvorényi munkássága a közmondásokhoz, szólásokhoz és a példabeszédekhez kapcsolódott. Már fehérvári tanár korában, 1847-ben tagjává választotta a Magyar Tudományos Akadémia. Székfoglaló előadását *A közmondások és példabeszédek szelleme és egyes elemeiről* címmel írta. Proverbiум kutatásának értékeléséhez ugyancsak Ujváry Zoltánt idézhetem: „Szvorényi elsőként vizsgálta a proverbiумok tartalmát, a jelentés tehetőség szerinti forrását, értelmét, összefüggéseit a tárgyi kultúrával és a folklórral. Néprajzi szempontból az ide tartozó részek a legfontosabbak. A proverbiумok példatárából kiemeli mindazokat a közmondásokat, szólásokat, példabeszédeket, amelyek a magyar ember karakterével, hiedelmeivel, szokásaival és általában a néphagyomány megnymnyi területével összekapcsolódnak.”⁹

Iskolánkából jeles tanárok és tanítványok alkottak a finnugor összehasonlító nyelvészet és folklorisztika területén. A finnugor nyelvrokonság tudományos alapjait Reguly Antal (1819–1858) rakta le. Reguly, akinek édesapja a zirci ciszterci apátság jogásza volt, 1828–1833 között tanult a fehérvári gimnáziumban, ahol egyik tanára olthatatlan érdeklődést lobbantott föl benne a magyar őstörténet iránt. Az Urálban, Szibériában kutatta a vogulok, osztjákok, mordvinok, csuvasok és a cseremiszek nyelvét és kultúráját, ezért Észak Kőrösi Csomajaként emlegetik.¹⁰ Nyelvrokonainkkal való oroszországi találkozásáról olvashatunk Képes Géza *Emléksorok Regulyról* című versében:

*Fegyvere: a szelíd szó,
mely messziről jött, mesze idegenből,
de furcsanód oly ismerősen csendül.
S mint a mese költőtört gyűrűjét
a két testvér összeilleszti újra
s a két fél mindörökre összeforr:
így állt elő az elveszett egész.*

⁶ Váczy János (közveteszi): Kazinczy Ferenc levelezése III. Bp. 1892.

⁷ Gelencsér József – Lukács Ászló: Szép napunk támadt. Népszokások Fejér megyében. Székesfehérvár 1991. 14–22. old.

⁸ Ujváry Zoltán: Kis folklórtörténet. IV. Debrecen 2001. 78. old.

⁹ Ujváry 2001. 83–84. old.

¹⁰ Fürtös József: Reguly emlékezete. Budapesti Szemle XVIII. 1863. 39–75.; Schleich Lajos: Adalékok Reguly Antal Ázsiai utazásához. Magyar Nyelv 1938. 101–104. old.; Zsirai Miklós: Reguly emlékezete. Magyar Nyelv 1939. 1–8. old.; Hegedűs Lajos: Egy dunántúli tudós útja 100 évvel ezelőtt az oroszországi rokonnépek között. Pécs 1945. Kodolányi János: Reguly Antal. Étnographia 1959. 359–367. old.; Borbély Andor: Reguly Antal. Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Szerk.: Flautsné Bede Piroška, Somogyi Sándor. Bp. 1973. 199–203. old.

Reguly nem csupán osztják, mordvin és csuvas népköltészeti anyagot, hanem néprajzi tárgyakat is gyűjtött. A Magyar Tudományos Akadémia 1847 novemberi ülésén mutatták be a 92 tárgyból álló „ethnographiai gyűjtemény”-t. Ezt tekintjük az első magyarországi néprajzi kiállításnak, amelynek tárgyait tudományos megalapozottsággal gyűjtötték. Reguly gyűjteménye a kiállítást követően az Akadémiáról a Magyar Nemzeti Múzeumba került, ahol az 1872-ben megalakult Néprajzi Tár, a mai Néprajzi Múzeum alapját vetette meg.¹¹

Reguly hazatérése után a néprokonság kérdését eldöntő összehasonlító vizsgálatra készült, ezért helyszíni kutatásokat tervezett a magyarság különböző táji csoportjai körében. A Felvidéken már 1838-ban kutatott Willax Ferdinánd zirci apát támogatásával. 1857-ben ismét a Felvidéken, a Palócföldön kutatott. Útinaplóját a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őrzi, a közelmúltban Selmeczi Kovács Attila adta közre. A Dunántúlra, az Alföldre és a Felvidékre vonatkozó „népismei jegyzeteiben” Székesfehérvárról is olvashatunk: „Fehérvár (felsővárosban) nyakas és vad nép, mint Ketskeméten.”¹² Reguly Antal domborművét 1996-ban avattuk fel a régi gimnázium épületén.¹³

A magyar nyelvtudomány finnugor iskolájának alapítója, *Budenz József* (1836–1892) gimnáziumunkban a német és a görög nyelv helyettes civil tanára volt 1858–1860 között. 1872-től haláláig az urál-altáji nyelvészet professzora a Budapesti Egyetemen. Összehasonlító nyelvészeti munkásságával végérvényesen bebizonyította a magyar és a finnugor nyelvek rokonságát. Fehérvári házat, amelyben ma Ybl Ervin képzőművészeti gyűjteménye látható, emléktáblával jelölték meg (Arany János u. 12.).

Veszprémi, pápai középiskolai tanulmányok után a gimnázium utolsó két osztályát iskolánkban végezte a várpalotai születésű *Bán Aladár* (1871–1960). Tanára, Horváth Cyrill itt adta kezébe Budenz finn nyelvét, amely meghatározta további pályáját. A finnugor népek kulturális és tudományos kapcsolatainak elmélyítésén fáradozott. *Kanteletar. A finn népköltés gyöngyei* címmel 1902-ben jelentette meg műfordítás kötetét, az első magyar nyelvű finn népköltési gyűjteményt hazánkban. 1911-ben gazdag néprajzi gyűjteménnyel tért haza észtszázági kutatóútjáról, amely a Néprajzi Múzeum észti anyagának alapját képezi. 1914–19 között a Magyar Néprajzi Társaság főtitkári tisztét töltötte be. Élete fő műve a *Kalevipoeg*, az észak nemzeti eposzának magyar fordítása.¹⁴

A Ciszterci Gimnáziumban tanult a sárszentmihályi születésű gróf *Zichy Jenő* (1837–1906), három kaukázusi, ázsiai expedíció szervezője. Expedíciói során Zichy fő feladatának tekintette, hogy a felkért szakemberek kifürkésszék és összegyűjtsék mindazokat a nyelvi, történeti, régészeti, embertani és néprajzi nyomokat, amelyek összefüggésükben a magyarság oroszföldi vándorlásának útját jelzik. Két expedíciójának is tagja volt Jankó János, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vezetője. A gyűjtött anyagot feldolgozták, az eredményeket hatkötetes magyar és német nyelvű műben jelentették meg. Jankó Jánosnak a Zichy-expedíció során Finnországban gyűjtött anyagát a közelmúltban adta ki a Néprajzi Múzeum. Jankó az expedíció során tárgygyűjtéseivel és fényképfelvételeivel a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárát is gyarapította. Zichy Jenő a Fejér megyei és Székesfehérvár városi Történelmi és Régészeti Egylet alapító tagjaként, már az 1895–1899 között lezajlott expedíciókat megelőzően is érdeklődött történeti kérdések iránt. Expedícióinak gazdag anyagából múzeumot létesített, amely 1901-ben nyílt meg. Végrendeletében az egész gyűjteményt a fővárosra hagyta.¹⁵

¹¹ *Reguly Antal: Magyarországi jegyzetek.* Szerk. és közread.: *Selmeczi Kovács Attila.* Bp. 1994. 12–14. old.

¹² *Reguly 1994. 54.; Reguly Palóc jegyzetei 1857.* Sajtó alá rend., jegyz. és mutatókkal ellátta: *Selmeczi Kovács Attila.* Eger 1975.; *Selmeczi Kovács Attila: Reguly Antal hazai néprajzi kutatásai.* Ethnographia 1974. 611–618. old.

¹³ *Lukács László: Reguly Antalra emlékezünk és emlékeztetünk.* Ethnographia 1988. 693–695. old.

¹⁴ *Korompay Bertalan: Bán Aladár.* Ethnographia 1961. 284–287. old.; *Könczöl Imre: Bán Aladár emlékezete. Várpalotai Füzetek 1.* Várpalota 1971.; *Diószegi Vilmos: Bán Aladár, a finnugor hitvilág kutatója.* Ethnographia 1972. 361–369. old.; *Kodolányi János – Voigt Vilmos (szerk.): Bán Aladár emlékezete.* Várpalota 1974.

¹⁵ *Balázs Dénes: Zichy Jenő. Magyar utazók lexikona.* Szerk.: *Balázs Dénes.* Bp. 1993. 425–430. old.; *Csinády Gerő: Zichy Jenő oroszországi és kínai expedícióinak története új megvilágításban. Földrajzi Közlemények 1963. 37–49. old.; Kodolányi János: Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai expedíciója és Jankó János. Néprajzi Értesítő 1997. 47–56. old.; Jankó János: Finnországi jegyzetek. Szerk. és közléstész: *Kodolányi János.* Bp. 1993.*

Cecén látta meg a napvilágot, és iskolánk diákja volt *Strausz Adolf* (1853–1944), a Balkán-félsziget néprajzának sokoldalú ismerője. Haditudósítói 1878-ban részt vett a boszniai bevonulásban. Bulgáriában, Dalmáciában, Montenegróban, Albániában, Görögországban, Macedóniában és Szerbiában földrajzi, gazdasági és néprajzi kutatásokat végzett. Számos könyvet írt a balkáni országok gazdaságáról, néprajzáról. Elsősorban a balkáni népköltészet, néphit és népszokások érdekelték. Részt vett a Magyarországi Néprajzi Társaság megalapításában, 1920-ban a Társaság tiszteleti tagjává választották. *Bolgár néphit* című könyvét a Társaság jelentette meg 1897-ben. Kétkötetes bolgár népköltési gyűjteményét 1892-ben adták ki. A 91 éves tudóst 1944-ben a nyilasok bestiális kegyetlenséggel megölték.¹⁶

Mórról került a Ciszterci Gimnáziumba *Wekerle Sándor* (1848–1921), a későbbi pénzügyminiszter, miniszterelnök. Wekerle első szépirodalmi kísérletei a főgimnázium önképzőkörében pallérozták. 1866-ban a székesfehérvári Vörösmarty-szobor leleplezésekor ő mondta el diáktársa, Endrédi-Kupritz Sándor versét a költő emlékére.¹⁷ Wekerlénak az önképzőkörben elfogadott *Pipámhoz* című verse a *Budapesti Hírlapban*, *Ha bort iszom...* című, Anakreon görög eredetijéből fordított dala a *Szemelvények a székes-fehérvári főtanodai önképzőkör irodalmi kísérleteiből* (1867) című kiadványban jelent meg. A trónörökös műben Wekerle Sándor írt Fejér megyéről. Megtudjuk belőle, hogy az alsóúti főhercegi kastélyban néprajzi gyűjtemény van: „néprajzi tárgyak vannak felhalmozva”.¹⁸ Az első, még német nyelven megjelenő magyarországi néprajzi folyóiratban találjuk Wekerlénak egy másik néprajzi írását, a Fejér megyei magyar lakodalmi szokásokról.¹⁹

Richter Máttyás István (1865-?) latin-német szakos tanár egy év bajai megszakítással 1899-től 1933-ig Székesfehérváron tanított. Néprajzi érdeklődése szülőföldje, a Nyitra megyei Németpróna és környéke német (krikeháj) népszokásaira, a céhszokásokra, az iparosok hagyományaira terjedt ki. Számos közleménye az *Ethnographiában* jelent meg. 1924-ben tagja lett a Magyar Néprajzi Társaság választmányának. A székesfehérvári múzeumegyesületben és a katolikus legényegyletben rendszeresen tartott előadásokat a jeles napi népszokásokról, a céhek életéről. Néprajzi írásai jelentek meg a *Fejérmegyei Naplóban* és a *Székesfehérvári Szemlében*. Utolsó tanulmányát az egri mészáros remeklésről az *Ethnographia* 1946. évi kötetében közölték. Halálának évét nem ismerjük.²⁰

Iskolánkban tanult 1885–1893 között *Klebelsberg Kuno* gróf, később vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1925-től 1932-ig a Magyar Néprajzi Társaság védnöke. Klebelsberg miniszterként és védnökként segítette a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának megfelelő, elhelyezését, a gyűjtemény állagát súlyosan veszélyeztető Iparcsarnokból a Könyves Kálmán körüti Széchenyi Gimnáziumba költöztetését, amely egészen 1975-ig a Néprajzi Múzeum otthonául szolgált. Klebelsberg halálakor társasági folyóiratunk, az *Ethnographia* gyászkeretben jelent meg. A Magyar Néprajzi Társaság gyászjelentésében kinyilvánította: „A megboldogultban Társaságunk védnökét, a magyar néprajz ügye fennkölt lelkű pártfogóját veszítette.” Dr. gróf Klebelsberg Kuno emléktábláját 2005-ben avattuk fel a Ciszterci Szent István Gimnázium épületében.²¹

Szólnom kell néhány szót azokról a kollégákról is, akik iskolánkból indultak, s legnagyobb diák elődünk, Vörösmarty Mihály szavaival, ma is a néprajz tarlóján gyűjtenek, takarítanak a nemzetnek s tudománynak egyenlőn (*Entléksorok*). Mindenekelőtt a balatonalmádi *Gráfik*

¹⁶ *Strausz Adolf*: *Bolgár néphit 1897.*; *Scheiber Sándor*: *Strausz Adolf 1853–1944.* *Ethnographia* 1945. 84. old.; *Dűszegi Vilmos*: *Strausz Adolf.* *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Bp. 1981. 490.; *Balázs Dénes* (szerk.): *Strausz Adolf.* *Magyar utazók kexikona.* Bp. 1993. 350–351. old.

¹⁷ *Darmuth Árpád*: *Székesfehérvár kulturális élete a XIX. században.* *Székesfehérvári Szemle.* 1936. 1–2. 24. old.

¹⁸ *Fejérmegye.* *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen.* XIII. Bp. 1896. 566. old.

¹⁹ *Wekerle Sándor.* *Magyarische Hochzeit im Comitát Fejér.* *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* IV. 106–107. old.

²⁰ *Richter Máttyás István*: *A németprónai származású papok.* Bp. 1914. 277–281. old.; *Szemerkényi Ágnes*: *Richter M. István.* *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Bp. 1981. 349. old.; *Nagy Veronika*: *Richter Máttyás a székesfehérvári tűzoltók báljáról.* *Honismeret* 2000. 3. 45–48. old.

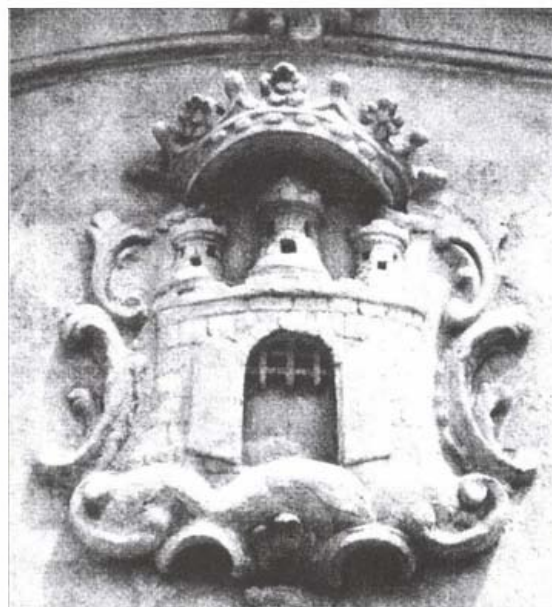
²¹ *Berta Annamária*: *Klebelsberg Kuno fiatal éve Fehérváron.* *A Ciszterci Szent István Gimnázium Évkönyve* 2000. 136. old.; *Kösa László*: *A Magyar Néprajzi Társaság százéves története.* Bp. 1989. 57., 107. old.

Imréről, akivel folyamatosan együtt dolgozunk a Magyar Néprajzi Társaságban. A nyolcvanas években az *Ethnographia* Pannonica szakosztály titkárai voltunk, később Imre főtítkár lett, jómagam az *Ethnographia* szerkesztője. Az új évezred elején az alelnöki tisztséget töltjük be. Velem együtt érettségizett 1969-ben Gelencsér József, aki ugyan jogászként dolgozik, de a néprajzban is jelentős eredményeket ért el. A Fejér megyei népszokások, a katonai hagyományok és a népi jogélet kutatója. Az 1980-as években együtt kutattunk a Káli-medencében, majd több könyvnel szerzőtársam volt.²² Gyűjtőmunkáját a Magyar Néprajzi Társaság 1985-ben Sebestyén Gyula-émlékéremmel ismerte el. *Vakler Anna* a Debreceni Tudományegyetemen végzett, népi éneket tanít Székesfehérváron. 1998-ban Pesovár Ferenc-díjjal tüntették ki. A székesfehérvári *Nagy Veronika* a Debreceni Tudományegyetemen néprajz szakos doktorandusz hallgató. Korábban a Gödöllői Városi Múzeumban dolgozott, ahol a *Népművészet a gödöllői művésztelepen* című kiállítás egyik rendezője volt. Bemutatták, hogy a gödöllői művészek milyen szerepet játszottak a magyar népművészet felfedezésében, népszerűsítésében. Richter tanár úr néprajzi munkásságáról a *Honismeret*ben megjelent írását már használhattam.

A Ciszterci Szent István Gimnázium jelenlegi tanári karából *Baboss Csabáné* végzett néprajz szakot a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Ő tanítja a mai diákoknak a néprajzi ismeretek tantárgyat.

Tudományszakunk ősi iskolánkra vetített szemléljét abban a reményben zárom, hogy a fentiek alapján talán valamennyien hozzájárultunk iskolavárosunk, szülőföldünk szellemi földrajzának gazdagításához.

Lukács László

²² Demeter Zsófia–Gelencsér József–Lukács László: Palotavárosi emlékek. Székesfehérvár–Palotaváros története és néprajza. Székesfehérvár, 1990.; Gelencsér József–Lukács László: Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében. Székesfehérvár 1991.; Gelencsér József–Kresz Mária–Lukács László: Vörösmarty-emlékek. Székesfehérvár 1995.

EMLÉKHELYEK

A százötven éves Múzeumkert¹

Debreczeni-Droppán Béla történésszel
beszélget Láncki Ágnes

• 150 évvel ezelőtt ültették el az első fákat a Múzeumkertben. De nem ezzel kezdődött a kert története, melyről Debreczeni-Droppán Béla történész-levéltárossal, a Nemzeti Múzeum munkatársával beszélgetünk.

A XVIII. században gróf Klobusiczky Ferenc kalocsai érsek birtokában volt ez a terület, és az akkori várostalon kívül helyezkedett el. Itt egy nyári lakot, egy villaépületet épített, és a kor ízlésének megfelelően egy franciakeretet varázsolt köré. Később a Batthyány-család kezébe került, és itt működött 1827 és 37 között a Nemzeti Lóiskola. Tehát ezen a helyen volt már egy kert, egy franciakeret kisebb villaépületekkel.

• *Úgy kell elképzelni, hogy a városfal a mostani Múzeum körülnak a múzeummal szembeni oldalán volt, és attól kezdve termőföld, gyümölcsösök, káposztáskert, ez az akkori Pest.*

Pesti polgárok kertjei, földszintes, egyemeletes házak, és sok helyen mocsaras területek. A Kálvin téren – akkor Széna tér volt a neve – tartották a heti vásárokat, tehát nagyon zsibongó élet folyt ezen a környéken. A Múzeum utca sarkán állt a *Két pisztoly* fogadó. Állítólag onnan kapta a nevét, hogy csak két pisztollyal volt érdemes betérni, ha az ember túl akarta élni az ottani mulatozást. Emellett terült el az a nagyobb telek, amely – mint említettem – a Batthyány-család tulajdonában volt. Az 1802-es alapítása után a múzeum már kapott adományba egy telket a Ferenciek tere mögött, a mai Kossuth Lajos utca és Szép utca sarkán, Grassalkovich Antaltól. De ez nem volt megfelelő hely a múzeum számára sem városképi, sem tűzvédelmi szempontból, ezért elvetették az itteni építkezést, majd a területet eladták. Ezt követően vették meg a Batthyányiaktól ezt a területet, amely magában állva már igazán megfelelő helynek bizonyult.

• *Némi közadakozás is közrejátszott abban, hogy ezt meg tudták venni, nem?*

Adományok is voltak, de a döntő lépést az 1832–1836-os reformországgyűlés tette meg, amikor 500 000 forintot ajánlott meg a múzeum felépítésére, ami óriási összeg volt akkoriban. 1836 júniusában kezdtek meg az építési munkálatokat az alapok ásásával, a József nádor által kizemelt Pollack Mihály építész vezetésével és tervei szerint.

• *Ne siessünk annyira. Mekkora volt ez a Batthyány-villa?*

Nem volt nagy, bár kastélynak is mondják egyes források. Alapvetően „L” alakú, kúria jellegű épület volt, nem állandó főúri lakhely, eredetileg nyaraló. (Maga az építető Klobusiczky Ferenc kalocsai érsekként csak rövidebb időszakokat tölthetett itt.) 1813-14-ben költöztették át a múzeum gyűjteményeit ebbe az épületbe. A Nemzeti Múzeum anyaga egyébként korábban a pálos kolostorban, a mai szeminárium épületében (az egyetemi templom mellett) volt elhelyezve, majd a régi egyetemi épületbe került. Innen vitték át az állam által megvásárolt Batthyány-villába. Az első jelentős esemény, amely már ehhez a múzeumépülethez kötődik, 1814-ben, a bécsi kongresszus idején történt. Ekkor Sándor cár, Ferenc császár és magyar király, valamint Vilmos porosz király Pest-Budán tartózkodva megtekintette az akkori régiség-tári és természettudományi gyűjteményt.

¹ A közölt szöveg a Bartók Rádióban 2006. február 22-én elhangzott interjú szerkesztett változata.

A Magyar Nemzeti Múzeum és kertje Hauszmann Alajos 1872-ben készített vízfestményén (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

- Akkor még a Batthyány-villában nézhették meg.

Igen. A múzeumlépcső 2004-es rekonstrukciójánál beszakadt egy helyen a föld, és előke-
rült az említett villaépület egyik pinceága. Érdekes, hogy néhány helyen meg van a boltozat
törve, és ott fel van töltve a pince földdel. Valószínűleg Pollack Mihály töltette be még a múze-
umi építkezés kezdeti stádiumában, ugyanis az alapok kiásásánál rengeteg földet ki kellett
bányászni. Ezt egyrészt elvitték, másrészt oda is tették belőle, sőt egyes vélemények szerint a
régli villaépület kőanyagát Pollack beépítette a Nemzeti Múzeumba, úgyhogy a mai múzeum-
épületben az egykori Batthyány-villa téglái is megtalálhatók.

- Gondolom, az építkezés során a kert, ami itt a Batthyány-villát övezte, tönkrement. Azon kívüül
volt egy árovs is, ami sújtotta a területet, késleltette magát a Nemzeti Múzeum építkezését és megnyitá-
sát is. Tehát minden tönkrement, pusztaság kellős közepén állt az épület.

Az 1838-as árvíz ezt a területet is elöntötte. Akkor már álltak a földszinti falak, nagyban
folyt az építkezés. Pontosan azonban nem tudjuk, hogy mennyi maradt az eredeti kertből.
Pusztaság és felvonulási terület volt, amit az egyik korabeli sajtóorgánium „múzeumpusztá”
névvel illetett. Egy másik azt írja, hogy „homokbuckák, dudva, kóró és vad növények
undokították” ezt a területet. Az építkezések 1846–47-ben fejeződtek be. A szabadságharcig
már nem kezdődtek meg a kertészeti munkák, de ezen az úgynevezett múzeumi „kül-
udvaron” számos fontos esemény zajlott. A homlokzat előtti részen, tehát a mai Múzeum kör-
út, az akkori Országút felől volt csak vaskerítés, a többi három oldalon az építési hulladékból
(deszkákból) húzták fel kerítést. Kezdetben tehát még nem állt az a kerítés, amely méltó lett
volna a Nemzeti Múzeumhoz. Viszont létezett egy olyan nagy tér, amelyből a városban alig
volt néhány.

- Pollack is kertet álmodott a múzeum köré.

Ő az ezzel kapcsolatos első tervet – természetesen miután befejeződtek az építkezések,
1847 októberében – benyújtotta József nádornak. Elképzelése az volt, hogy az épületet három
oldalról vaskerítéssel vegyék körbe, és a ma róla elnevezett tér felőli oldalra pedig egy árka-
dos lapidárium épüljön, a régi kőemlékek számára. Két oldalt a Bródy Sándor és a Múzeum
utcára nyílóan a kapuk tengelyébe egy-egy kisebb épületet akart emelni, amelyek egyrészt be-
járatul, másrészt pedig udvaros szolgák lakásul szolgáltak volna. Magát a kertet pedig an-
golpark-szerűen, mint írja: magas törzsű fákkal és alacsony cserjékkel szándékozott beültetni.
A Pollack-féle kert-tervnek, amit röviden ismertettem, csak a leírása maradt fenn, a tervezők

Hans Göttinger vízfestménye a Magyar Nemzeti Múzeum előtti kerti sétányról (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

sajnos elvesztek, de úgy tűnik, hogy a későbbi tervezők figyelembe vették. Az árkádos lapidárium, bár nagy szükség lett volna rá, nem épült fel.

- Mégis épült valami a mostani Pollack Mihály téri oldalra, ha nem is árkádos lapidárium.

Eleinte az őrsegeknek volt itt háza, majd 1852-ben ide épült Wagner János építész tervei alapján egy, a nagy múzeumépülettel harmonizáló, ma is álló épület, a későbbi kertészlak. 1852-ben még nem volt múzeumkert, csak szándék volt arról, hogy legyen, ez azonban hosszabb folyamat volt.

- Az 1850-es évek elején tehát megint fölmerült, hogy méltó környezetet kellene varázsolni a Nemzeti Múzeumnak.

1849 augusztusa után lakbéradót vetettek ki a Nemzeti Múzeumra, tehát nemcsak hogy támogatást nem adtak, hanem legalábbis kezdetben megnehezítették az intézmény helyzetét. Kubinyi Ágoston az akkori igazgató fölvetette ezt a fontos célt, hogy a múzeum körül legyen egy megtervezett, szép park. A szükséges összeg előteremtése azonban nem volt könnyű feladat. Mint ilyenkor mindig, megjelent egy Marschan József nevű pesti vállalkozó, és azzal az ajánlattal kereste meg a múzeum vezetését, hogy ő épít a múzeum köré három oldalról egy üzletházat, aminek bevétele egyharmadát a múzeum kapná. (Ez az üzletház-terv meg van ma is a Nemzeti Múzeumban.) Az építmény 19 méterre közelítette volna meg a múzeum épületét. Természetesen az igazgató visszautasította az ajánlatot, bármennyire is kecsegtető lett volna az a nehéz helyzetben. Viszont a pénzt a kert telepítésére elő kellett teremteni. 1851 végén Kubinyi igazgató ennek érdekében a Helytartósághoz fordult, hogy a kert javára koncerteket rendezhessen a múzeum dísztermében. Az első úgynevezett „kerti hangverseny” 1852. március 24-én tartották. Azt, hogy művelődéstörténetileg milyen fontosak voltak ezek a dísztermi koncertek, az is mutatja, hogy 1853-ban itt tartotta első koncertjét a Filharmoniai Társaság, Erkel Ferenc vezényletével. Amíg fel nem épült a Vigadó, sokszor koncerteztek itt. A koncertek bevételének egy részét pedig mindig a kertalap javára fordították. Az alapot 1852-ben hozták létre.

- De ebből még nem gyűlt össze a szükséges összeg.

Nem, ezért úgynevezett gyűjtőíves gyűjtést indítottak. Ez úgy folyt, hogy pl. Kubinyi Ágoston a saját nevének elkezdett köröztetni egy ilyen gyűjtőívet, amire mindenki ráírta, hogy mennyit kíván adni e célra, és így csordogáltak az adományok. Voltak városok, amelyekben külön gyűjtést szerveztek, pl. Székesfehérváron, vagy Debrecenben az ottani kaszinó. Megemlítendő még a Jászkunok külön gyűjtése is. Tehát az egész országra kiterjedően szép nagy adakozás kezdődött. Az 1851-től megrendezett termény- és virágkiállításokból befolyó bevétel egy része is a kertalapot gazdagította, amit egy városi tekintélyekből összeállított bizottság kezelt egészen 1859-ig, amikor azt a Helytartótanács bekebelezte az Országos Pénztárba. De ekkorra már megszületett a Múzeumkert.

• *Összegyűlt annyi pénz, hogy Kubinyi 1855 őszén úgy döntött, hogy most már belevághatnak a telepítésbe. Ki tervezte a kertet?*

Petz Ármán, a Ludovika főkertésze tervezte meg. Ez az angolparkos terv sincs meg eredetiben, legalábbis én a témában kutatva még nem találtam meg. Petz – úgy tűnik – figyelembe vette Pollack Mihály elképzeléseit. A kert tervezetét 1853 májusában nyújtották be jóváhagyásra, de a telepítés tavaszról tavaszra húzódott. A sajtó végig élénk figyelemmel kísérte a Múzeumkert ügyét: valamikor adakozásra szólított fel, valamikor beszámolt azokról, majd ahogy telt múlt az idő, egyre élesebb kritikával illette a parkosításnak az elmaradását, illetve elhúzódsát. Például a *Hölgyfutár* egyik 1854-es számában ezt olvashatjuk: „Bizon rég várunk már azután a múzeumi sétány után; de hiába! a türelem – sétányt bizon mégsem terem.” Az újság egy másik száma pedig így ír: „A múzeum terén már erősen – labdázna a gyerekek; olvasóink bizonyára azt várták, hogy a «már erősen» után «készül a sétány» következék, ebből azonban semmi sincs...” Az újságírók többször nehezményezték, hogy a kertre összegyűlt, rendelkezésre álló forintokból el sem kezdik a telepítést.

• *És ennek a sürgetésnek köszönhető, hogy Kubinyi úgy határozott, hogy november végén lesz az első fáültetés, és nem tavasszal?*

Minden bizonnyal a sajtóvisszhang is hozzájárult ehhez. Már 1855 tavaszán biztosra mondták, hogy elkezdődik a küludvar sétányá alakítása, de mégsem történt meg. Szeptemberben aztán – már nem először – elterjedt a hír, hogy a múzeum körüli terület beültetése a küszöbön áll. A *Budapesti Visszhang* ironikusan jegyezte meg, hogy „Tamás nagy hírre kapott, hogy egyszer nem hiit, de még nagyobbra tehetne szert, ha ezt meg elhinné” – mármint, hogy elkezdődtek a munkálatok. Sokan tamáskodtak tehát, de szeptember végén tényleg történt valami, amennyiben lefestették a homlokzat előtti kerítést, és néhány gödröt kiástak, valószínűleg az ültetendő fáknek. Végül is hosszas előkészületek után 1855. november 24-én megtartották a kertavató ünnepséget, melynek során a mai Múzeum körút és Bródy Sándor utca sarkán lévő kertrészen elültették az első fákat. A korabeli újságok majd mindegyike beszámolt erről a jelentős társadalmi eseményről. A *Budapesti Hirlap* ekként tudósított: „Tegnapelőtt, u. m. szombaton ment véghez a nemzeti múzeum udvarán állítandó kert vagy sétatér, úgy mondható felavatása. Miután a szükséges földmunkálatok és földtöltések befejeztettek, az irt napon dél tájban történt több előkelő hivatalnokok (közöttük Pest megyei főnök, Kapy Ede és pesti polgármester, Krászonyi József urak) tudósok és vendégek jelenlétében a város e részének díszére leendő sétatér első élőfáinak ültetése, mely alkalommal múzeumi igazgató, cs. k. tanácsos Kubinyi Ágoston úr e kis ünnepély céljának megfelelő beszédet mondott, minek végével a jelenlévők az elültetett fákat megöntözték. Ezt követte egy vidám s magyar vendégszeretettel fűszeres ebéd a nemzeti múzeumigazgató úrnál, mire az említett társaság meghívva volt.”

• *Ki mindenki adakozott növényvel, mely híres kertekből kerültek ide facsemeték?*

Ez ügyben is megmozdult az ország. Az első fákat József főherceg adományaként hozták a Margitszigetről. Aztán Fgressy Sámuel ezer facsemetét indított útnak kiskunlacházi birtokáról, tízenkét társzekéren – ahogy a korabeli újságok írják. A legszebb hársfákat báró Sina Simon küldte gödöllői uradalmából. Érdekes tehát, hogy nemcsak pénzben, hanem úgymond „természetben” is folyt a gyűjtés. A facsemeték pedig csak gyűltek-gyűltek; először csak a főajánlások, majd amikor már küszöbön állt a telepítés, Kubinyi igazgató levélben kérte az adományozókat, hogy szállítsák fel Pestre a fákat. A kert telepítését Kallina Henrik, a Múzeumkert első főkertésze irányította. A múzeumnak száz évig saját kertésze volt, aki a már említett kertészlakban lakott.

• *Mikor vette birtokba a pesti közönség a Múzeumkertet? Mikor lett belőle sétány, vagy igazi park?*
1856-tól.

• *Akkor fejeződött be a telepítés?*

A telepítés ebben az évben fejeződött nagyjából be, amikor tavasszal befejezték azokat a munkákat, amelyeket 1855. november végén az időjárás miatt már nem tudtak elvégezni. Bár bizonyos tennivalók a következő évre is áthúzódtak, a Múzeumkert, mint sétány már 1856-ban elkezdett „működni”. Azzal együtt, hogy kezdetben pl. nem voltak a kertben padok és a parkosítás némely elemei is hiányoztak, mint pl. a kerti utak kavicsozása, amelyet később Girókuty P. Ferenc pesti műkertész készített el saját költségén. 1859-ben került ki az első fűz, ágacska típusú kovácsoltvas pad a sétányra. A padokon kívül később ún. Buchwald-székekre is le lehetett ülni.

• *Kerítést mikor kapott a park? Ezt úgy tudom, Ybl tervezte.*

Igen, Ybl tervei alapján épült meg a ma is látható vaskerítés, amit egy Kern István nevezetű pesti lakatosmester készített el, 1865-ben majd' tízezer akkori forinton, amikor a múzeum dísztermében ülésezett a képviselőház. A dualizmus alatt, 1867-től a mai Parlament felépüléséig, 1902-ig a főrendi ház ülésezett a díszteremben. Tehát mindenképpen meg kellett csinálni a kerítést, hogy méltóképpen szegélyezze azt a múzeumot, amely tényleg, elismerten az egyik legszebb és legfontosabb épülete volt Budapestnek.

• *Aztán rendezték az akkori Országutat. és mintha megkurtították volna a Múzeumkert területét.*

A későbbi Múzeum körút rendezésekor, 1879-ben kapta végleges alakját a Múzeumkert, amikor a körút kiszélesítésekor 264 négyszögöl területet kihalítottak az úttest céljaira, és a kerítést 15 méterrel beljebb helyezték el. Ezek után a II. világháborúig már csak kisebb kertészeti rendezések történtek, nagyobb mértékűre csak a háború után került sor.

• *Melyik volt az első szobor, amely helyet kapott a Múzeumkertben?*

A Berzsenyi-szobor volt az első. 1860-ban, egy májusi hajnalban helyezték ki, titokban, mert a Helytartótanács – abszolutizmus lévén – nem engedélyezte, félt mindentől, ettől is (egyébként másfél hónappal azelőtt halt meg Széchenyi, amikor tömeges megmozdulások voltak). A szobor Somogy megye ajándéka volt, főként ott gyűjtöttek rá. Ezt a szobrot még Bécsben öntötték ki, csakúgy, mint a következőt is, a Kazinczy-szobrot, egy évvel később. Mindkettőt Vay Miklós készítette. Ezeket egymással átellenben helyezték el, ma is így állnak. Ha szemben állunk a múzeummal, jobb oldalon található a Berzsenyi-szobor, amely kezdetben, amikor még egyedül volt, a Kálvin tér, illetve a Két pisztoly felé nézett. A *Bolond Miska* című korabeli újságban, melyet a Ludas Matyi elődeként lehet értelmezni, a Berzsenyi-szobor mintegy „írt” a megfelelő szerveknek, hogy fordítsák őt meg, mert most így úgy néz ki, mint hogyha beküldött volna valakit egy fröccsre, és most várná a Két pisztoly felől, hogy az megérkezzen. lám meghallgattatott! Egy évvel később, amikor felállítják a Kazinczy-szobrot, akkor befordítják szembe vele Berzsenyi szobrát is. Nem ezek voltak a legrégebbi szobrok, amelyek aztán a Múzeumkertbe kerültek, mert pl. már sokkal hamarabb elkészült a Kisfaludy Károly-szobor, amit Ferenczy István készített el még 1836-ban, márványból. A költő mellszobra magas, hengeres talapzaton áll, előtte egy nőalak babérágat nyújt feléje. Ez a mellékalak aztán a második világháborúban megsemmisült. Ezt 1875-ben állították csak fel a kertben, addig bent volt a múzeumban. Volt egy Himfy-emlék, amely Kisfaludy Sándornak állított emléket. Egy földgömbön álló sasmadarat ábrázol, kezében lanttal. Ez 1848-ban már elkészül, de csak 1903-ban került a Múzeumkertbe. Korabeli leírások szerint nem volt pénz erre sem, bár csak egy talapat kellett. Mindenesetre igen sokáig húzódott már akkor is egy ilyen szobornak a felállítása.

• *Arany János szobra mikor került a homlokzat elé?*

A legjelentősebb szobor az Arany-szobor, azért is mert ez az első hazai öntésű szobor. Maga az alkotás is talán a legkvalitásosabb. Stróbl Alajos bronzból készült szobrát 1893. május 14-én avatták fel.

• *Ekkor még nem voltak mellékalakok.*

De, már megvoltak. Nagyon érdekesek ezek, mert az alapító Széchenyi Ferenc dédunokája, Széchenyi Alice után készült a Piroska, a női mellékalak, a másikat, a Toldi-szobrot pedig egy

Porteleki László nevű korabeli hírességről (vívóról) mintázták.² Magához az Arany János-szoborhoz állítólag a költő fia állt, illetve ült modellt Stróblnak. Magát a talapzatot Schickedanz Albert, többek között a Szépművészeti Múzeum tervezője...

• ...és a Múcsarnok tervezője...

...és sok más jelentős emlék tervezője készítette. Ezekon kívül megemlítendő még a Széchenyi-szobor, amely 1902. november 26-án került a kertbe, a múzeum századik születésnapján, dacára annak, hogy Széchenyi Ferenc végrendeletében meghagyta, ne örökössé tegyék meg emlékét se szoborban, se képműben. De mind a kettő megvalósult. Flatalmas ünnepség volt, József főherceg ott volt, Széll Kálmán miniszterelnök és a korabeli kormány majd minden tagja. Később még több más szobor is került ide, mint a „Régészek emléke”, a Rómer-Pulszky-Hampel sztlé, amely 1916 óta áll a kertben. Ekkor még a 48-as forradalom és szabadságharc kiemelkedő személyiségei közül senki nem kapott szobrot a Múzeumkertben. 1929-ig kellett várni, amikor is Monti Sándor, az olasz légió ezredese kapott szobrot, mely Kuzmik Lívia szobrászművész alkotása. Ekkor egy Monti-ünnepség volt, amikor átadták a Forum Romanum-ról származó római oszlopot is, melyet Róma városa ajándékozott a magyar államnak. Ezen az ünnepségen részt vett Horthy Miklós kormányzó, Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kúno kultuszminiszter is. A kertben 1932-ben még felállították Garibaldi mell-szobrát, 1976-ban pedig a Wisoczky-emlékszobrot.

• Ez volt az utolsó szobor, ami helyet kapott a Múzeumkertben?

Igen. De mielőtt kimaradna, meg kell még említenünk a Horvay János szobrászművész által készített Herman Ottó-emlékművet, mely 1930-ban került a kertbe. Ezek tehát a Múzeumkert szobrai, melyek immár szervesen hozzátartoznak ahhoz az egységhez, amit Múzeumkertnek nevezünk.

Móricz Zsigmond Zagyvarékason

Könyvárusok mondják, hogy ha találkozón az olvasók valamelyik költőt, író személyesen megismerik, attól kezdve sokkal több új művet vásárolnak tőle, illetve a kereskedőtől. A megismert író immár a baráti körükbe tartozik, kíváncsiak az élményeire, a véleményére, önmaguk képére az irodalom tükrében. Mindjárt hozzátehetem, hogy az írók számára is ihletforrás a találkozás az olvasókkal, emberi sorsokat ismernek meg közelebbről, eseményeket, ítéleteket a világ dolgairól. Ha pedig egy író nemcsak futó alkalmakkor éli bele magát egy-egy falu, város, táj valóságába, társadalmába, jellemző szokásaiba, azt barátjukká fogadják, megnyílik előtte a lelkük, megvallják neki titkaikat. Az ilyen író otthonos lesz fogadott falvaiban, városaiban, tájain sok-sok esztendővel a fizikai halála után is. Emléktáblák idézik meg életművét, látogatásait, emlékesték ébresztgetik a szellemét, szívesen és sűrűn olvassák a műveit.

Móricz Zsigmond, a huszadik század egyik legnagyobb magyar prózaírója egész életében örökös barangoló volt. Már pályája kezdetén – újságírói munkája mellett – néprajzi értékeket gyűjtött tágabb szülőföldjén, a Tisza-háton. Ismert íróként gyakran ült vonatra és utazott el – találmra vagy megtervezetten – valamelyik alföldi településre, hogy ott, elvegyülve a főtéri sokaságban, vásárokon, népgyűléseken megfigyelje, megjegyezze azokat az arccokat, sorsokat, amelyek aztán regényeiben, novelláiban újra életre kelnek, élénk lépnek és fájdalmaikat, örömeiket jelentik.

Vannak magyar települések, ahová Móricz egyenesen „hazajárt”, mint ahogy a szülőhelyére sűrűn ellátogat az ember. Megismeri a falu – vagy város – utcáit, embereit, a helyi gondokat és terveket, ellentétet, sok nyomorúságot és kevés boldogságot. Minden fontos, amit az ilyen látogatásokon megismert, mert a nemes cselekedetek, kellemes élmények az író műveibe beépülve, az egész nemzet olvasóinak közös kincsévé válnak, a bajok pedig gyorsabban megoldódnak, ha a nagy közösség, a nép, a nemzet figyelmének fókuszába kerülnek.

² Más adatok szerint Pekár Gyula íróról készült (ld. *Saly Nuémi*: Pesti csodabogarak. Ab Ovo, 2005. 60. old.).

Ilyen település Zagyvarékás, nagyközség Szolnok közelében, a Zagyva folyó partján. Múltja messze századokat ölel át, már 1347-ben okirat említi. Lakossága majdnem négyezer fő, de a múlt század elején ötezerrel is több volt. A paraszti lakosság egyik fontos jövedelme „állami gondozott” gyermekek nevelése volt. A két nagy háború között egyszerre 200, sőt 300 lelencgyermek is élt a faluban. Ez a nevelési módszer sok jó elemet is tartalmazott, a rideg árvaházakhoz képest. Persze, ha a nevelő szülők emberséges emberek voltak, és családtagként fogadták be gondozottjukat.

Móricz Imre mérnök – a szakma doktora – otthonra talált Zagyvarékason, Kis Boldizsár és felesége, Valkó Anna portáján. Két ízben is volt rékasi lakos, 1936-tól 1940-ig, majd ismét 1942-től a második világháború végéig. Innen, örökbefogadója, Móricz Zsigmond meghagyása szerint, a debreceni kollégium diákja lett, nyolc éven át. Falusi életében gyakran felkereste az édesanyja, Litkei Erzsike, az iradalom „Árvácskája”, és vele tartott sokszor a kistüi patrónusa, maga Móricz Zsigmond. Volt úgy is, hogy Móricz egymagában jött Rékasra, és jó ideig itt is maradt.

Két magyar vidék hagyott mély nyomokat a század írófejedelmében: a szülőfaluja, Tiszacsécsé, Trianon óta a haza szélén, Kelet határán és Zagyvarékás, a Nagy Magyar Alföldön, közel a Tiszához, partján a legmagyarabb folyónknak, amely bölcsőjétől koporsójáig hűségese maradt az országhoz. Egyik táj a szegénység szépségét plántálta el az író lelkében, másik az alföldi nagyközség egymásnak feszülő ellentétét, a korabeli magyar paraszti világot tette ismertté és kedvessé számára.

Hányszor fordult meg Móricz Zsigmond Zagyvarékason, vagy időzött el itt? Élnek még rékasiak, akik személyesen ismerték, paroláztak vele, énekeltek neki pásztornótákat. De hogy hányszor? A nép körében alakja olyanná lett, mint egy kedvelt mesehősé, aki halhatatlan, bár-mikor feltűnhetik újra a Fürdő utcában, a Zagyva partján, a vasúti megállóban, ahol a személyvonat egy-két percet állt csak, el is nevezték „percesnek”, talán még jár arrafelé, amíg a hatalmasságok szeszélye enged...

Az irodalomtörténészek persze a tényeket kutatják, nem a mesehős, hanem a világteremtő író valóságos látogatásait keresték meg és keresik továbbra is, hogy kideríthessék: miként maradt meg a hajdani rékasi élet, az alföldi magyar parasztsors lenyomata Móricz műveiben? Az igazmas téma, Móricz Rékason, a hely szülőiteit is megmozgatta. Valkó tanár úr, aki évtizedekkel ezelőtt a szolnoki Versey Gy. Gimnázium önképzőkörét vezette, alighanem szegről-végről rokona lehet a Kismamáának, Móricz Imre nevezi így ma is, Kis Boldizsárné Valkó Annának; ez a Valkó tanár úr búvárolta fel, diákjaival, Móricz Zsigmond rékasi emlékeit.

Az irodalomtörténeti búvárkodás kiderítette, hogy Móricz 1936-tól kezdve számtalanszor járt a Zagyva menti településen. Látogatásainak megkezdése után hamarosan közreadta első rékasi ihletésű elbeszélését, *Pesti kislány falun* címmel. Csibe érkezik meg barátinjához, Csibe, vagyis Litkei Böske, akiről az egyik legfájdalmasabb magyar novellát írja meg, az *Árvácskát*. A pesti lány fiának, a lelenként Rékasra került Imrinek nem volt olyan megrendítő sorsa, mint Árvácskának, az ő nevelőszülei emberséges parasztok voltak, gondoskodók, vendégszeretők, noha azért belőlük se hiányzott a szegény ember ravaszsga, életösztone: az államtól kapott ruhákat, cipőket saját gyermekükre adták fel, a lelenc Imrit pedig vásott öltözetben jártatták. Móricz otthonosan érezte magát ebben a házban, Kiss Boldizsáréknál, egyáltalán a Fürdő utcában. A szomszédban gyakran felhangzottak az alföldi pásztornóták, az író átment, énekelte a pásztorát. Akkor kezdte írni a Rózsa Sándor trilógiát, vezérmotívumai a pásztornóták voltak. Móricz itt, Rékason kezdett bele a regénybe és itt írt meg jó néhány fejezetet.

Irodalomtörténet az alföldi faluban! Ennek a tájnak a lelkületét jöszereént Móricz Zsigmond műveiből ismerhetjük meg, ő pedig a rékasi élményeit plántálta át művészetébe. Hadd írjam ide a Kissék szomszédjában élő pásztor nevét is, aki „beleénekelte” a maga életét a Rózsa Sándor-regénybe. Polónyi József volt a neve, s lett az író „társzerzője”.

Nagyon sok ilyen „társzerző” akadt a hajdani Rékason. Ha kedve van erre valamelyik „irodalmi nyomozónak” (Medvigy Endre találta ki ezt a tisztes foglalkozást) könnyen megállapíthatja, hogy mintegy húszsz Móricz-írás született rékasi élményekből. Elsőnek a már emlegetett szolnoki diákok végezték el ezt a munkát. Van úgy, hogy a Móricz-írás néven nevezi a falut, van olyan, amelyikben idegen nevet ad a rékasi cselekmény színhelyének. Az öreg író emlékezetében Rékas már elevenebben él, mint a szülőfaluja, Tiszacsécsé.

Rékas se hálátlan. Emléktáblát helyeztek el a helybeli művelődési ház falára, „rendhagyó irodalomórát” tar tottak Móriczról és Rékasról, nem is akármilyen előadókkal, hanem egyenesen egyetemi professzonnal, a Móricz-életmű legjobb magyar ismerőjével, a tudós Czine Mihállyal. Élőtt ide a szatmári táj szülötte, a drámaíró Kocsis István, akit nyilvánvalóan a Rékasra hazajáró Móricz Imre hozott magával, és Kocsis egyenesen a magyar megmaradás misztikumába avatta be a rékasiakat, a Szent Korona-tanba. Kocsis előadásából azt mindképpen megértették a rékasiak, hogy ha az ősi magyar jogszokást nem is lehet feltámasztani, de a tanulságát nemzeti érdek lenne megfogadni. Azt ugyanis, hogy a mégoly hatalmas, dicső király sem az első az országban, mert megelőzi egy tantétel, egy jogszabály, a Szent Korona el-sőbbsége.

És itt a rékasi Móricz-kultusz foglalatla, egy könyv, amelyet rendhagyó kiadó jelentetett meg: Zagyvarékas község önkormányzata. Megtaláljuk ebbe mindazt a tudnivalót, ami legnagyobb realista prózairónk itteni életéhez kötődik. *Móricz Zsigmond nyomában Zagyvarékason*, ez a kötet címe. Erdemes elolvasni nemcsak a Zagyva mentén! Egyebek között Móricz Zsigmond öregségének szívszorító epizódjai is feltárulnak, a legilletékesebb, fogadott unokája, Móricz Imre tolla nyomán. „Imri” rendszeresen hazajár Rékasra, engem is hív, ha Isten éltet, el is megyek, ez az ő faluja, védelmező fészke, magyar glóbusza a körülöttünk növekvő idegenségben. Példás tudományos munkának érzem azt a tanulmányt a kötetben, amelyet Imre Rubenné jegyez s nem kevesebbet vállal, mint a Zagyva menti magyar nyelvjárás sajátosságai-nak a megkeresését az egyik Móricz-elbeszélésben. (Pesti kislány falun.) Szakértő szem bontja ki Móricz nyelvezetéből a teremtés megtartó erejét és szépségét.

Aligha tévedek, ha az emlékkönyvet, amely az író születésének 125. évfordulójára jelent meg, a nagylelkű és fogékony kultúrájú helyi vezetőség, tanári kar áldozata és támogatása mellett, *Serfőző Simon* teljesítményének tulajdonítom. Persze, ez nem az én felfedezésem, rá van nyomtatva a könyvre a neve. De azzal alighanem meglepek némelyeket, hogy én Serfőző Simont Móricz-tanítványnak tartom. Hogyan, kérdezhetnék, hiszen egészen más világban éltek és írtak, Serfőző szerencsére jelen időben is; különböző az indításuk, más és más a vérmérsékletük, Móricz öregén is indulatos, Serfőző fiatalon is nyugodt, kiegyensúlyozott. Mindketten hittek az írás, a vers mindenhatóságában, és nagyjából egyképpen csalódtak ebben a hitükben. De nem adták fel. Móricz haláláig szerkesztette a *Kelet Népet*, Serfőző Simon öregedőben könyvkiadót alapított Miskolcon, a Kárpát-medencére nyitott ajtókkal, alighanem a jelenlegi legnehezebb gondot vállalva magára. Móricz Rékason kezdte el írni a Rózsa Sándort, Serfőzőt Rékason kell keresni, hanem található Miskolcon. Évtizedeken át egyedül: maradt édes-ajját gondozta, azóta csak ír itt. Ihető környezet kell legyen a rékasi. Ezt sugározza az emlékkönyv is.

Beke György

A Honismereti Szövetség az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2005. évi állampolgársági adó 1 %-ából 52 322 forint támogatást kapott. Elnökségünk és szerkesztőbizottságunk megköszöni a támogatást, s hogy egyetértve törekvéseinkkel, felajánlásával segítette munkánkat. Az összeget ifjúsági honismereti rendezvényekre, valamint a Honismeret folyóirat megjelenítésére használtuk fel.

Aki továbbra is egyetért célkitűzéseinkkel, a hazaszeretet elmélyítése, a hagyományok éltetése érdekében tervezett programjainkkal, folyóiratunk megjelenítésével, kérjük, szíveskedjen Honismereti Szövetségünket megjeleníteni 2006. évi adója 1 %-ának felajánlásakor.

Adószámunk: 19624947-1-41

Segítő támogatását hálás szívvel köszönjük!

HAGYOMÁNY

Asszonyfarsang és a busójárás

A magyar nyelvben a *farsang* bajor-osztrák jövevényszó: a *vaschang*ból származik. A farsangi szokások kialakulása és elterjedése a középkori Magyarországra nyúlik vissza. Jellemzősége: a maszkos alakoskodás, amely adománygyűjtéssel egészül ki, s mozgó ünnepként január 6-án Vízkereszt, illetve Három királyok napján veszi kezdetét és Hamvazó szerdáig tart. A magyarországi sokácok (horvátok) a baranyai Mohácson és Alsószentmártonban az ünnepet *pokladenak* nevezik. A Dráva menti horvátok – Barcstól keletre – *fašenjaknak*, *fašenjeknek*, míg a Barcstól nyugatra élő, asszimilálódott horvátok *fašengenek* mondják. A Dombóvár környéki nagyhajmási horvátoknál és a Vas megyei horvátzsidányiaknál *fašinjak*, a horvátlövőieknél *fašenjak*, a Mura menti horvátoknál *fašnik* a neve. A baranyai Kátolyban élő sokácok két elnevezést is használnak: *fašange* és *poklade*, végezetül a bácskai bunyevácok (horvátok) *vašangenak* nevezik a szokást.

Asszonyfarsang, női beavatások

A zalai horvát asszonyfarsang ma is csak egy napig tart, a farsang farkát, azaz a húshagyó keddet megelőző „torkos csütörtökön”. A hamvazószerdát azután húsvétig szigorú böjt követi. A bajai bunyevác menyecskék három napig haza sem térnek a farsangi vígadalomból.

„Istenüknek az ördögöt választják”

Német és szláv nyelvterületen Európa-szerte széles körben ismertek az asszonymulatságok. Ujváry Zoltán közli, hogy az év folyamán a szokás az asszonyok számára az egyetlen alkalmat jelentette, amelyet – egyébként szigorúan kötött életrendjükét néhány órára, esetleg egy napra, éjszakára megszakítva – mulatozással, táncsal, vígalmakkal töltöttek el. A neves prédikátor *Temesvári Pelbárt* prédikációjában (1480) ekképp mennydörög: *Az efféle emberek a farsangban istenüknek választják az ördögöt, akit álarcos mulatsággal és fajtalan énekkel dicsőítnek... Egy asszony több fiatalasszonnyal együtt férjruhába és másfajta ruházatba öltözve, álarcos játékot űzött”. Somogyban a menyecskék ma is megtartják az asszonyfarsangi vígadozásokat. A somogyi farsangoló asszonyok húshagyókedden Hajmáson, Osztopánon és Meryén a szőlőhegyen jókat esznek-isznak, s énekszóval, táncsal térnek vissza a faluba – írja Király Lajos. A Pécs környéki – kátolyi és nagykozári – sokác (horvát) asszonyok zenészeket fogadnak és tüzet ugrálnak át nagy dínom-dánom, eszem-iszom közepette. Nem kevesebb meglepetést tartogat a bajai és a zalai menyecskék asszonyfarsangja sem. A zalai pincéknél az asszonyok és az eladólányok lakodalmi menetben vonulnak fel. Egy feldíszített fát (*cerafa*) visznek magukkal, amelyet a pincesorhoz érve felállítanak és körül táncolnak. Minden pincéhez betér a rögtönzött lakodalmi menet, ahol borral és étellel illik megkínálni őket, amit táncsal és énekkel viszonzoznak. Szokás volt a szőlősorok földjébe egy botot szúrni, rá kolbászt tenni, s otthagyni, hogy a szőlőszemek olyan vastagok legyenek, mint a kolbász.*

Termékenységét hozó istennők

Az egyik zalai farsangi rítuséneket a horvát mitopoetikai alkotások gyöngyszemeként tartjuk számon. A tizenkét szótagú ballada a szláv ősvallásba nyújt betekintést:

*Stani se, Marica, bela je zorica.
Kak bi se ja stala ko me boli glava.
Ko te boli glava sveži si ropčecom.*

Kelj fel, Marica, fehérlik már a hajnal.
Hogy is kelhetnék én, fáj a fejem nékem.
Ha fáj a fejed néked, kössed kendőddel.

*Kak bi si svezala ko nemam ropëca.
Ko nemaš ropëca prosi si dragoga.
Kak bi si prosila ku nemam dragoga.
Ko nemaš dragoga prosi si miloga.
Dragi mi se vtopel, mile ni se snrezel.*

Hogy is köthetném, hisz nincs is kendőm nékem.
Ha nincs kendőd néked, vegyen a kedvesed.
Hogy is kérhetném meg, hisz nincs is kedvesem.
Ha nincs kedvesed, kérd meg a szerelmed.
Kedvesem vízbefúlt, drágám meg megfagyott.

A zalai asszonyok *Marica* nagylányt álmából felébresztve magukkal kívánják vinni, ám ő gyöttrő fejlájásra panaszkodik.

Vajon ki is lehet *Marica*, és mit jelent a kettősség: kedvese és szerelmese?

Marica a teremtést megszemélyesítő istennők közé sorolható, aki a földművelést segíti, hasonlóan a római *Ceres*hez, a görög *Déméter*hez, a babilóniai *Istár*hoz, az egyiptomi *Izisz*hez. Mindannyian a természet újjászületése mítoszához kötődnek. Az istenanyák a mitológiák többségében a meghaló és feltámadó istenség képzetével függnek össze, az istennő férjével vagy szerelmesével, olvashatjuk a *Mitológiai Enciklopédiában*. *Marica* is ilyen istenanya – egyszerre kedvese és szerelmese van – akikhez az életerő és a halhatatlanság kapcsolódik. Nem mások ők – kedves és szerelmes –, mint a meghaló ikrek. Az ilyen istennők kiváltságos kapcsolatban állnak a misztériumokkal és különféle titkos kultuszokkal: hívei örök életet reméltek tőlük.

A *cerafa*, azaz a világfa (*axis mundi*) felállításával megteremtődik a kapcsolat az ég és a föld, valamint a föld és az alvilág között. Helyre áll a kozmikus rend. Egyik másik analógiája a szőlősorok közé állított bot, rajta, vélhetően, az áldozati étellel (kolbász).

Női beavatás – nőszövegségek

Nem zárható ki az asszonyfarsang szokásából a *nőszövegség* megjeléte, s a vele összefüggő *női beavatás* sem. A rítusban ugyanis a beavatandó lányok vallási élményben részesülnek: megismerik a *születés* és a *termékenység misztériumát*. A szülés titka az asszonynak az a felfedezése, hogy *életet teremt*, olyan vallásos élmény, amely nem fordítható le a férfi élményvilág kifejezéseire. Érthető, hogy a szülés néha valódi misztériummá fejlődő, titkos női rituálékra ösztönöz. Az ilyen misztériumok nyomai még Európában is fennmaradtak – közli *Mircea Eliade*. Nincs okunk kételkedni abban, hogy az asszonyfarsang szokásában azonos analógiák ismerhetők fel.

Habár a hitvilágból merítjük a soron következő analógiákat, azok jól jönnek segítségünkre. A szerbek és a bolgárok hitvilága a fehér ruhás tündérszerű lényei, a *rusalkák* lengén öltözött csapatai, a meleg idő eljöttével előszeretettel csiklandozták a férfiakat, ami a menadizmus nyomait őrzi. Némely szláv népek aratási szokásaiban további hasonlóságok mutathatók ki. A *rusalkák*, miként a magyar képzetek *vadlányai* is, elszeretik a pásztorokat, s nem ritka a legényekkel, nős fiatal férfikkal való *szexuális kapcsolatuk* sem. Rendszerint elveszik e „találkozások” során a férfiak erejét – olvashatjuk Salamon Anikó gyimesi gyűjtésében. Az erdőből a mezőre térő *rusalkák* éjszaka kólót járnak, énekelve elhosszabbítják a mezőnek szükséges nedvességet: a harmatot és az esőt.

A bajaszentistváni bunyevác asszonyok farsangkor *erotikus dalokat* énekeltek, például ezt is: *Ja bi' jela kupusa, jel se moja drmusa!*, ami magyar fordításban így hangzik: „Megenném biz a káposztát, mert igen rázogatom a sajátomat!” Farsangkor a menyecskék három napig haza se tértek a vigasságból! A kibérelt kocsmában a gondosan elkészített ételt és italt a földön ülve, zenészek társaságában fogyasztották el. Különböző maszkokban jelentek meg, amelyek közül nem hiányzott sem a *lakodalmat* megjelenítő *ifjú pár*, sem a *pap*, a *gólya*, a *kántor*, a *cigányasszony*.

Archaikus technikák

Radosav Katičić kutatásaiban kimutatja, hogy az európai népek szokásaiban megjelenő (Szent György-napi, karácsonyi stb.) köszöntők *járása* a termékenységet hozza, ami az évszakok váltakozásával (*járásnak* vélik a világ népei) hozható kapcsolatba. A zalai asszonyok is *bejárnak* a pincéket, a magyar regösök sem mulasztják el hangsúlyozni: *Megjöttünk, megjöttünk...* A fa koronájában ülő magyar *Tündér Ilona*, a horvátok és szerbek *dema*-istenység szerű lényei a *vilék* (tündérek) karácsonykor térnek be a házakba. A *karácsonyi-asztal körbejárása* a hazai Dráva menti horvátok és a nyugat-magyarországi horvátok esetében, valamint a magyarok és más népek esetében is a *határbejárás szokások*, a pásztorok *legelő köriljárása* – mágiikus kört

alkotnak, egyúttal magát a világ-modellt, a világ közepét jelképezve, ahonnan minden jó ered – egyaránt bőséget hoznak.

A mítoszokban az *étel* és az *ital* áldozati forma, amelynek célja a *termékeny bőség* és az *élet virágzásának* előidézése. A *rituális táncok* általánosságukban az ég és a föld közötti kapcsolatot teremtik meg akkor is, ha esőért, szerelemért, győzelemért, illetve termékenyséért járják őket. A farsangi rítus a termékenységet kívánja előidézni.

Az asszonyfarsang *termékenységi rítus*, amelyhez a *lányok beavatási rítusa* társul. A beavatandó megismeri a *szentet*, a *halált*, a *szexualitást*, s a farsangi tüzet átugorva *legyőzi a félelmet*, ami ugyancsak a beavatási szertartás része. A *halálszimbólum* is megjelenik (Marica szerelme megfagy, míg kedvese vízbe fullad) a rítus során, valamint a *szexualitás kinyilatkoztatása* tetten érhető (az asszonyok a mulatságukat megzavaró férfiakat levetkőztetik).

Férfi-nő (hímnő) alakoskodók a mohácsi busójárásban*

Kevésbé ismert, sőt a néprajzi szakirodalom sem jegyezte fel mindeddig, hogy a mohácsi sokác (horvát) legények farsang harmadik napján félig férfi, félig női jelmezbe öltöztek, megjelenítve ezáltal a hímnő alakot.

Mielőtt azonban a hímnő jelképrendszer titkainak megfejtésébe kezdenénk, javasolom, vegyük le előbb az álarcot az alakoskodó busókról. Kik is tehát a busók? Mivel a sokácok nyelvi, vallási, művelődési tekintetben a horvát népcsoport egyikének tekinthetők, ezért nem kerülhető meg a szokásban jelentkező némely kifejezés magyarázata. A farsang horvát elnevezése *poklade*, amely a *pokladiti*/poslagati, azaz a rakni, rátenni, ráhelyezni szóból eredeztethető, tudvalevően az emberek a hosszú negyvennapos böjt kezdete előtt, még utoljára húsos, zsíros ételek kerülnek az asztalra, és azt eszik. Az álarcos busókat csak többes számban *busé* alakban jelöljük. A *busa* a balkáni hegyvidéken tenyésztett kisebb fajtájú tehén. Éppen ezért a mohácsi busójárás vélhetően a tavasz közeledtét jelző pásztorünnepnek számított, amely idővel agrárjegyekkel gazdagodott.

A farsangi időszakban Európa-szerte megjelenő alakoskodók között gyakran állatalakok is találhatók: a muraközi horvátoknál tehénmaszkot viselnek, de nem ritkák a ló-, kecske-, medvefigurák sem. Jó évszázada még a mohácsi busómaszkokat tehén, illetve ökörszarv díszítette, csak a múlt század 50-es éveitől kapott nagyobb hangsúlyt a kosszarv. A busók elmaradhatatlan tartozéka a kifordított bekecs, a fallikus buzogány, a zajkeltő kereplő, tehénkolomp és más rekvizitumok. A hittérítőknek a pogány nyugati szlávok körében papírra vetett XII. századi latin nyelvű feljegyzéseiben rendre beszámolnak a lóálarcot viselő alakoskodókról, „akik lovakként nyeritének, és szemérmetlenül viselkednek”.

A busójárás első két napjában többnyire csak félelmetes, sötét-piros álarcos busók láthatók, akik a Duna vizén jönnek át Mohács városába. Számunkra rendkívül fontos a szokásban jelentkező folyóvíz ténye. Párhuzamai a magyarországi hercegszántói (bácskai) és a volt alsószentmártoni (baranyai) sokácok karácsonyi énekeiben mutathatók ki. Nevezetesen a fiatal isten, „Karácsony”, azaz „Božić” a Dráva vizén kíván átmenni az emberek közé, s ezt mondja: „ha a férfiak nem visznek át a folyó vizén, majd átvisznek az asszonyok”. A dusnoki (Kalocsa környéki) rác-horvátok egyik koleda-énekében (a karácsonyi tizenketted során előadott adománygyűjtő énekek) – hasonlóan a szlavóniai koledákhoz – szó esik arról, hogy „Karácsonyt”, voltaképpen „Božićo-t” aranyvégű csónakukban Szent Miklós és Szent Péter viszi át a vízen. A folyók, tengerek (magyarban az „Operenciás-tenger”) vizei az emberi földi világot és a túlvilágot választják ketté. A balkáni térségeken a temetők általában a folyókon, patakokon „túl” található, míg a Pannon térségen ezt a temetőárok érzékelteti. Nos, a víz az eredeti káoszt testesíti meg, amelyből az élet és a tudás ered.

A káoszban minden bizonytalannal helyük van az isteneknek, akiket az álarcos busók jelenítenek meg. Ők győzik le ciklikusan a káosz erőit, visszaállítva a kozmikus rendet, benne a szent teret és a szent időt. A gonoszt maszkokkal, ordítózással, zajkeltéssel űzik el.

A busók a pogány istenekhez hasonlóan az embereknek elhozzák a terménybőséget, az állatszaporulatot, valamint gondoskodnak az emberek utódjairól. Mivel a busók agrár istensé-

* Itt természetesen nem az idegenforgalom által kilúgozott, hanem az eredeti, a hagyományos busójárásról van szó. (Szerk.)

geknek is tekinthetők, ezért ők az embereket a földművelés szent titkaira tanítják. Ennek emlékét a szimbolikus szántás őrzi, ugyanis korábban, amely háznál nem vendégelték meg őket az emberek, ott bosszúból felszántották a ház udvarát. Egyébként a szimbolikus farsangi szántás elterjedt Európa számos országában. A kozmikus rend helyreállításával az istenek jutalomban részesülnek. Bőséges étellel és itallal kínálják meg őket a háziak.

„Annak az asszonynak nem nő meg a kendere, akit nem téptek meg a busók”, tartja a mohácsi sokác szólás. Sok asszony a biztonság kedvéért a fehérnemű kiegészítő kellékeként még egy kötényt kötött alfelére vagy egyszerűen ököllel a busó maszkjába csapott, hogy annak azon nyomban eleredt az orra vére, s menten elállt az őt megillető „isteni jusztól”.

A busójárás szokásában a legények beavatási rítusa is megfigyelhető. Az álarcot viselőnek kilétét nem volt szabad megtudni. A legények, fiatal férfiak titokban készítették maszkjukat. Állták a különböző próbákat: átkeltek a jeges Duna vizén, három napig tartott a tánc, egymással birokra keltek. A birkózás mellett egymással „ujjat húztak”, azaz jobb kezük mutatóujját megfogva, ki kellett egymást billenteni egyensúlyi helyzetükből. Az iniciáció során a beavatandó más nyelvet használt (nem volt szabad beszélnie, csak „baó-baó”-t ordítania), megismerte az istenek szent titkait: elsajátította a szántást, a vetést. S végezetül a szexualitással is kapcsolatba került.

Nos, a helyreállított kozmoszban mindenképpen helye van az alcímben jelzett, azaz a harmadnap „megteremtett” férfi-nő figuráknak, a nem biológiai értelemben vett embernek. Egyik sokác adatközlőm elmondása szerint ez a következőképpen történt: „Az a legény, aki valamelyik lánynak udvarolt, ahhoz farsang harmadnapján betért. A lány felöltöztette. Ezek a busók szépek voltak, és nem voltak félelmetesek, mint azok, akik álarcot hordtak. Fejükre piros selyemkendőt kötöttek, alája meg kék fátlyat. Félig nőnek, félig pedig férfinak voltak öltözve. Széles gatyába (*gaće*) bújtak, azt úgy kötötték meg, mint a lakodalmi vőfély (*čavo*), hogy nagyokat tudjanak lépni. Nyakuk köré selyemkendőt kötöttek, a gatyá fölé, hosszú női inget (*skute*) és rövid női inget (*oplećak*) húztak, majd subát (*kožušak*) öltöttek magukra, a gatyá elé kötényt (*pregača*) kötöttek. Ők mégiscsak busók voltak. Elől külön zsinóron kisebb törölköző volt rajtuk, rajta egy kolomp, hogy a kötényt ne horzsolja össze a kolomp, azért kellett a törölköző. Mindegyiknek volt kolompja. Pokoli zajt csaptak a kolompokkal, nagyokat lármáztak, „bú-bó”-t ordítottak, az embereket ijesztgették.

Akkor, ezek a legények betértek a lányos házakhoz, s ott ettek-ittak. Mindegyik legény jó előre előkészítette az ajándékot, az ügyesebbikje *obramenica*-t (vízhordó fa, amelyet a vállukra tettek, két végére korszókat erősítettek, azokban hordták az asszonyok és a lányok a Duna vizét, amely régen ivásra és mosásra szolgált) faragott és szépen kifestette. Aki nem tudta kifaragni az úgy rendelte meg. Több öregember is kiválóan el tudta készíteni, így a *dida* (bácsi) *Matija Ivankov*, a *dida Ivo Jančić*, a *čiča* (bácsi) *Ivo Medo*. A félig férfinak félig nőnek öltözött legény az *obramenicát* a kezében tartotta, s azzal táncolt. Este meg bevitte a lányhoz, akinek tette a szépet, ott átöltöztött és a lánynak ajándékozta.”

Busóavatás

A mohácsi sokácok télközépi busójárás szokásában a néprajzi tárgyú közlések felfedezték a *termékenység kultuszt*, a *halottkultuszt*, valamint a *télűző* jelleget, s csak utalásszerűen szóltak a *férfiavatásról*. Írásunkkal csupán a jelentkező hiányt kívánjuk pótolni.

Újjászülető beavatandók, halottak és istenek

Az *avatási rítus* elválaszthatatlan a *szentől*, a *haláltól* és a *szexualitástól*, valamint a beavatandó *újjászületésétől*, s attól az állapottól, amikor a jelölt *titkos nyelvet* használ.

A busójárás szokásában mindezek a jegyek kimutathatóak.

A busójelölt titkos helyen (eldugott, őt nem látható sötét zugban, titokban) készíti faálarcát, nehogy valaki ráismerjen. Régebben a busómaszkot tehénszarvakkal újabbán kosszarvakkal látják el. Disznóvérrel kenik be a fűzfából készült faálarcot. Előfordulhat, hogy az álarcra a női genitáliákat megjelenítő rombusz ábráját vésik – ismerte fel *Mándoki László*. *Újváry Zoltán* közli, hogy a maszkok három nagy csoportja ismert: a színházi, a rituális és a halotti maszkok. A rituális maszkokat a rituális cselekmények során, az Istennel való kapcsolat felvételekor, vagy alkalmi ünnepek során viselik, ezek a vallási és világi rendet képviselik, isteni, mitikus lénye-

ket és ősoket jelenítenek meg. A busójárás szokásában a maszk mindhárom értelmezése helyénvaló, ugyanis az e népi dramatikus szokástól elválaszthatatlanuk kellők, illetéknéppen színházi kellék, de mint látni fogjuk az Istennel való kapcsolattartásához, valamint a halotti maszk szimbolikájához is fűződők, hisz a busómaszkban a halottnak abban a „másik világban” életre kell kelni, újja kell születnie. A magára állatbőröböl készült bundát felöltő, valamint a szalmával kitömött bő gatyát húzó, a tehéncolomppal kolompoló, több méter hosszú fakürtöket fúvó, kereplőkkel zajt csapó busók farsanghéttő hajnalán csónakal jönnek át Mohács-szigetről a városba, majd egy téren, korábban a *Lednik*nak (magyar jelentése rét), illetve *Kolisee*-n (Kóló-tér) hatalmas tűzmáglya mellett, három napig kedvükre vígadoznak: dudaszó, tamburazene mellett táncolnak, ámde énekszó nem hagyja el ajkukat. Mértéktelenül esznek és isznak, nem véletlenül!

A következőkben kíséreljük meg az ősvallási struktúrákat megőrző busójárás szokásában jelentkező cselekménysorokat, szimbólumokat megmagyarázni.

A busók az indoeurópaiak sajátos mitológiájában előforduló szokásokat alkalmazva *megszentelik a teret* (Kóló-tér), ezáltal saját maguk számára lehetővé teszik az évről-évre visszatérő periodikus *megújulást, megújítást*, a *szent időben* folyó *szent ünnep* megtartását.

Vélhetően egykoron a *szent tűz* rituáléja más volt, mint ma: a máglyagyújtás két fa összedörzsölésével történhetett, így nyerve a *ziva vatrat*, azaz a magyarban is ismert *élő* vagy *eleven* tüzet.

Ősök, és az áldozati, lélekvezető kakas

A busók a világot periodikusan újítják meg a kozmogónia megismétlésével. Farsangi mítikus-rituális cselekménysoraik magukban foglalják a *holtak visszatértét*. A dísznővérrel festett álarczal kapcsolatban a *vérre*, mint a *lélek tartózkodási helyére*, csak kiegészítésképpen utalunk. Másrészt a mohácsi sokákok *halottak napján* kakast vágnak, a vért a földre csorgatják, amely szokás kétség kívül közelebb vezethet a vérral bekent maszk megértéséhez, a véráldozathoz, ugyanis a halottaknak továbbélésükhöz vérrre, illetve vörös borra van szükségük. A busójárásban némely alakoskodó egykoron vállán kifejtett *kakast* vitt magával, amit már csibeként szoktattak a vállon tartózkodásra. A kakas a mitológiában gyakran az *istenek szent állata, lélekvezető*, egyben *fallikus* szimbólum is. A Dráva menti horvátok farsangi szokásában is kimutatható a kakas. Ilyenkor azért vágnak kakast, hogy a férj maradjon a „gazda” a házban, másrészt a kakasból főtt levest a gyermekek talpának a megkenésére használják, ami gyógymarás ellen véd. A bányai, lippói szerbek karácsony este vágnak kakast, vérért a karácsonyi szalmára csorgatják – a *halál-újjászületés/búza* jelképeként –, valamint mennydörgő Szent Illés napján. Illés minden bizonnyal a szláv ősvallás villámlás és mennydörgés isten Perunnak a hiposztázisa, örököse, akik szembeállnak alvilági ellenfelükkel: Illés az ördöggel, míg Perun Velesszel. A Dráva menti kakasleves a kígyómarás ellen véd, a kígyók alvilági mítikus lények és istenségek. A mohácsi busók kakasa nem fekete színű, s ezért áll kapcsolatban az égi istenséggel, egyúttal a maszkos alakoskodók egyik lehetséges magyarázataként hozható fel, hogy ők Perunnal állnak kapcsolatban. A kakas a magyar, a horvát és más népek meséiben, archaikus imádságaiban egyúttal *lélekvezető* is. A busójárásban az *életet-halált-újjászületést* jelképezi, amire bőséges analógiákkal szolgáltunk.

A busó alakoskodó felvonásban megjelenő szereplők elválaszthatatlanok a halotti világtól, általában a halottakat – ősoket, isteneket – megjelenítve *csoportos menetben* láthatóak. Párhuzamként felhozható az erdélyi húshagyókedden megjelenő, maszkos alakoskodók előadása, a *dúsgazdagolás* elnevezésű játék. A dúsgazdagolás két szóból tevődik össze a *dűsből* és a *gazdagolásból*, s kapcsolatba hozható a szláv nyelvek *duša* szavával, aminek jelentése *lélek*, valamint a másik tag szláv közvetítéssel a *gazda* szó, a magyar nyelvbe átkerülve, a belőle képzett *gazdagolásból* áll: gyarapodás, gazdagodás jelentésben. A meghaltak lelke bőséget hoz a mezőknék, előidézük az állatszaporulatot, s gondoskodnak az utódok születéséről is, más szóval elválaszthatatlanok a gazdaság előidézésétől, amit az erdélyi szokás elnevezésében ragyogóan megőrzött. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a világ sok népének mitológiájában, így a mohácsi horvát farsangi magyarázatban is, a halottak és a túlvilági hatalmak irányítják a termékenységet és a gazdasági javakat, ők osztják el azokat. A busóritus hátterében termékenységsztenségek ősoket lehet sejteni.

„Más nyelv”, szexualitás, lányrablás, az élet–halál–újjászületés szimbolikája

A rítus során a beavatandó *más nyelvet* használ, e más nyelv a busók esetében a hallgatás és a „baó–baó” kiabálás, ily módon a bika bögését utánozva.

A szexualitás kinyilatkoztatásának a megismerése a busó-beavatandó esetében a termékenységi kultusszal keveredik. Utaltunk a busóálarc *vultu* ábrájára, de más töredékekben is kimutatható még, orgiasztikus jegyeket is tartalmazva. A háromnapos alakoskodás során a busók megcsipkedik az asszonyokat, hogy *jobban nőjön a kender*, vagy meghúzzák a hajukat (a haj jelképe a vetésnek, de némely európai (dél-szlávoknál is) és ázsiai népek hitvilágában a lélek tartózkodási helye). A múlt századvégi tudósítások a busókról szólva megemlítik, hogy „Mulatságukat képezi továbbá ennek a szörnyű álarczosnak, ha a menyecskéket és lányokat a tömeg *pajzán röhhögése* közt szemérmellenül összefogdossa és megcsipkedti”. E műveletek jelképei: a föld termékenysége kapcsolatban áll az asszonyi termékenységgel; következőképp az asszonyok lesznek a felelősök a termés bőségéért, hiszen ők ismerik a teremtés „titkát”.

A *nevetés* összefüggésbe hozható a termékenységgel–halállal–újjászületéssel, pl. a lakodal-makban menyasszonyi kikerőkön (termékenység–születés), disznóvágáskor a baranyai horvátok mondják: *Nevesetek, hadd legyen jövőre vntag a szalunna* (halál–újjászületés), a szerbeknél: az első gyermek *halálalak* nem szabad bánkódnia, a bánatot ajánlatos természetes vigadalommal, elégedettséggel és *nevetéssel* pótolni. A magyar *nevetető* dramatikum gyermekjáték – az angyalok és az ördögök közötti küzdelmet ábrázolva – nem mellőzi a lányok csiklandozását sem, nevetést kell, hogy előidézzon. Az elmondottakat legszemléletesebben e gyermekmondóka érzékelteti: *Sírás, nevetés – holnap lesz a temetés!*

Nem ismeretlen a *lányrablás* sem, a táncoló, eladósorban lévő lányt a busóálarcos legény ellopja, előtte a nyakán lévő zsinórra fűzött pénzérmékkel díszített nyakékét *leszakítja* (a defloráció jelképe) és a földre dobja, majd a többi lány felszedi – mondta egyik néprajzi előadásában Andrásfalvy Bertalan. A legény ellopja a lányt, s csak harmadnapra jönnek vissza. Az ötvenes években a busójárásról hiteles néprajzi film készült, amelyen egy álarcos férfi nővel *hempereg* a havon. A busók *buzogánya* piros színű, s a hozzá hasonló fallikus szimbólumokra a szerb és a bolgár „kukerek” bőrt húznak, amivel a nemi aktust imitálják. Sőt, régebben nem egy busó *sárgarépát* erősített a gatyájára. Nem ismeretlen a farsangi *bolondkerék* alkalmazása sem, amely gyors *forgásával* a rajtaülő pár ölekezését, pörgését eredményezi, ami szexuális jelentéssel bír, valamint a hátán *öregapót cipelő banya* is az elmondottakat illusztrálja. Újabb felvonuláskor a maszkosok táblát is visznek magukkal annak egyértelmű üzenetével: *Tresi kesu, poklnde su!* („Rázd a zacskód, farsang van”). Minden bizonnyal az előbbieken, az avatás másik lényeges kitételére, bőven szolgáltunk adatokat.

Emellett, az alakoskodók bosszúból *felszántják* azon gazdák udvarát, ahol nem vendégelik meg őket. A busók betérnek az udvarokba, istállókba, megkerülik az állatokat, hamut szórnak a ház földjére, a küszöbre, az istálló szalmájára – termékenységarzsló célből – összegzi Ujváry Zoltán. A *járás* termékenységet hoz, a *hamu* a halál szimbóluma – más jelképei mellett –, ilyeténképpen együttes megjelenítésük a *halál–újjászületést* (állatszaporulatot, emberszaporulatot) szimbolizálja.

A szent ünnep

A beavatástól nem hiányozhat a *szent* kinyilatkoztatása sem. Vajon a háromnapos farsangi multság, néha fékevesztségében is, ahol az alakoskodókat régebben a házaknál *bőséges itallal* és *étellel* fogadták, miképpen kapcsolódik a szenthez? A farsangi ünnep *szent ünnep*, amikor az emberek termékenységi isteneket, őseket jelenítenek meg az álarc mögé bújva. Együttal a beavatandó megismeri a földművelés gabonatermesztés misztériumát, az istenségek titkait.

Életre–halálra menő küzdelmek

A beavatandók a rítus során *megküzdenek* egymással vagy elképzelt szellemekkel, a birokramenés, birkózás, sőt valamikor az egymással való véres leszámolás sem volt ismeretlen a busók esetében. A rituális küzdelmek – általában két csoport között – fontos szerepet játszanak az újévi cselekménysorokban. Két kozmogóniai alapelv (Tél–Nyár; Nappal–Éjszaka; Élet–Halál) összeütközéséről van szó, ugyanis az ütközés, a páros küzdelmek, a harcok föléb-

resztük, serkentik vagy növelik az élet teremtő erőit. Ezt a bio-kozmikus felfogást már az újkőkori földművelők dolgozták ki. S a busók fáradhatatlan harcokként az egyetemes termékenységét testesítik meg. Másrészt a *beavatási halál*on vezet az út az újjászületéshez, valójában azt készíti elő. A busóknak a második születés alkalmával az *istenek közelében* kell tartózkodniuk, hogy maguk is *isteni tulajdonságra* tegyenek szert. A születés ábrázolása a busóöltözék egyik kellékén vehető ki oly módon, hogy derekukra *babát* kötnek, az újjászületés szimbólumát. A balkáni népeknél a Dionüszoszi örökségként számon tartott halál–feltámadás farsangi rítusban az „*újszületett*” alakja gyakran megjelenik, a halál dramatikus ábrázolását követően.

Szláv ősvallási kapcsolatok

Egy mohácsi horvát busó-legenda a szláv ősvallásba nyújt betekintést, s összefüggésbe hozható a szlávok főistenével Perunnal, aki a termékenységet hoz a földre, valamint szüntelenül szembeállt ördögszerű ellentelével Velesszel, majd megsemmisíti azt. Küzdelmük ciklikusan megismétlődik. A gyakran elhangzó busó-legenda elmeséli, hogy Mohácsról a törököket az álarcos busók űzték ki, azonban nincs semmi közük a török mohácsi kiűzéséhez. A délszlávok és a magyarok képzeteiben a török az ellenség megtestesítője, valamint a szlávoknál alakja a nőrabló, termésrabló kincek birtokosának Velessz alakjával kontaminálódik. A legendáról Várady Ferenc *Baranya múltja és jelene* című könyvében olvashatjuk: „Soká, nagyon soká kellett várni arra, hogy a bosszú órája üssön. Csak az öregek buzdítása, bátorítása tudta a fiatalabbak lelkében a bosszúnak, a kiengesztelhetetlen gyűlöletnek érzetét folyton égő lángokra élesztve fönntartani. Sokáig várták az öregek által megjövendölt jeleket: az égzengéseket, a földindulást és a mennyei tüzeket. Az öregek a másvilágra költöztek már mind, s a csucs-mőkől ősz aggastyánok lettek, mikor a jelek mutatkozni kezdtek. Ekkor megjelent fehér paripáján az aranyruhába öltözött vitéz, aki azt parancsolta, hogy a száz esztendő alatt készült kürtöket megfűjják, az ijesztő fasisakokat fejükre húzzák, varázslattal félelmes hangúvá tett baromkolompjaikat derekukra kössék és a Dunán át a városra törjenek éjfélnak idején. Az éjjelel álamból felriasztott török lakosság a támadók láttára azt hitte, hogy a rossz szellemek jelentek meg és a rémületet okozó túlköléstől, kolompolástól s a szörnyű arcoktól a törökök annyira megfélemlettek, hogy egymást ölve, kifutottak Mohács városából, ott hagyván minden drágaságukat, minden vagyonukat.”

A horvát mitopoetika részletekbe menően rajzolja meg az *arany ruhába* öltözött *égi istent*: a belőle áradó, félelemkeltő ragyogó erőt, rettentő fényvességet, a tündöklő Napistent, aki *fehér lovon* parancsokat osztogat, s a vízen *tüli világból* érkezik, hogy az *eszkhatalogikus* küzdelemben megmérkőzzön és leszámoljon ellenfelével a törökkel, akit végül legyőz, illetve az elmenekül előle, ami valójában a további periódikusan megismétlődő küzdelmeikre utal. A busó-beavatandók (neofiták) így kerülnek kapcsolatba az istennel, s maguk is hősként viselkednek a küzdelemben. Másrészt, a félelemkeltő busók vezetője fegyverzetével: *villámlás, égszakadás* stb. kapcsolatba hozható a szláv ősvallás főistenével Perunnal, a villámlás és a mennydörgés istenével, akiről e legenda is megemlékezik. A fehér lovas isten nemcsak a termékenységet hozó villámlás istene, alakja kiegészül a fényvel, a nappal (*arany ruha*), akinek küzdelmét követően elered a termékeny eső, hasonlóan Perun is így szabadítja fel az égi vizeket.

Adok, hogy adj! Étél- és italáldozatok, vendégeskedés

Az *étel- és italáldozatnak* kettős szerepe van: az istenségeket megjelenítő busókat a sokákok azért látják el minden földi jóval, mert esérébe jót várnak tőlük. Valójában így módon az ambivalens isteneket és ősokeket az *Adok, hogy adj!* elv értelmében fogadják. Másrészt, az étel- és az italáldozat *termékenységét* eredményez. A beavatandó megismerve a pogány isteneket, *szent tudásra* és bölcsességre tesz szert.

Mircea Eliade szerint a *beavatási halál* a *káoszba* való példaszzerű visszatérést ismétli meg, ami lehetővé teszi a kozmogónia megismétlését is, egyben előkészíti az újjászületést. A monda esetében a két serog közötti harcot, az égzengést, mennyei tüzeket, a földindulást, a káoszt példázza, a világvégét, majd az újjászületést. A busók pokoli lármája (kolompzúgás, kiabálás, asszonyok, nagylányok visítása, ágyúdörgés, kerepelés, kürtök fúvása, stb.) a káosz állapotát idézi, amelyből megszületik az új élet, a halál utáni újjászületés.

„Állniuk kellett a próbát” – misztériumok, a szertartások nyomai, a halál-lélek rítusai

Első próbatételnek a Duna jeges vizén a veszélyes átkelést tekinthetjük. A busó-beavatandónak továbbra is állnia kell a próbatételek sorát: a *küzdelmet az ellenféllel*, a *bezáratást* (maszkkészítés közben). A busók *állalibőrbé* való rituális öltöztetése révén a *mitikus újjászületésük* jelképrendszerével találkozunk. A beavatási rítusokat, amelyek próbákat, a szimbolikus halált és feltámadást foglalják magukba, az istenek, a kultúrteremtő hősök vagy a mitikus ősök állapították meg. A busó és a halott avatásának beveződését „*misztérium*”-típusú *vallási szertartásban* biztosítja számukra a boldog túlvilági életet.

Hamvazószerdán (*Čista srida*) a busó máglya kialszik a téren, a busók elhintik a hamut... S jövőre rendre megismétlődik az archaikus rítus mitikus cselekménysora: benne a busók jelképesen újratemetik a Világot, s megújítják az Időt.

Frankovics György

Fontosabb irodalom: *Belaj, Vitomir: Hoditi-goniti Drugi aspekt jednoga praslavenskoga obreda plodnosti. Studia ethnologica vol. 2. Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet Centar za etnološku kartografiju. Zagreb 1990.* – *Bernáth Béla: A szerelem fitkos nyelvén Erotikus szövegek és egyéb folklórszövegek magyarázata. Gondolat. Bp. 1986.* – *Csalog József: Busójárás (poklada) a mohácsi sokácok tavasz-ünnepé. Pécs 1949.* – *Chevalier, J.-Cheerbrant, A.: Rječni simboli. Zagreb 1987.* – *Dömötör Tekla: Farsangi asszony mulatság a XV. században. Népr. Közl., Bp. 1958.* – *Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története. Osiris Kiadó, Bp. 1995.* – *Uő.: A szent és a profán. Európa Könyvkiadó. Bp. 1996.* – *Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: Jelképtár Bp. 1994.* – *Katičić, Radoslav: Hoditi-roditi Iragom tekstova jednoga praslavenskoga obreda plodnosti. Studia ethnologica vol. 1. Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb 1989.* – *Uő.: Hod kroz godinu Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. Zagreb 1998.* – *Lechner, Zdenka: Buše – pokladni običaj baranjskih Hrvata. Etnološki prilozi. I. Zagreb 1978.* – *Mándoki László: Busójárás Mohácson. Pécs 1963.* – *Mitológiai Enciklopédia I-II. Gondolat. Bp. 1988.* – *Salamon Anikó: Gyimesi mondák. In: Mai nép hiedelmek. Az ELTE Ókori Történelmi Intézetének kiadványai 10. Bp. 1975.* – *Srpski mitološki rečnik. (Szerk.: Š Kuličić P. Ž. Petrović N. Pantelić), Beograd 1970.* – *Ujváry Zoltán: Játék és maszk. Dramatikus népszokások I-III. Debrecen 1983.* – *Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene I-II. Pécs 1896.*

Vásárok, vásáros helyek, házaló kereskedők a Zselicben (1900–1950)

A XX. század első felében a vásárok az uradalmi cselédség életében szinte nélkülözhetetlen szerepet tölthettek be. Itt értékesítették állataikat, itt szerezték be használati tárgyaik nagy részét. Mint ismeretes, a cselédeknek a konvenciók bérlevélben kikötött szabadnap, szabadság nem járt. Viszont iratlan szabály volt az évi 3 nap. Ezt külön kérésre, temetés, lakodalom és vásár esetére, az uradalmat irányító intéző vagy ispán engedélyezte. Ha csak lehetett, vásárra kértek egy-egy napot, ahogy mondták, *azért is kalapozni köllött!*¹

Egyes vásárok idejét fejből is tudták, mivel azok *gyelős* napra estek. Ilyen volt pl. a szigeti (szigetvári) Katalin-napi vásár (november 25.), a gálosfai Gergő-napi március 12-én, vagy a gödreai József-napi vásár március 19-én. A többi vásárt általában a kalendáriumból pontosították. Ha más nyomdai termék (újság, könyv) nem is igen került a pusztára, 1-2 kalendárium mindig akadt, egymástól kölcsön kérték, hogy a hold fázisait, a *gyelős ünnepeket*, és a vásárok napját megtudják belőle.

A legjelentősebb vásárok tulajdonképpen a régió peremén voltak. Északon Kaposvár, délen Szigetvár, keleten Szentlőrinc és Dombóvár, nyugaton Kadarkút voltak a nagyméretű, gyakorlatilag országos vásárok helyei. A Zselicben belül csak olyan, kisebb jelentőségű vásáros helyek voltak, mint Vásárosbéc, Vásárosdombó, Sásd, Bükkösd, Baranyajenő, Gödre,

¹ E. Fodor Rozália 87 é. 1985. Almamellék (Harkány)

Szentbalázs, Mozsgó, Gálosfa, Hedrehely, Patca, Bárdudvarnok. Ritkább esetben a Zselicből a tájegységen túli vásárookra is vezettek jószágot. Nyugaton Csököly, Szulok, Mike, Kálmánca, Istvándi; délen Drávafok, Sellye, Szentdienes; északon Somogyárd, Kaposmérő, Szomajom, Toponár, Nagyberki, Büssü vásárait is látogatták.²

Szigetváron a márciusi vásárt *asszonyvásárnak* is hívták, mert azon főleg az asszonyi munkákkal kapcsolatos árukat szerezték be: a házivásznat, fonalat, *háziernét*, rongyszőnyeget, szőlővesszőt, magféléket, dughagymát stb.³ A *mozsgói vásárt júniusban még cseresznyes vásárnak mondták*, mert akkorra már érett a cseresznye, és nagy vékából árusították. Ez a vásár *leányvásárnak* is számított. A környékbeli parasztlányok nem adni-venni, hanem a legjobb ruhájukba kiöltözve azért jöttek a vásárba, hogy házasság céljából magukat bemutassák, a *tutorok* segítségével legényekkel ismerekedjenek. Ide *messzirevalók* nem jártak, mint Turbékba vagy Domolásra, csak a környékbeli parasztlányok, cselédek sem.⁴

Úgy emlegették, hogy hajdan a somogyi betvárok Dombóvárra hajtották szívesen a lopott jószágot vásárra.

Tehenvásár szempontjából a szigeti vásárt tartották jónak, *oda még a kaposi kupecsek is eljöttek hálásra, mert mindig olcsóbb volt a jószág, mint Kaposváron*.⁵ A pusztai cselédek főleg Szigetvárt kedvelték, mert ott jobbra *kijáró* marhát árultak, Kaposvár környékén pedig *istállósokat*. A cselédember *istálló*s marhát nem vőtt, *mer az nem át a fókáhol, nem bírta a napot, futott a hűssre és a végén lekallódott. De a foka se fogadta be*.⁶

Ló- és marhavásár ritkábban akadt, viszont Kaposváron minden kedden és pénteken, Szigetváron minden pénteken tartottak *disznópiharcot*. Ilyenképpen disznót könnyebben lehetett vásárra vinni és eladni, azért is, mivel a szegényebb zsellérek közül többen is foglalkoztak disznókereskedéssel. A pusztákra is eljöttek, vagy üzentek értük. (Az 1930-as évek egyik neves disznókereskedője volt a *sánta Gajág Rozi néni*.)⁷

Ha disznót vittünk a vásárra, ott nagy kupecfogás nem vót. Ha hizónak valót vöttünk, azt nem válogattuk annyira. Ha anyának valót, akkor mögnéztünk, hány csücske van. Tíz-tizenkettő, tizennégyig emiunt. Több nem. A mangalicának kevesebb vót, 6-8, a keséknek több, 8-12. A két éső esücsén má nem tudott malacot nevéni. Högyösörüt se vöttünk mög szüessen. A turcsióru jobb vót hizásra.⁸

Uradalmi jószágot a XX. században már nem hajtottak vásárra, a gazdaság nagykereskedőkön keresztül értékesítette őket.

A cselédek vásárra csak saját tehenüket vezették. A bikaborjút már 6-9 hetes korában istállóból eladták. Az üszöket általában 6 hónapos koruk után vezették vásárra kötélén. A választási malacokat (6 hetes korukban) ólból adták el. Süldő korukban vagy a *disznópiharcra* hajtották, vagy kereskedő vette meg háznál. Volt, amikor az eladott jószágnak 25-30 km-t is meg kellett aznap tennie. Disznót hajtani a piharcra az asszonyok, a tehenet vásárra vezetni a férfi dolga volt. (Kivételesek voltak a háborús évek, amikor az asszonyok és nagyobbacska fiúk hajtották a jószágot.)

A vásárra hajnalban indultak, hogy a *vásár elejére* odaérjenek. Volt, amikor 15-20 km-re volt a vásár. Ilyenkor – ha útközben ismerős vagy rokon lakott – elmentek *hálásra*, így az állat nem volt olyan fáradt. Ha erre nem volt alkalom, úgy már éjfél körüli órákban *utnak váltak a jószággal*.⁹

A szarvasmarhát kötélén vezették, a kötelet az állattal együtt odaadták az új gazdájának. A disznót is lábön hajtották. Nappal a disznóval nehéz elindulni. Mindaddig szökni igyekeznek, amíg ismeri a járást, a saját határát. Amikor a saját határából kimegy, akkor már lehet terelni. De legjobb a disznót éjjel hajtani. Akkor nincs vele gond, főleg ha löbbedmagával van. *Olyan*

² Mindentudó Kalendárium, 1932. évre, Budapest

³ Gulyás Józsefné Kovács Margit 71 é. 2001. Szigetvár (Mozsgó)

⁴ Gulyás József 75 é. 2003. Szigetvár (Mozsgó)

⁵ Eperjesi János 79 é. 2003. Almamellék (Harkány)

⁶ Ua.

⁷ Budai József 44 é. 1965. Almamellék

⁸ Eperjesi János, ua.

⁹ Ua.

csöndessen mögy, hogy nem is hallani. Nappal má nem.¹⁰ Az egyes disznóhoz (göbéhez, nagyobb süldőhöz) két ember kellett. Az egyik elől edényben zörgette a kukoricát, időnként néhány szemet szórt neki, csalogatta: *Coni ne!* Hátsó lábára kötelet kötöttek, azt a másik fogta. Ha szökni akart, nem engedte. A végén aztán a disznó megszokta és nyugodtan lehetett terelni, ment az ember után a cél felé.

A vásár esemény volt. A jószágot tisztára vakarták, szőrét fényesre kefélték, farkát tisztára mosták, este jól megetették. Volt, aki élesztőt is etetett a tehénnel, hogy hasasnak (vemhesnek) és szép kövérnek látszódjék. Ilyenkor az *üres üszőre* vagy tehénre is ráfogták, hogy borjú van benne: – *Nem láli mijjen nagy a hasa? Má rüg benne a borgyu.* – Így és hasonlóképpen dicsérték a saját jószágukat. Azt is csinálták, hogy este sós takarmányt adtak az eladó tehénnek. Másnap aztán sok vizet ivott rá, attól lett gömbölyű a hasa. Ha tehén volt, akkor előtte este nem is fejték ki, hogy feszes legyen a tőgye és úgy tűnjék, sok tejet ad. A vevő körüljárta a tehenet, szarvát megnézte, hány éves. Hasát tapogatta: *rug-e benne a borju, nem rügös-e, nem öklelős-e?*¹¹ A vevő is, eladó is ismerték az ilyenkor szokásos praktikákat. Az állatot dicsérték, a hibáját persze semmi pénzért el nem árulták volna, arra a vevő később magától is rájött. Ezeket a szituációkat nem tartották becsapásnak, csalásnak. Az ilyen esetekben a maguk mentségére egy ismert legendával nyugtatták lelkiismeretüket:

Jézus, Szent Péter és az eladó szamar

Mikor Krisztus Urunk a földön járt Pétórré, vót nekik egy szamaruk. Pétör évítte a vásárra. De a szamárnak vót hibája. Hát a Pétör visszahozta a szamarat a vásárru.

Mondja neki az Ur Jézus:

– Hát mér hoztad vissza te Pétör?

– Azér Uram, mert nem vótte mög senki.

Akkor mögén vótte a vásárra másoccor is. Szögén most se tudta elanni, mert mindég mögmondta a hibáját. Mer hát, ahogyan a vásáron szokás, kérdőzték az atyfiak, nincs-e valami hibája? A Pétör mög ugye nem mert hazuinni. Öszintén mögmondta, hogy hát a szamárnak biza' van hibája. Nem is köllött senkinek. Mikor harmaccor is évítte, aszongya neki az Ur Jézus:

– De most – aszongya – Pétör nem ám, hogy mögmondod a hibáját, hanem dicsérd a szamarat! Akkor é tudod adni.

Ugy is lött. Pétör ékezde dicsérni a szamarat, hogy ilyen jó, olyan jó! Milyen ügyes, vemhes mög mindön. El is atta a szamarat hamar.

Na! Akkor mondta neki az Ur Jézus:

– Aki a vásáron hazudik a jószágá mellett, az nem bün.¹²

A tehénvásár fortélyai

Ha tehenet akart valaki venni, akkor az *esőbe* mögnézte, úgy mondták: „tejtuk”. A hátusó lábátu van egy araszra, a csipőtü. Jobbra is, balru is. A fejős tehénné ki löhetött tapogatni. Ha nagy vót a luk, akkor az..., jó fejős vót. Amüllikné nem, az nem is adott tejet. Ez ujjan igaz vót...! Azt má, aki értött hozzá, mög se vótte. Akkor mögnézte a szőmit is, de tehénné ez nem vót olyan fontos. Fogát se nézték, mert a tehénnek nincs úgy foga, mint a lónak. Azt nem néztünk. Hogy az a jószág hány éves: a lovat a fogáru, tehenet a szaróáru ismerni...! De abba is vót rafináltság!

... akkor milyen tőgye van. Az is számított. Ha rossz fejős vót, kevés tejellő, akkor előtte este má nem fejték ki, úgy hajtották a vásárra. De erre rá löhet gyünni. Aki nem ért hozzá, az becsapódik. Amüllik tehén folatta a tejet, feszült a tőgye, vagy könnyen gyült tüle a tej, az nem vót kifejve. De vót ujjan fajta is, ami szijós vót. Nehezen adta a tejet. Az se vót jó. Az embör keze belefáradt, mire kifejta az ilyen fajlát. Akkor az embör néhányat huzott a csöcsim, tünni löhetött, hogy könnyű fejős-e, vagy szijós. A kis tőgyű tehén se adott sokat. A nagy tőgyű tehén mindég jobb tejellő vót. De az is látszott, hogy azért nagy a tőgye, mert kétször-háromszor se vót kifejve... vagy élesztővő főfujtatták. Hogyan? Előtte este egy vödör korpát vagy darát vízze összekevertek mosléknak, bele tíz deka élesztőt... Ilyen tőgye lött! Aki ilyen vött, azt má hazafelé ki köllött fejni, mert a tehén nem bírta tovább. Az má a vásárba emégette a lábait,

¹⁰ E. Fodor Rozália, ua.

¹¹ Eperjesi János, ua.

¹² Várhegyi Vendelné E. Teréz. 53 é. 1969. Harkány (Szentmárton-pusztá)

mert fájt a tőgye. Raffinát vót a paraszt...! Aki értött hozzá, annak má mögkapta a szőmit: a tehén topisull, emégeti a lábait. Akkor má lehetőlt tudni, hogy nincs kifejve. Az igazi rőndös gazda, az nem csinálta mög. De ugy is mög lehetőlt tunni, hogy az embör egyik tenyerébe belefejte a tejet. Ha élesztős vót, akkor a teje kékös vót, ritka..., mög akkor is, ha régön vót kifejve. Kékös vót a teje. Aki nem értött hozzá, az mögvötte.

De fontos vót ajs, hogy a tej színe..., ugye ha sárgás vót, akkor az jó zsíros, süürü tejü vót. Annak a tejnek vót vastag főle. Azt szerették, mert vaját is könnyebb vót belüle köpüni.

Na mast. Hány éves a tehén? Azt a szarvára: ahány éves, annyi gyűrű van rajta. Ahogy a fánál, ha kivágnak egy öreg fát. Ugyanígy a tehén szarván. A fiatal tehén szarva fényös is. Az öregé má nem. Ezön ugy segítettek, hogy a vásár előtt lesmirgltették fényösre, olajos ronggya kifényösítették... De, aki ért a jószághol, azér észrevötte, hogy mi újság... Ha pedig rugós vót a tehén, rosszabb vót mint a ló. Mögmondom mért. A tehén kiszámíthatatlan vót. Nem árúta ő, mikor akar rugni. A ló elárúta: behuzta a fülét, sunyi vót, akkor rugott..., de félre lehetőlt időbe állni. De a tehén nem. Az kirugta a fejökét csakugy csörömpül... A ló két lábbal rug. A tehén az egyik lábbal és mindig azon az ódalon, ahun vagy. Mögczéoz, ugy ám...!

Akkor vót farkalló. Tehénbe is, mög lóba is... Ha a ló a farkával ékapta a gyepült, leszorította, onmaj kiszabadítani nem lehetőlt. Akkor mönt, mögvadúl, fődöntötte a kocsit, vagy bevette az árokba. Mikor befogtál az ilyen lónak az istráughó kötötték a farkát. Vót ujjan tehén is, hogy farkát. Allandóan csapta az embör szőmit, fejét a farkává. Szándékosan. Maj kiverte az embör szőmit. Vigyázni kellett. De a tehéné könnyű vót, a farka lambját összekötöttük a csánkján.¹³

A vásárookra a XX. század elején, sőt már a XIX. század második felében is csak passzussal, vagy ahogy később hívták: járlatlevéllel lehetett disznót, szarvasmarhát a vásárra vinni. A járlatlevelet a községi bíró adta ki, pénzbe került, mert okmánybélyeget – vagy, ahogy mondták – stemplét kellett rá venni. A háztól való eladáskor persze nem mentek a távoli községi bíróhoz, járlatlevél nélkül adták el az állatokat. A vásárokon a *cédulaházban* a *vásárbíró* írta át a passzust az új tulajdonos nevére, ami ismét pénzbe került. A vásártérre való belépéskor pedig *helypénzt* kellett fizetni. Mindez nagy veszteség volt, ha az állatot nem sikerült eladni.

Az, hogy a vásár jól sikerüljön, nagyon fontos szempont volt. A cselédek az eladott jószág árából tudták a családnak való szegényes ruhadarabokat megvásárolni. Ha pénzt kaptak az eladott jószágért, általában még ott a vásárban el is *vásálták*, mert a *sátomos partókások* mindig olcsóbbak voltak, mint a városi üzletek. Annak érdekében, hogy a vásár sikerrel járjon, számos mágikus tevékenységet ismertek, s még a XX. század végén is gyakorolták, természetes és szükséges tevékenységnek tartották.

Szentgyörgy napján, ha piros pillét láttak, megfogták, eltefték és amikor jószágot hajtottak a vásárra, a piros pillét a fülébe tették. – Az első hid után, három marok földet szórtak a jószág után. – Arra is ügyeltek, hogy induláskor elsőnek férfiemberrel találkozzanak. Ha netán nő jött velük szembe, akkor azt mondták: – Na! A *büdös kurvájja!* Mast nem lösz szöröncsénk, má vissza is fordíthatunk. Hogy ez véletlenül se fordulhasson elő, egy fiúgyermeket előre elküldtek, hogy az jöjjön velük először szembe. – A hiedelem szerint „biztos” volt az az eljárás is, hogy aki az eladó jószággal a vásárra ér, rögtön üljön le a földre, és háromszor üsse oda az ülepét. Akkor jó vásárt csinál. – A néphit azt is tartotta, hogy a szentgyörgynap előtt agyonütött kígyó fejét földbe kell ásní. Rajta kendert kell termesztetni. Az abból font ostorral vásárra hajtott jószágot mindig jól el lehet adni – Ugy tartják, hogy a vásározóknak az is szerencsét hoz, ha a bukszájukban szentgyörgynapi kígyó feje van.

A vásár nem mulhatott el alkudozás nélkül. Előbb körülnéztek, hogyan megy a vásár. Az eladók is érdeklődtek, a vevők is. A vásárra mindig ketten mentek. Egyik vezette a jószágot, a másik hajtotta. Amikor a vásárba beköltöttek, a szőmösebb emőnt körülnézni. Ugy tőtt, mintha *vőnni akarna*. Amikor látták, hogyan mennek az árak, a saját jószágukat is áruba bocsátották. Alkudozáskor az eladó mindig a tervezett ár feletti összeggel kezdte. – Mennyi?! Ezért három ijent vőszök... – mondta a vevő. – Akkor magának mennyit ér? – Ennyit és ennyit adok érte. – Ugye csak viccill? – Lögyöm hát annyi! Odaggya? – és nyújtja a tenyerét. – Annyiért nem, de egy kicsit én is engedők, lássa kivel van dőga... Lassan-lassan így kocolódtak.¹⁴ Az egyik kicsit lejjebb, a másik

¹³ Eperjesi János, ua.

¹⁴ Ua.

kicsit feljebb kezdi emelgetni az árat. Aki újabb összeget mond, mindig nyújtja a tenyerét. – *Na! Üssön bele!* – De csak akkor csapnak bele egymás tenyerébe, amikor mindketten megtalálják a számításukat. Íratlan törvény, hogy ezután további alku és visszalépés nincs.

A hivatalos kereskedők voltak a *kupeczek* (a *lőcsiszárok*). Főleg lovakkal kereskedtek. (A tájék leghíresebb lókupecsei a kadarkutiak voltak.) Akik nem vásároltak, hanem csak az eladó és a vevő között közvetítettek, voltak a *cenzárok*. A *cenzárok* a szegényebb falusi zsellérek közül kerültek ki. Feladatuk az volt, hogy összehozzák a vevőt az eladóval. Előre kialakított *percentért*, vagy kikötött összegért hozták a vevőt. A *cenzárpénzt* rendszerint az eladó fizette, de volt, hogy mindketten: az eladótól és a vevőtől is *zsebűtek*. Ha az eladó fizette, az alkudozást a *cenzár* irányította. Dicsérte, járatta a jószágot, tejet fejt a tehéntől, bizonyítván, hogy az milyen jó fejős stb. Igyekezett rábeszélni a vevőt. *Pedig a rosszobót ismerte..., kihágatta, háगतolózott: mit kérnek, mennyit engednének... Beszéni, csahúni nagyon tudtak a cenzárok.*¹⁵

Mivel az alkuhoz nem mindenki értett, gyakran elfogadták a *cenzár* kínálkozását, de többnyire az eladó és a vevők egyeztek meg egymás között. Ha sikerült az üzlet és a vevő kifizette a jószág árát, a *cédulaházba* mentek, *átíratni a passzust*. Az átírás után régi hagyomány szerint *illött ádomást imni*. Vagy a *cédulaháznál*, vagy a közelben valamelyik *lacipecsenyés* sátor alatt. Az ádomást a vevő fizette, hogy szerencséje legyen az állathoz. Ez rendszerint személyenként 2-3 dl bort jelentett. Aztán *paroláztak, szöröncsét kívántak az állathoz*. A kötél és kötőfék, az eladott állathoz tartozott, a vevő azon vezette tovább haza.¹⁶

Ha az eladott állat kedves volt a gazdának – a cselédeknel az egyetlen dédcligetett állatuk esetében gyakran előfordult –, meg is siratták. Ilyenkor a vevő tudta, hogy érdemes jószágot vett, de mindjárt hozzátette: *Ne sírassa, ne bánja a jószágot, mert akkor neköm nem lősz hozzá szöröncsem*. Erről többféle történetet is ismertek, meséltek.

*Egyszer is a széplaki embör vött tulünk malacokat. Az Imre gyerek mög annyírán bánta, siratta őket. Amikor az embör hazáért a malacokká, az egyik a kapuba csak leesött a lábáru. Le is köllött szurni. Mondta is akkor, hogy többet ujan jószágot nem vősz mög, amit bánnak.*¹⁷

Habár a cselédek kiválóan értettek a lóhoz – hisz egész életükben lóval, ökörrrel, disznóval foglalkoztak –, vásár szempontjából azonban 1945-ig nem voltak érdekelve. Cseléd korukban ugyanis saját lovat nem tarthattak. A földosztás után már saját lovaikkal is megjelentek a vásárokon, kiválóan kamatoztatva ezirányú szakértelmüket.

A legnevezetesebb lóvásárok helyei Kaposvár, Szigetvár, Szentlőrinc és Kadarkut voltak. Ezekre a vásárookra a magyarok félvér, a svábok nehéz muraközi lovakat vittek eladásra. Ide olasz lókereskedők is jártak. A bányákba az erős muraközi és belga lovakat vették, katonalónak a félvér fajtákat. Amint azt *Eperjesi Jánostól* megtudhatjuk, a legtöbb csínja-bínja, praktikája a lóvásárnak volt.

A vásárokon mire kellett figyelni, ha jó lovat akart venni valaki?

Először a fajtájára, hogy milyen fajta. Először fajtát választ. Akkor a fajtán mit nézünk meg a lónál? Ami igön fontos: az első a szöme, hogy nem-e hónapos vak, vagy vak. Ha hónapos vak vót a ló, azt ugy állapítottuk mög, hogy ha szabadban vót, akkor egy kabátot terítőtülünk a fejire, és akkor a világosságru néztünk bele a szömibe. Ha épület vót, akkor a lovat beállítani az ajtón belüli és kívülről szömbe köll állni a lóval. Akkor az ugy visszaveri a fényt, hogy mög lehet állapítani, hogy hónapos vak (szürke hályog van a szemén). Azt ugy mög lehetött állapítani. Nem köllött hozzá állatorvos. Tehát a ló álljon a sötétebb helyen, vagy kabáttal lögyöm letakarva, akkor a világosságru mög lehetött állapítani, hogy hónapos vak-e vagy se. Amelyik ló teljesen vak, azt mindönhogyan látni, merl felér a szömevilágosságra.

Második vót a foga. Az embör a lónak a pofájját széthuzta, a foga mögmutaszi, hogy húny éves. Érteti köll hozzá.

Arra is igön vigyáztunk, milyen teherbirásu. Takarimányozás szömpontjába is... A jó lónak a füle mindig kisebb vót. Ha nagyfüllü vót a ló, akkor vagy lusta vót, vagy nagyétkü vót. Ez így igaz. Akkor az óraluktya... Ha jó nagy óraluktya van, akkor jó teherbiró vót. Jó nagy óraluktya vót, azon fuja ki a

¹⁵ Gulyás József, ua.

¹⁶ Zsebi Józsefné Fodor Mária 77 é. 2004. Almamelék (Korcsány-pusztá)

¹⁷ E. Fodor Rozália, ua.

levőgött. Az vót a möghatározója, hogy sörény a ló. Akkor néztük a fejének a tartássát. Ha lusta fajta vót, akkor lógott a feje. A sörény lónak mindig járt a feje, a füle... A nagyfülü az mindig aludt. Bóbiskút.

Akkor a szügytartása, mög a láb: nehogy franciás lögyön a ló. Vagyis, hogy az egyik lába futás közbe nehogy kiverje a másikat. Mögfuttattuk. Ha franciás vót, akkor futás közben egyik lába sértötte a másikat. Fontos, hogy a ló lába lögyön igényös. A franciás nem vót csámpás..., csak dobata a patájját... A csámpa mögen más. Az a hátsó lábát kifelé dobja.

Aztán a pata lögyön egészségs, nehogy esetleg pozdrás lögyön vagy valami. Ha pozdrás a patája, akkor az töredőzik, nem lehet patkútatni, nem fogja a szög... Akkor a nyigér lögyön egészségs. Mert vót az a patarák. Gyógyítottuk is luizilag. Rézgálicot és üvegöt összetörtünk és összekevertünk. Avva kezétük, hogy szárítsa a sebt...

A lónak möghatározása ev vót: első a fejtartása, az orr, szám, foga, a láb... hogyan állnak a lábai, a láb lögyön igényös..., a vővő álljon a lóval szembe, nézze, hogy igényössek-e a lábai, és akkor mögfuttatni. Azt majd a végén... Tehát az eleje mögvan, akkor gyütt utána a derék: a hosszú dereku lovat, ha lehetött, nem vöttünk mög, mert az is nagyétkü vót. Minél rövidebb dereku ló vót, anná értékössebb. A hosszú dereku ló má kevésbé. Jó tartása lögyön a lónak. A hosszú gerincü ló nem vát be. Annak má értékösöкке nése vót. Az már romtotta a lónak a tartását is. Az se vót jó, ha a lónak mély vót a dereka. A mélydereku ló nem bírta ugy a teherbírást.

Azután jön a has: az mög hát, hogy ne lögyön nagy hasa nekijje. Azokná a lovokná vót ez, aki szecs-kái ötelött, mert az abrakos lónak nem vót nagy hasa. kivéve, amikor látt csikó vót benne. Ez is möghatározó vót.

Akkor jön a hátujja: a fara..., ne lögyön csapott faru.

Akkor a horpassza: a horpasszát is figyelembe vöttük..., az ne lögyön üres. A csípőné, a hátsó combjáná van a horpassz, a has fölött. A horpassza ne lögyön befelé, mert az betegsögöt jelöntött.

Mög a fark tartássá is! A fiatal, jó ló, ha sörény annak má a fark tartássá is más. Ha lóg a farka, mint a tehénnek, az má vagy betegsögöt vagy lustaságot jelönt. Az má értékvesztése vót. A sörény ló a farkát magasabbra emelte, szépin.

Akkor a hátsó combok hogy alak. Nehogy csipölös lögyön. Így hittuk: csipölös. A fara lögyön gömböfű, ne álljon ki a csipöle.

Akkor a hátsó lába. Nagyon vigyázni köllött, hogy ne lögyön sáros. Mért hitták sarlósnak? Hogy a hátsó lába ne lögyön görbe mint a sári. A hátsó lába sohase lész annyira igényös, mint az eleje, de annyira mégse, hogy görbe lögyön a csánkjáná. Nehogy a csánkja nagyon kiájjon.

Akkor mögencsak a paták. Egészségs pata lögyön. Ne lögyön pozdrás. Akkor a nyigört mögnézni, hogy nem-e ki van sebsödve, nem-e sörnyés. Ugy hittuk: sörnyés. Ha nyigöre tisztán vót tartva, akkor nem vót baj, ha nem gondozták, akkor olyan varos lött, sörnyesebös.

Akkor a bekájja egészségs, tiszta lögyön. A patának a belső része. Annit a kovács vasalláskor ki szokott mélyíteni. A közpe... mert el szokta nyomni...

Akkor űra is figyelmesnek köll lönni, hogy érzékön lögyön a ló. Azt ugy lehetött mögállapítani, hogy egy kicsit vagy mögesipted, vagy hogy kicsit hozzáérté, az má érzöle..., de amölliket akár lökted is, nem törödött vele, az má hibának számított..., még a mai napig is így vizsgálják a lovakat, aki ért hozzá... Annak a lónak a tartássát, annak a mozgássát..., mindönt figyelömbé köll vönni.

A szömire arra nagyon vigyázni köllött. Sok embör nem értött hozzá, könnyen be löhetött csapni. Mögöttöte a hónapos vakot...

Akkor a törvényök a lóra, ami máma má nincsen. Az azt jelöntötte, hogyha valaki mögöttöte a vakot ugy, hogy nem vötte észre, azt hiába pörölte be, a bíróság nem vötte figyelömbé. A lónak többféle törvénye vót. De a hónapos vakot mög köllött mondani. Ha a gazdája éhägatta, és nem vötték észre, akkor bíróságra möhetött.

Miben vakult meg a ló? Átallába az erőtetéstü. Ha jó huzó vót az a ló, akkor azt ugy mög lehetött terhéni, hogy mögszakadt. A jóhuzó lovat mög lehetött szakítani. Azér mondták: a jó ló vagy mögsántul, vagy mögokull. Ugy is vót: a jó ló sokszor mögvakút az erőtetéstü. A hónapos vakoság nem..., az nem az erőtetéstü van, inkább az istállóba huzattu, mert a ló nagyon kényös vót a huzatra. Vigyázni köllött, hogy az istállóba ne kapjon a feje huzatot, mert kényös vót a szömire. Mi vót a himpök? Az is az erőtetéstü vót, de az a lábán, vagy a csánkján, vagy a nyigér fölött, a hátsó lábán keletközött egy csunya daganattféle, egy nagy kemény csomó. Azt nem is lehetött émmulasztani.

Régön a kupeczkodás dicsőség volt. De a demográfiába a kupecokat elizették.... mert azok ravaszok voltak, de értettek a lóhó nagyon. Mondták is mindig: Vigyázzát! Kupectű ne vögy lovat, vagy értsél hozzá! Mert becsap! Mint ahogy mondtam is: mikor a vásárba beát, ha lusta volt az a ló – hát itt fuonnan köll mondani – akkor a farka allát jó bedörgüte esőspaprikávan. Akármilyen lusta is volt a ló, az mingyár emete a farkát, a fejt forgatta, pöckössen mönt... Hőő! Büszkén tartotta magát, mint aki hát ügyes ló, amég a paprika csipte ...

Ha mög hát, ha rugós volt a ló, vagy goromba és harapott, akkor a vásár előtt berugatták. Azért mondták, hogy aki lovat akar vönni, a vásár előtt ne igyon. Mert ha ivott, nem tudta mögállapítani, hogy a lovat beütötték. Az arn körszttü beöntötték a pálinkát. Szabályossan berugatták a lovat. Amíg annak a hatása el nem nullott, addig az nem bántott senkit. Azt smogathattad, a lábát fölvehetted, nézhetted a fogát... Addig az idegönt nem bántotta. Mert ára nagyon vigyázni köllött, hogyha goromba volt a ló, azt nem vöttek mög: Ha harapott, vagy rugott, ezöket a lovakat rugatták be. Vagy egy sörösüvegbe a két-három deci pálinkát, és a szájába beöntötték. Berugatták. Azután szabályossan szölid volt. Én is vöttem egyszer ilyent. Hanem aztán, amikor az istállóba kijözömodott?! Akkor aztán kapkolódott...! Erre is nagyon vigyázni köllött. Mondtam is: aki lovat vösz, az a vásár előtt ne igyon. Mert nem érzi mög, ha a ló be van rugatva. Mert az első dolog, hogy a lónak az órába bele köll szağıni. Ha alkohol szaga van a lónak avvó má baj van. Az rugós is mög harapós is.

Akkor a követköző: egyszer én is pároztam össze két deres csikót. Az egyik rettentő szargalmas, sörény ló volt. Bepároztam. A bepározás az ugy mönt, hogy alakra, magosságra egyformák lögyenek. Nem volt szép, mög mög is szóták, valóságga kiröhlögték a faluba, ha valaki két fajta lovat összepározott, egy nagyot mög egy kisebbet..., a terét se egyformán huzták, az nem volt jó. Amikor emöntünk a vásárra, vagy a faluba vönni, akkor otthon le lölt mérve, hogy alakra, magosságra mekkora a ló. Le volt mérve hány maros a csikó, vagy ha lovat akar összepározni. Lemérte az embör – ugye azt nem vitte magával –, lemérte az elejét, marját, a hosszát azt nem... Ugy mondták, hogy marra mértünk, ha nem volt centink, akkor tenyérre. Ugy kezdttünk el ákunni, ha nagyságra mögfelét.

Én is jártam ugy – a lustaságná –, ugye akkor cserösnypaprikával, mielőtt a vásárba beértem, paprikával kicsit a fenekét bedörgütem, ne féj! Mingyár ügyes lött, fölfrissüit... Mert, hát mellette a másik johuzó volt, az vitte a kocsit, ez mög csak aludt mellette... Az istrángyga mindig lötyögött. A sörényebbik huza a kocsit. Ha mögál, mindjárt aludt. Embörökbe is van ilyen. Ugy volt, hogy ez betegség volt állítólag. – Na! A vásár előtt az embör kicsit bedörgüte a hátsóját, ne féj, akkor nem aludt, járt a farka. Mikor emönt az erősség, akkor má lögatta a farkát. Julcsa volt a neve. Igy aztán él is adtam a szigei visjába.

A jószághó apám jobban értött mint én. Kivált a löhol. Mikor mögvöttem a lekallódott lovat, azt mondja apám: Fiam, most nagyon vigyázni kö, nehogy kukoricát, darát vagy zabot aggyá neki egyszerre többet. Csak kicsinyösként. Mindig lassan-lassan, löböt-többet... Kigömbölködték, bekocsiztam őket, gyülltek a tormásiak..., bekentem a szöritket olajjal, fénylött! Olajos rongyá... Akkor is, ha vásárra vittük őket. Fénylött a szöriük az olajos rongytu... Tetszött a vövöknek!

Ha kehös volt a ló, akkor gözütek. Na, már mondtuk is, a horpassza... A kehös lónak volt nagy horpassza, be volt esve. De ennek is mögvöt ám a csinja, ne féj! A kehös lóná, különösen a cigányokná köllött nagyon vigyázni, mert ezök a kehös lovat mögvötték öcsöért, aztán a tornát bekeverték az abrakba. A torna nem gyógyított ki, de ára az egy-két napra elállította a kehét. A tornát leereszeni és belekeverni az abrakba... A cigányok nagyon értöttek a löhol, János bátyám is mindig azt mondta, cigánytu lovat ne is vögye...¹⁸

Hogy valóban vemhes-e a ló, úgy tudták meg, hogy itatáskor fülüket a ló jobb oldalra tették. A hideg vízre a csikó már négy hónapos korában mozgott az anyjában.

A vásárok a cselédség számára a társadalmi érintkezés jelentös fórumai is voltak. A különbözö pusztákon szétszóródott rokonság, ismerösök, sógorok, komák találkoztak itt egymással. Nemcsak családi eseményeiket mondhatták el, és híreket cseréltek, hanem valami jobb hely után is informálódtak, megtárgyalták a világ számukra fontos eseményeit. Más nyelvü, más szokású, más viseletü népekkel is találkoztak, ismerkedtek. Ha volt egy kis pénzecskejük, akkor a fiatalok felülhettek a ringlispilre, befizettek a csodapök sátorába, vagy megnözték a liliputiak és más mutatványosok műsorát. Plánötát húztak maguknak és meghallgatták a ponyván árult és énekelt rémtörténeteket. A férfiaknak cájgnadrágot vettek, az asszonyoknak

¹⁸ Eperjesi János, ua.

szoknyának való kékfőstőt, köténynek törökbecsit, néhány méter kartont, fejkendő, klumpát, gőláncsér- és bádgedényt és más egyéb nélkülözhetetlen tárgyat szereztek be. A gyermekeknek való ruhadarabokon kívül néhány *dib-dáb*, olcsó vásárfiát is vettek.

A vásár színes világa számos humoros eseménynek is kerete volt, ahol sok anekdota született, amit sokáig emlegettek, mulattak rajta. Álljon itt kettő mutatóba:

Az együgyű asszony hallotta, hogy a jó minőségű, zsíros, vastag tejfölt adó tejet úgy dicsérik: *olyan mint a sárga lilium*. Amikor vásárra vitte a tehenét, ő is dicsérni akarta. A liliumra emlékezett, de a színre nem. Sárga helyett kéket mondott: – *Vögye mög komám a tehenet, ennek párja nincs! Ujjan a teje mint a kék lilium*. (Ami a jó tejnék éppen a fordítottját jelenti.)¹⁹

Az almamelléki *Kistankó* tehenet vett a vásárban. Dicsérték, hogy nem öklelős, nem rügös, *szőléd mint a bárány*. Szép volt az állat, megvette, kifizette. Fogta a kötelet, hogy majd vezeti haza. A tehen megrúgta.

– *Halli-e?! –* mondja. – *Rügös a tehen, adja vissza a pénzem!*

– *Nem úgy van az! Ha mögötöte, vigye! A pénz vissza nem jár. Nem vagyunk gyerekek, hogy add vissza a bbsaruhát.*

– *Jó! Hát ha nem, nem! Lügym szíves és legalább annyit lügym, hogy azt a pénzt, amit adtam magának, a tehen hasa alatt nyujtsa át nekem háromszor. Akkor engöm má többet nem fog mögrugni.*

A gazda azt gondolta, hogy valamiféle babonáról van szó, ráállt a dologra. Átnyújtotta a pénzt a tehen hasa alatt. Amikor a *Kistankó* átvette, vissza már nem adta.

– *Maga most engöm csunydát átvert.*

– *En-e? Mondtam magának, hogy engöm ez a tehen többet nem rug mög. De nem is, mert itt hagyom magának. A pénz mög má nálam.*²⁰

Vándorárusok, házaló kereskedők a pusztán

A belmajorok a hétköznapi vásárlások szempontjából is kedvezőbb helyzetben voltak. Közel volt a sajátos illatú szatócsbolt, ahol a szükséges petróleumot, lámpabelet, élesztőt, tüt, cernát, gombot, perlit, pipadohányt, gyufát, cukrot, cikóriakávét és sok más apró cikket vásárolni lehetett. A nagyobb községekben olyan bolt is akadt, ahol rőfös árut (gyolcsot, sifont, kékfestő- és karton anyagot stb.) is lehetett kapni. A távolabbi majorokból elsősorban a nagyobbacska gyerekeket küldték *bevásárrni*. Az asszonyok sok elfoglaltságuk miatt csak ritkán jártak *bóttá*. Ha erdőközön kellett átmenni, egyidőben 3-4 asszony is *összeszédülőzködött*. Ha nem volt pajtásnőjük, akkor 2-3 gyerek kíséretében mentek, nehogy támadás vagy pletyka érhesse őket.

A szükséges néhány pengő, de akár fillér készpénz is ritkán állt rendelkezésükre. Erre a célra 10-15 db tojást gyűjtöttek össze; annak az árát mindig elvásárolták. Annak, akit a *bótosok* személyesen is jól ismertek, gyakran adtak hitelt. Egy könyvbe beírták, és néhány pengős adósságukat napszámfizetéskor vagy negyedévenként a *fertálypénzből* törlesztették.

Ha a cselédségnek sok pénze nem is volt – a „sok kicsi sokra megy” elvi alapon –, különféle házalók, vándorkereskedők is szívesen keresték fel a pusztákat. A házhoz vitt *partékával* mindenki jól járt, miközben egymással kölcsönös kapcsolatba kerültek.

Habár a cselédség országosan is magyar, a vándorárusok, iparosok többsége nem volt magyar. Ennek ellenére köztük és a cselédek között közvetlen jó viszony alakult ki. Időnkénti megjelenésüket már várták, hozzátartoztak a puszták életéhez. Nem kellett hozzá sok magyarázat, hogy lássák, azok is magukfajta szegény emberek. Mindig akadt néhány család, aki meleg étellel, vacsorával is megkínálta őket. Ilyenkor a más vidék híreiről hosszasan elbeszélgettek. Ha ott háltak, az uradalom engedélyével az istállókban, pajtákban kaptak szállást.

A Dél-Somogyban megjelenő vándorkereskedők egyik legjellegzetesebb alakja a századelőn, egészen az 1940-es évekig az *olcsójános* – *ócsójános* volt. Délről, a Dráván túlról, Boszniából, Hercegovinából érkeztek. Pitykés mellényben, fekete, bő, ejtett ülepű salavári-nadrágjukban, piros fezzel a fejükön, színes figurái voltak a vásároknak, búcsúknak – no meg a pusztáknak is. Mind erős, *zahén* emberek voltak. Tudomásunk szerint hosszabb idejű tartózkodásra

¹⁹ E. Fodor Rozália, ua.

²⁰ Fodor János 34 é. 1965. Almamellék

Szigetváron, az akkor még létező bosnyák kolóniában fogadták be őket. Rosszul beszéltek magyarul, ők maguk nevezték *olcsójánosnak* magukat.²¹

A nyakukba akasztott lapos faládikóból kizárólag apró cikkeket, filléres árukat: tűt, cernát, gombot, *patentot*, szalagokat, *pertlit*, tükröt, fésűt, gyöngyöt, brosstűket, *hőzentrágert*, nadrágszíjat stb. kínáltak eladásra. Jellegzetes árujuk volt egy zsebkész, amelynek halalakú fém nyelére rá volt írva: SARAJEVO. A pusztai fiúknak szívesen vásárolták, nevét természetesen nem sz-szel, hanem s-sel mondták. Árultak cifra, fanyelű *bugylibicskát* is, de az sem mirevaló volt. A *Sarajevo-kések* már jobbak voltak, de komoly faragáshoz (bicskázáshoz) nem lehetett használni őket.

Amikor az *olcsójános* a pusztában megjelent, elkiáltotta magát: *Itt olcsójános! Lányok, asszonyok, legények, emberek! Gyungy, pántlika, gumb, borotva, bicska... vegyenek!*²² Végülis mindenki megtalálta a számítását. Ha nagy üzletet nem is kötött, a holtszezonban a néhány pengős bevétel is haszonnak számított.

Északról nagykalapú, vászonnadrágos, hosszóhajú tót (szlovák) vándoriparosok érkeztek. Negyedévenként, de inkább félévenként egyszer-egyszer felharsant a pusztában a *drótosítól* hangja: *Drótoznui, fótóznui!* Ilyenkor az asszonyok a már félretett lyukas zománcos lábast, fazekat foltoztatták be velük és a nagyobb méretű *parasztedényeket* (kerámiafazekakat) drótoztatták körbe, hogy tartósabbak legyenek.²³

Szó szerint „hézagpótló” szerepe volt az *ablakos tótnak* is, akit ugyancsak a hátán hordott szerszámkészletével, üveglemezeivel már vártak a pusztán. Az időközben kitört ablaküvegeket pótolta. Érkezését *Likás oblok csinyatitnyi!* híradással jelezte. Sok didergéstől, fagytól óvta meg a cselédeket, mert ha a gyerekek véletlenül kilabdáztak egy ablaküveget, az téltre is úgy maradt, mert az üvegezést az uradalom nem tartotta kötelességének, a városból pedig ezért a csekély munkáért a pusztára üveges kisiparos nem jött.

Az I. világháború előtti időben gyakran jelentek meg az uradalmakban a szlovák gyolcsosok, a *gyócsostótok* is. Végben lepedőnek, ingnek, alsószoknyának való erős, fehér gyári vászonféléket (sifont, angint) hoztak eladásra. A legjobb gyolcsóféleség az volt, aminek a szélét vékony nemzetiszínű beszövés szegélyezte. A *gyócsot röfre mérték*, nem méterrel.

A negyedik szlovák vándoráros a *kosaras tót* volt, aki nagy kézikosarából fejkendő, kapcát (harisnyát), zsebkendő, kalapot árult.

A *rongyos zsidó* nagy kendővel összekötött bugyrát a hátán cipelte, mindenféle rongyot, textilhulladékot megvásárolt. Pontosabban nem pénzzel fizetett, hanem helyette apró használati cikkeket (*pertlit*, gatyamadzagot, tükröt, fésűt, szentjánoskenyercet stb.) cserélt. Az 1920-as éveknek jellegzetes alakja volt egy, a zselici pusztákon is megjelenő hórihorgas, sovány *rongyos zsidó*, aki mindig rohant, sietett. Ezért a tulajdonságáért Márcadón a cselédek elnevezték *Nagylépetűnek*, de volt aki *Százlábúnak* mondta. Emberségéért, kedves humoráért a pusztaiak nagyon kedvelték. Halálhíre után – egy adatközlő feltételezése szerint – az egyik dalban az alábbi strófa is róla keletkezett:

*Meghalt a zsidó,
Oda a zsidó.
Nincs ki mondja a pusztában (faluban),
Van-e rongy eladó?*²⁴

A *bőrös zsidónak* már nem alakult ki olyan közvetlen kapcsolata az emberekkel. Főleg tél végén szokta felkeresni a pusztákat és a tél során összegyűlt nyúl-, borjú-, nyest-, mókus-, róka- és más állatfajták bőreit vásárolta föl. (A *tollas zsidó* pusztákra nem járt, mert tudta, hogy libát, kacsát a cselédek nem tarthatnak.)

A *rőfös zsidó* vagy *réfös zsidó* egylovas, borított kocsijával jelent meg időközönként. Mindenféle olcsó ruhaneműt (kékkfestő- és kartonanyagokat, piros színű törökbécsit, sifont, vásznat, fejkendőket stb.) hozott végben, kocsiról mérte a *partékát*.

²¹ Culyás József, ua.

²² Ua.

²³ A szlovák (tót), zsidó és más vándorkereskedőkről adatközlő: E. Fodor Rozália ua.

²⁴ E. Fodor Rozália ua.

A *házellő*, román nyelvű cigány *abroszárullók* nagyobb számban az első világháború után jelentek meg. Kaposszentjakabon telepedtek meg. A hosszúszoknvás nők, kalapos férfiak a hátukra, vállukra akasztott batyukból abroszt, ágyszerítőt, törülközőt, *belimerkendőket* (berlinert) árultak. A pusztán csak *erdélieknek* nevezték őket.

Az *edényárullók*. A szigeti (szigetvári) magyar nyelvű cigányok zománcedényekkel, pléhtepsikkel házaltak a pusztán.

A magyar *paprikás asszonyok* az őszi és téli hónapokban Sióagárdról jártak, hátukon hordott batyukból mérték az őrölt paprikát.

A *tojásszódók* és a *tikászok* a zsellérsorsú németek és magyarok közül kerültek ki. A *tojásszódó* a hátán pulttonyszerű kosarával járt és vásárolta a tojást. Az 1930-as években Mikulás és húsvét előtt sztaniolos csokoládéfigurákat, húsvét tájban narancsot is hoztak magukkal, amit tojásra cseréltek. A pusztán feltételezhetően nekik volt szerepük a Mikulás, a húsvéti nyuszi és bárány figurák elterjedésében.

A *tikász* egy vagy kétlovas kocsival járta a vidéket, rajta ketrecekkel, amiben a csirkét, tyúkot szállította. A csirkét és a tojást a kaposvári piacra szállították.

Hetenként, kéthetenként a magyar *tejesasszonyok* is megjelentek a pusztákon. Leginkább Kaposvár környéki (sántosi, cserénfai, mérői, töröcskei) özevegasszonyok foglalkoztak vele. Nevük ellenére tejet nem, hanem az általuk ismert tiszta családoktól csak tejfölt és túrót vásároltak, amiből egy kicsit *piharciúni tudtak*.

Rajtuk kívül időnként magyar dísznókereskedők – zsellérré vált kanászivadékok – is felkeresték a pusztákat, akik csak szüldőket vásároltak, hogy lábon tudják a jószágot a *kaposi vagy a szigeti piharcra hajtani*.

A választási borjakért a környékbeli német és magyar hentesek jöttek el, akiknek kisebb üzletükben hetenként 1-2 vágott állatra volt csak szükségük.

Eperjessy Ernő

A bukovinai magyarok Kanadában

1996 áprilisában Höflerné Kelemen Emma, Kóka Rozália és jómagam elutaztunk a kanadai Reginába, ahol még ma is a legtöbb bukovinai származású magyar él. A célunk az volt, hogy fölkeressük a Bukovinából kitelepült székelyek és leszármazottaik közül azokat, akik még beszélnek magyarul. Ez ma már csak a 60 év feletti korosztály.

1885-re elkészült a Trans-Canada vasútvonal, amely a keleti és a nyugati partot összekötötte, ezzel felgyorsult a kontinensnyi ország középső és nyugati területeinek meghódítása. Ehhez telepésekre volt szükség, hogy a hatalmas, lakatlan, soha nem művelt földet termővé tegyék, megműveljék. Már nem volt elég az Egyesült Államokba érkező bevándorlók egy részének Kanadába való irányítása, hanem ügynököket küldtek Európába, akik különféle ígéretekkel csábították a föld nélküli parasztokat az Új Világba. Különösen az Osztrák–Magyar Monarchia tűnt ígéretesnek, mert itt sok földnélküli szegény ember élt. Egy magyar származású ügynök, Eszterházy Pál (aki 1848 után emigrált Amerikába) a kanadai kormány megbízásából röpiratokat készített, amelyen pontos adatokkal, fényképekkel propagálta a már kint élő magyar farmerek sikereit, eredményeit. Ez a propaganda-röpirat elterjedt az egész Kárpát-medencében.

A magyar bevándorlás első korszaka 1885 és 1914 között zajlott le, a bukovinai székelyek is a XX. század elején érkeztek Kanadába. A bevándorlók Alberta és Saskatchewan tartományok szűzföldjeire telepedtek le. Nagyonbbrészt földművelők voltak, idegennyelvtudás nélkül, és a legtöbbjük élete végéig sem tanult meg angolul. Azoknak, akik kint a prérin kisebb-nagyobb csoportokban éltek, nem is volt erre szükségük. Az egy faluból, egy tájról érkezettek gyakran együtt is maradtak, így a bukovinai székelyek is. Ők Saskatchewan tartományban Regina környékén kaptak földet, ezt a területet ma is Székelyföldnek nevezik. A Regina környékén élő

Bukovinából áttelepült székelyek betlehemezése Kanadában 1930 táján

magyarság egyharmada Bukovinából, kétharmada pedig a Kárpát-medence más tájairól érkezett.

A XX. század fordulóján a kanadai prérin sorra alakulnak a magyar farmterlepek ilyen nevekkel: Eszterházy (ez volt az első), Békevár, Otthon, Székelyföld, Szentlászló, Zala, Kaposvár, Mátyásföld, Máriavölgy, Szent- József. Ma már ezek a nevek nem léteznek, vagy ha igen, akkor egy-egy régi vasúti megálló jelzi a helyüket, ahol már meg sem áll a vonat, vagy egy templom, amiben már nem tartanak misét. Ilyen a Szent Anna-templom is „Székelyföldön”.¹

A XIX. század második felére a megnövekedett létszámú magyarság egyre nehezebben élt Bukovinában. Megindultak a kitelepülések a jobb élet reményében a Monarchia különböző részeire. Így 1883-ban az Al-Duna vidékére, majd a századfordulón Dévára és környékére. A hagyomány szerint 1905-ben néhány istensegítsi székely lócsempészetbe keveredett, s a várható büntetés elől Kanadába szöktek. Az ő hívásukra indultak el, most már szervezeten, nagyobb csoportban az első telepesek Bukovinából. Őket még több csoport követte 1914-ig, az első világháborúig. Összességében mintegy 160 családot tartanak számon, akik ebben az időszakban vándoroltak ki. Mi vonzotta őket e távoli földrészre?

Kanada ebben az időben már közigazgatási körzetekre volt felosztva, melyek mindegyike 36 sectiont foglalt magába. A sectionnak egy negyede, 160 acre, azaz 112 kateszteri hold, ez egy birtokegység, a hamsted. Ez volt az igényelhető földterület, ezért csak 10 dollár névleges vételárat kellett fizetni, s öt év múlva a tulajdonjogot is elnyerte. Az első telepesek beépítetlen pusztai földet vehettek birtokba. Legtöbbször egy földbevált kunyhóban éltek mindaddig, amíg a családnak sikerült egy elfogadható házat felépíteni. A „pionírok” (első telepesek) életéről Barabás Lukács 1934-ben egyik levelében a következőket írja László Jánosnak: „Most meg a Bukovinából kivándorolt pionérokrol írok, amelyek 1905-1906-1907-ben jöttek többen és egész 1914-ig települtek le Saskacevón államban... Ezek az első pionérok kaptak az államtól 160 hold földet, ezért kellett nekik letenni 10 dollárt. Ez sem a földért lett adva, hanem csak az iratokat kellett fizetni. És a földtelek ezek voltak, mert a föld a világ teremtése óta soha nem volt művelve. Így hát erre a földre kellett építeni valamilyen lakóházat: aki melyent tudott építeni, kinek ahogy ért a pénze, istállót. És három évre, ha fölirt 30 holdat szántani, akkor teljesen ingyen megkapták a földről az örököt. Ezután szabadon rendelkezhetnek földjükkel, eladhatják. Egy szóval aszt csinálnak vele, amit akarnak. Az adó ezekre a földekre egy évre 50 dollártól föl 100 dollárig, amelyre milyen épületek vadnak építve, az szerint van az adó. Igaz, ezek a pionérok jobb része megszenvedett nagyon. Kiment a földre családjával, építettek egy-egy

¹ Bakó Ferenc: Kanadai magyarok. Bp. 1988. 26–27. old.; Dojcsák Győző: A kanadai Esterházy története. Bp. 1981. 75–76. old.

Bukovinából Kanadába települt Kelemen család tagjai az 1920-as években

honapig, azalatt eljárt a férjem földet ki fogni, és ot Eszterházon kelet megvásároljunk mindent. Akor kelet egy vasúti kocsi béreljünk, amibe bekelet pakolni mindent, lovakot, tehenyek, kisbornyuk, disznyók, tyukokot, gépezetet darabokba. Menyi volt a dolog! A hatodik állomáson akkor ot ki pakolni, onat vaj negyven mért földet költöztetni, ahol sohase jártunk, emberrel se találkoztunk. Menyi időbe telet, amig ojan meszünet mindent oda költöztetük! És ot a szabad ég alá letelepedni! Ot havazo éjel bétakart, máskor az eső jöt rejánk, és nem volt még az se amibe leváltozunk, mert a ládánk el tévedet. És márciustol junius utolsó hetibe kaptuk meg... Jo hogy elég erősek voltunk és kibirtuk!”³

Az 1920-as évekre sikerül a bukovinai magyaroknak megkapaszkodniuk és beilleszkedniük a kanadai életformába. Kérdés, hogy a hazájuktól, népüktől elszakadva, teljesen más környezetben, szétszóródva, hogyan, meddig őrizhették meg a magukkal vitt hagyományokat? Éleinte a farmokon kisebb családi közösségekben még ugyanúgy éltek, mint Bukovinában. Ételeiket ugyanúgy főzték, ugyanúgy beszéltek, s viseletük még Bukovinából származott. Hagyományos egyházi ünnepeiket igyekeztek megtartani, bár ez pap hiányában igen nehéz volt. A népszokásokat is próbálták életben tartani. Ez természetes volt abban az időben, hiszen ezt vitték magukkal, ebből tudtak töltekezni a mindennapos küzdelemhez. A hagyományos életforma követése nem volt egyszerű, ugyanis a faluközösségből egy leszűkült, elzárt családi közösségbe kerültek. A bukovinai családok igyekeztek tartani egymással a kapcsolatot, ugyanabba a körzetbe telepedtek le, de a farmok egymástól legalább 5-6 mérföldre voltak, így lehetetlen volt a mindennapos, gyakori találkozás. Leginkább télen látogatták egymást, amikor nem volt munka a földeken, de akkor meg a sokszor igen kemény kanadai tél volt az akadály. Hiányoztak azok az alkalmak, társas összejövetelek, amelyek a szokásokat éltették. Mindezek ellenére az első nemzedék még ragaszkodott a szellemi örökséghez.

² Barabás Lukács levélét Rudolf László tette közzé Székely füzetek 1996/ 2. számában. 4. old.

³ A könnyebb olvashatóság kedvéért mondatokra, tagmondatokra tagoltam a szöveget, a többi helyesírási hibát nem javítottam.

föld burdét és abban laktak, amíg jobb házat tudtak építeni. Soknak nagyon nehezen ment, mert pénze nem volt, így hát ott kellett családját hadja, és elmenjen 50-60 mért földet, hogy valami kis munkát kapjon hogy egy kis pénze legyen, hogy élelmet vegyen a családja részére a hosszú télre, amely igazán kemény tél, ami itt szok lenni. De azért ezek megedcett bujdosó csángó magyarok. Vagy jobban lehet nekik mondani: Székelyek.”²

Dávid Adolfné Balogh Veronika, aki 1909-ben vándorolt ki Kanadába, 1961-ben nővéreinek Magyarországra a következőket írta letelepedésük első időszakáról: „Mikor meg érkezünk Eszterházára, imán este 6 ora volt, és csak oljan kezdetleges kis város volt, alig volt bene 20 épület. Volt két család magyar, és az egyik befogadot műnköt. De akik nagy család volt, a városba nemis kaptak hejet, alig kaptak, ahol megháljanak. És épen szombat este volt, és kiadták nekünk, hogy vásároljunk enivalot mert vasárnap nem lehet veni semit... Aki befogadot olyan szegény özvegy aszony volt. Volt három lejánkjája és egy hét éves fija, azaz aszony ötöd magával élt az egykeresetéből, nekünk nem adhatot semit, de nem is vártuk, mü segítettük őket...Otvoltunk egy

1911-ben mindkét telepen, „Székelyföldön” és Mária-völgyben templomot építettek. Addig háznál tartották a misét alkalmanként, amikor éppen volt pap. Minden farmon megünnepezték a karácsonyt, előtte megtartották az adventi böjtöt, karácsonyát állították. Az éjféli misére nem mindig jutottak el, a kemény hideg, a sok hó, a nagy távolság ezt sokszor megakadályozta. Egymás megéneklésének szokása sokáig élt közöttük. Komák, rokonok, szomszédok meglátogatták egymást ezeken a napokon, s egy szép karácsonyi énekekkel köszöntötték a háziakat. Ez a szokás még az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején is élt a Reginába költözött bukovinai székelyek között. Ugyancsak élt az aprószentekelés is, azzal a módosulással, hogy férfiak férfiakat náspángoltak meg, nem a fiúk a lányokat. Fénykép őrzi a betlehemezés meglétét is az 1930-as évekből. De itt a csobányok már nem bőr, hanem textil álarcot viselnek, a többi szereplő pedig városi ruhában van.

A húsvét előtti nagyböjtöt már nem tartották meg olyan szigorúan, mint Bukovinában, de a nagyhetet végigböjtölték, különösen a nagypénteket. Hosszú ideig megvolt az ételszentelés szokása is. A méhviasszal írott hímes tojást Kanadában már nem készítették, hanem ruhafestékekkel mindenféle színes tojást festettek. A húsvéti locsolkodás Kanadában már egyáltalán nem volt szokás.

Az egyházi ünnepek közül még Péter-Pál-napját tartották meg. Ilyenkor mise után összegyűltek a templom körül, és (angol hatásra) piknikeztek. A gyerekek játszottak, a felnőttek beszélgettek, ettek, ittak. Estére pedig bált rendeztek, ez alkalom volt arra is, hogy a fiatalok megismerkedjenek egymással. A két világháború között az 1930-as, 1940-es években volt szokásban ez a fajta összejövetel.

Kezdetben a lakodalmat még a háznál tartották kint a farmon, de akik a városba költöztek, már a különböző „hall”-okban rendezték meg az esküvő utáni fogadást. A lakodalmi szertartást, a menyasszony kikérését, a szülőktől való búcsúzást az 1920-as évekig megtartották, de később már ez is elmaradt. A násznépet az esküvő után pálinkával fogadták, s a továbbiakban úgy zajlott a lakodalom, mint Bukovinában. Az ajándék bemondása csak kezdetben volt divat, hamarosan a menyasszonytánc helyettesítette ezt, amit valószínű a magyarországi magyaroktól vettek át. A menyasszonytánc szokása szinte a mai időkig fennmaradt a lakodalmakban. Ma már az ajándékozás, az angol szokásnak megfelelően, a lakodalom előtt az un. „saer”-on történik, amikor a barát nők és más meghívottak a menyasszonynak a becsomagolt és névkártyával ellátott ajándékot átadják. Az ajándékozókat szendviccsel, kávéval kínálják a háziak.

Bukovinában a keresztelejre sok keresztszülőt, általában 10-15 párt hívtak meg a barátok, rokonok közül. Ezt a szokást az 1940-es években még megtartották Kanadában is. A *koloznára* (keresztelői ajándék), vagy a *radinára* (élelem a szülő asszonynak) kanadai ismerőseim nem emlékeztek.

A temetkezési szokások közül megtartották a halott melletti virrasztást, és a fényképek tanúsága szerint az 1930-as években még ún. „bugyogókkal” (kendőből készített dísz) feldíszített szekéren szállították a halottat a házból a több mérföldre lévő templomba, ahol felravatalozták, s a templom mellett lévő temetőben eltemették. Ma már a városokban élő bukovinai székelyek leszármazottai teljesen a kanadai szokások szerint temetik halottaikat.

A Kanadába kitelepült bukovinai magyarok legelőször a háziipart, a szövés-fonást felejtették el. Nem volt hozzá szerszám, nyersanyag, s egyszerűen nem volt rá szükség. Bár a városból messze laktak, mégis egyszerűbb volt a szükséges textilfélét megvásárolni, mint előállítani. Jellemző a Bukovinából kitelepült *koszokár* (szücsmester) esete, aki Kanadában nem tudott megélni a bundakészítésből a hideg telek ellenére, mert a gyári termék olcsóbb volt. Javított, foltozott bundára sem volt szükség.

A magukkal vitt népviselet darabjait addig hordták, míg el nem szakadtak, aztán városi ruhával pótolták. Jellemző módon először a férfiak hagyták el a népviseletet, az asszonyok tovább megőrizték annak egy-egy darabját. Még ma is lehet találni néhány családnál egy-egy pendelyt, szedett inget, himzett csipkés lepedőt, amit ereklyeként őriznek. Emlékezteti őket származásukra. A második nemzedék tagjai, akik már Kanadában születtek, vagy kisgyermekként kerültek oda, a népviseletet nem ismerték, számukra természetes a városi viselet.

Az étkezésben őrizték meg legtovább hagyományaikat. Néhány „bukovinai” étel még ma is főznek a városokban is (pl. töltött káposztát, tejeles csirkét máléval). A más gazdasági és

földrajzi körülmények közé került székelyeknek a táplálkozásában az arányok változtak meg. Bukovinában a tej és tejtermékek alkották a mindennapi betevőt, húst kevesebbet és ritkábban fogyasztottak. Kanadában ez fordítva történt. A hús vált fő táplálékká, kevesebb tejet és tejterméket ettek, elmaradt a juhtúró, sajt, orda az étrendből. Ugyanis a juhtenyésztés a zord klíma miatt nem terjedt el, bár egy-egy család próbálkozott vele, de abbahagyta, mert a kanadai hosszú, nagyon hideg teleket az állatok nehezen vésztették át.

Az ételkészítés módja, az étrend kezdetben ugyanolyan volt, mint Bukovinában. Az ünnepi étrend sem változott, tehát tyúkhúsleves, töltött tyúk, főtt hús, galuska (töltött káposzta), rántott hús (ami zsírban megsült húst jelentett) és mákos, diós, túrós kalács. Tavasszal gyakran főztek salátalevest, ami közkedvelt bukovinai étel.

Részben angol hatásra, részben a földművelő munka sajátosságai és a farmokon lévő nagy távolságok miatt megváltozott az étkezések sorrendje. A vacsora vált főétkezéssé. Délben csak valami hideget vagy maradékot ettek. Reggel igyekeztek bőségesebben táplálkozni.

A tömeges városba való településsel a hagyományos ételeket felváltották a jórészt angol hatásra kialakult kanadai ételek. Előtérbe kerültek a sült húsok, különféle édességek, de megőriztek egy-egy hagyományos magyar ételt is, úgymint a töltött káposztát, tejeles csirkét, kolbászt. Az idősök főznek még salátalevest és malét is.

A kitelepült székelyek első nemzedéke nem igazán tanult meg angolul. A farmokon nem volt szükségük az angol nyelvre, elég volt, ha elsajátították azt a néhány szót, ami a vásárláshoz, ügyintézéshez kellett. Az asszonyok, akik ritkán fordultak meg a városban, csak anyanyelvükön beszéltek. A gyermekek már angol iskolába jártak, angol nyelven tanultak meg írni, olvasni, ugyanis magyar nyelvű iskola nem volt. Ők már kétnyelvűek lettek. Az 1920-as évek végén a gazdasági világválság hatására sok farmer tönkrement, kénytelen volt a farmját eladni, s a városban keresett munkát. Itt már elengedhetetlen volt az angol nyelv ismerete. A kitelepült székelyek harmadik-negyedik nemzedéke már nem beszél magyarul, csak angolul. A magyar származás tudatát a klubszerűen működő ún. magyar házak próbálják még fenntartani.

Fábián Margit

„Bészántottál, bévetettél”

Az olyan igékről, melyek nem tulajdon jegyzésben vétetnek

„Aki érteni akar, annak vissza kell menni a mondottak mögé. Válaszként kell megérteni őket egy kérdés felől, melyre válaszolni.”

(Hans-Georg Gadamer)

Hajdani jó Erdősi Sylvester János XVII. századi bibliafordításának előszavában elmondja, hogy a Biblia megértése talán azért okozhat nehézséget az olvasónak, mert nyelve tele van költői képekkel, vagyis olyan *igékkel* (szavakkal), amelyek *nem tulajdon jegyzésben vétetnek*, ma úgy mondanánk, nem szósz szerint értendők, hanem jelképes jelentésűek. A neves prédikátor azonban jól ismerhette a magyar népköltészet általa elítelt pajkos dalaait is, hiszen épp ezek költői stílusa áll legközelebb a Szentírás képes beszédéhez. A hívságos világi és a szakrális szövegek összevetése azonban nem volna illendő, ezért bocsánatkérően hozzáteszi, ezt az *alávaló példát* csak azért hozza föl, hogy a *ganajban aranyat keressen*. Valójában a képes beszéd a magyar népi költői stílus sajátossága. Mint írja: *Könnytű pedig hozzászokni az műi népiünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszédnek neme. Íl énekekben, kiváltképpen az virágénekekben, melyekben csudálhatja minden nép az magyar nép elméjének íles voltát az letisben.* (Képalkotásban.)

A magyar népköltészet jelkép-nyelvet már Vikár Béla felfedezte, s mindjárt azzal magyarázta, hogy a szexualitás durva nevén nevezése helyett alakult ki ez a virágnyelv. Lükő Gábor volt az, aki az 1942-ben megjelent alapvető munkájának címében a *magyar lélek formáinak* nevezte ezt a népi kultúránk minden területén megjelenő sajátos szimbólumvilágot. Könyvében

az egyes adatok, szövegek egymást értelmezték, s az olvasó, mintegy ősi beavatás résztvevője, lépésről lépésre kezdte megérteni, más szemmel, belülről nézni a magyar folklórt. Mint Karácsony Sándor írja nem az a magyar, aki magyarul beszél, hanem az, aki érti és magáévá teszi a magyart a jelképrendszert.

Én magam néprajzi gyűjtéseim során először akkor döböntem rá ennek maig élő valóságára, amikor feleségem nagymamája elmagyarázta, hogy gyógynövényt csak olyan nő szedhet, aki már nem virágzik, vagyis kislány vagy öregasszony. Később az utcánkbeli nyolcvan esztendő-s Balázs bácsi meg beszélgetésünk közben feleségére célozva, csakúgy mellékesen megjegyezte: *őreg kemence mellett is meg lehet melegedni*. Amikor népdalköröm tagjainak ejtettem el egy-két szót egy népdal szövegének másodlagos jelentéséről, egyikük kiegészítésül a következőket mesélte. A tavalyi paprikaültetésük alkalmával, az egyik segítségük, egy idős ember estefelé megmutatta a tenyerét, amelyen vízholdyagot tört az ültetőfa. *Sebnj, majd egész éccaka a kemencén tartom, az meggyógyítja* – mondotta nevetve, s nyilvánvaló, hogy itt sem valóságos fűtőalkalmatosságot értett a kemencén. Harangozó István bátyai útkaparó meg még a hatvanas években énekelte nekem azt a félnépi eredetű nótát, amelyben a magára maradt öregember nyomortóságát így fejezi ki:

*Ha az ember megöregszik
A padkára odafekszik.
Asszony nélkül melegszik.*

Lükő Gábor vette észre először, hogy a kemencét a magyar nép antropomorfizálta, pontosabban nőnek tekintette, hisz a régi falusiak szerint annak van *kontya, nyaka, szája, válla*, közelítő a *banya* elnevezése, még a füstjét is a *pöndöly-kémény* vezette el. A bátyai tréfás, kétértelmű, falucsúfoló jellegű találóskérdés is ebből a szemlélethez született. *Hogyan sütik a tököt Dúsnokon? Dúsnokon úgy sütik a tököt, hogy a csutkát dugják be a kemencébe, és a tököt a kemence szájában megsütik*. A tök (férfi) és a kemence (nő) kapcsolatán alapul a Bátyán is ismert sirató-paródia, amelyben a tököt sütő hirtelen özvegyiségre jutó asszony átlátszó kétértelműséggel így siratja kiterített férjét.

*Tököd a padkán.
Te meg a deszkán*

Nyilván a felvidéki (ballai) lakodalmas dal. örömapája sem az élettelen, hanem az élő banyát kerüli, a házába került szép menyecskeje miatt

*Úgy szeretem a menyemet
Hogy nem lelem a helyemet,
Kerülöm a kemencét,
Csökölöm a menyemet. (Eredetileg talán: menyecskét. F. Z.)*

1977-ben a szállásokon lakó hatvanhat éves Miklósi Józsefné Fekete Juliánától magnetofonra akartam venni egyik meséjét, igen tiltakozott ellene. Aztán meg azzal akart lebeszélni róla, hogy ez nem is igazi mese, hanem csak olyan rövid történet, amit kisgyerekeknek szoktak mondani. Végül mégis elmondta az AaTh 2251-es (A nyúl farka) típusú csali- vagy hazug-mesét, ami szempontunkból a szimbólumok halmazának is tekinthető.

Egyszer nagyon régen volt. És akkor nem volt földje a bácsinak meg a néminek. Mát öregasszony is öreg bácsi volt. Hanem vitatkoztak, hát hol kellene nekik szántani, ha nekik is volna egy kis földjük. Hát mit csinálnak? Hát földszántják a kuckót, a kemencekuckót.

Befogta a két ökröt, s nekivamodott szántani a kuckót. Szánt, szánt. Egysző azt mondja:

- Hallod, asszony? Talátam egy skatulát, egy dobozt.

Hát szánt tovább. Az asszony beviszi a dobozt. Tovább szánt. Egyszer csak azt mondja:

- Hallod-e, talátam egy kúcsot is!

No, jó van. Hát be is végezte, a kuckót földszántotta. Begyűri a szobába:

- Hallod, asszony, megnízzük, ez a kúcs hátha passzol abba a kicsi dobozba!

Nízegetik, ide-oda, egysző csak jó a kúcs a a katulába. Kinyissák, kiugrik a nyuszika. De nagyon rövid volt a farka, nem tudták elkapni, és a mese is ilyen rövid lett.

A mese kulcsszavai közül a *kemence* jelentése az előbbiek alapján nyilvánvaló. Nézzük meg most, hogy az *ökör*, az *eke*, a *szántás*, a *láda* és a *kulcs* szavak milyen szövegekben jelennek meg népköltészetünkben.

A Kodály által is feldolgozott, sokfelé ismert népdal azt mondja:

*Szépen legel az ökröm a virág,
Mind letörte kertben a rezedát.
Hej, rezedá, rezedá, rezedá,
Kedves babám, látták-e valaha?*

Édesanyám Sajószentpéterről hozott nótája meg így hangzik:

*Nyalka béres, hová hajtod az ökröt,
Talán bizony kis kertembe bekötöd,
Oda bizony, nyalka béres, nem kötöd,
Gyöngye a rozmarin ág, letöröd.
Ha letöröm, megfizetem az árát.
Adj egy kaszát, hadd vágom le a szárát.*

Különös ez az ökör. A kiskertbe akar menni, a rezedát vagy a rozmaringot töri, tiporja.

Az ökörrel szántottak is. Az általános iskolában is tanítjuk azt a népdalt, amely a szilaj fiatalember világot ölelni akaró vágyát fejezi ki. (No, nem is fejtjük ki tanítványainknak a szöveg második, rejtett értelmét. Majd megértik, ha eljön annak az ideje, s lesz, aki felnyissa rá a szemüket és a szívüket.) Nem a tandal dallamára gondolok, hanem az eredeti pentaton változatára.

*Szeretnék szántani,
Hat ökröt hajtani,
Ha a rózsám jönne
Az ekét tartani.*

Kriza Vadrózsák című kötete a tanúság arra, hogy a Partiumban is ismerős ez a toposz.

*Az éjjel álmomban arról álmodoztam,
A bihari kertbe hat lovat hajtottam,
Édesem is ott volt, az ekét tartotta,
Minden fordulónál egy pár csókot ada.*

Nem a szokásos szántásról van itt szó. Az bizonyos. Ki látott már úgy szántani, hogy a lány tartja az ekét? A szántás – a népköltészet szerint – alkalmas arra is, hogy a szeretők elválását megakadályozza. Mit mond a népdal?

*Hej, hogylha én azt tudnám, melyik úton megy el,
Hej, főtisztánám én azt aranyos ekével.*

A szántás jelentését először Lükő Gábor tárta föl említett korszakalkotó munkájában, amikor a következő párosító népdal szimbolikus jelentését fejtette meg. Csoóri Sándor meg ebből a népdalból kiindulva mutatott rá a népköltészet és modern költészet képalkotásának rokon voltára.

*Szántottam gyöpyöt, vetettem gyöngyöt,
Hajtottam ágát, szedtem virágát.*

A válaszüti népdalban így panaszkodik a megcsalt leány az előbbi képet használva:

*Mind azt mondtál, hogy elveszel.
Ha beszántol, ha bevétel,
Beszántottál, bevettél,
Engem, babám, el nem vettél.*

A szántás-vetés nem önmagáért van, hanem azért mert *az élet él, s élni akar*. A sokfelé ismert (Bátyán is ismert) népdal szerint

*Az eke a földet nem magának szántja,
Az anya a lányát nem magának szánja*

Ez a költői kép annyira közérthető, hogy magyarázni sem kell. Ha mégis, álljon itt. Erdélyi János a szabadságharc előtt megjelent gyűjteményében közölt félreérthetetlen kecskeméti dalszöveg:

*Gyere, babám, vegyünk három paripát
Szántsuk fel a mi rózsánk alját,
Vessünk bele szőke kislányt rózsának,
Barna legény hadd arassa magának.*

Végül keressük meg a láda és a kulcs kódjának kulcsát. Tudjuk, hogy az inetgritásos-gondolkodás szerint a jegyajándék magát az adományozót képviseli. Ha szétmegy a jegyes-ség, a legény kapcának használja el jegykendőjét. A lakodalmak egyik jelentős eseménye a menyasszony ágyának, ládlájának (benne kelengyéjének) kiadása. Ilyenkor szokott elhangzani az úgynevezett *menyasszonyinduló*, a *Kocsira lédám* kezdetű dal. A menyasszony hozományja mindenestül a menyasszonyt is jelképezi. A felvidéki párosítóban ezért énekelhettek így:

*Gond Ilonának lédája
Üvegűl van a négy lába,
Csát Károly ne ülj rája,
Mer letörik a négy lába.*

Ezért van az, amint Bernáth Béla írja, hogy a *tele a láda* szólás azt jelenti: terhes. S így már érthető az is, amikor a bátyai mesében lédát (skatulát, dobozt) nyitnak. Tudjuk, a lakodalmi vőfélyversek is gyakran emlegetik a *ládafeltörést*, mint a fiatalok életének legfontosabb eseményét, amely beavatásnak is tekinthető.

A láda, a lédikó és a bele illő kulcs tehát, az előzőekhez hasonlóan, szintén szexuális szimbólum. Ennek bizonyítására hadd idézzek itt egy karsai cigány mesét. Hőse Királyfia Kis Miklós (Talán a délszláv Králjevic Márkó cigány változata?) Ő különböző praktikák következtében kénytelen elhagyni teherbe ejtett felségét, s másik asszonyt vesz magához. A mese végén visszaveszi régi feleségét, aki végre meg tudja szülni ikreit. Az igazságtétel előtt Királyfia Kis Miklós tanácsot kér: *Mondja, hogy volt neki egy aranyládája egy aranykulccsal (v.ö.: arany-ke) de elhagyta a kulcsot, vett hozzá egy ezüstkulcsot. De most megtalálta az aranykulcsot. Mondják, hogy melyiket használja. Mindegyik mondja, hogy az eredetit használja.*

Lám, egy *gyermekmese* kemencéje mennyi titkot rejt. Ezért érdemes vizsgálni népköltészetünk jelkép-nyelvét. Egyébként a kemence, mint tűzhely a világmindenséget vagy az embert szimbolizáló háznak (sátornak, barlangnak) a központja. A Jelképtár szerint a családi élet központja.

Fehér Zoltán

Táncélet a kárpátaljai Bányában

Minden embernek ismernie kell népének történetét, hagyományait, azt a földet, ahová gyökerei kötik. Hagyományaink őrzője és ápolója anyanyelvünk, mely elkísér a bölcsőtől a sírig. Anyanyelvünk mellett van egy zenei anyanyelvünk is: a népdal és a néptánc. A nemzeti kisebbségben élők számára a megmaradás egyik kulcskérdése, hogy tovább élnek-e hagyományaik. A népdal és néptánc még él, de lassan kihalóban van. Meg kell tennünk mindent, hogy újra zengjen a népdal és a bálókban, lakodalmakban ropják a csárdást. Megváltoztak a körülmények. Nem hozható vissza a tengeri hántó, a törő, a lekvárfőző, a tollfosztó táncalkalma.

A közös éneklés és táncolás zenei anyanyelvünk megmaradásának záloga. Szülőfalum, Bányai zenei anyanyelvének értékeit 1991-ben kezdtem gyűjteni. A Zenetudományi Intézet két munkatársa, Kiss Ferenc a népzene, Stoller Antal a néptánc gyűjtésének alapismereteivel ismertetett meg. Néptánc- és népzene kutatás itt ezen a tájon eddig nem volt, hisz 72 éve élünk kisebbségi sorban. A demokráciájára oly büszke Csehszlovákia sem pártolta a magyar néprajzkutatást, hagyományápolást.

A néptánc terén a legnagyobb gond az, hogy az színpadi teljesítmény lett. A mutatóványosság érdekében felcicomázták, nem magyaros lépésekkel, nem magyaros ruházattal. A bálók-ból is megkezdtek a kiszorítását a „túttáncokkal”.

Az alábbiakban öt adatközlő válaszaival ismertetem meg az olvasót. Ugyanazokat a kérdéseket adtam fel nekik, a legidősebb 95 éves, a legfiatalabb 20. A felmérés 1991-ben és 2005-ben készült. Világos képet kapunk a község táncéletéről 1910 és 2005 között - ez csaknem száz év. A beszélgetéseket magnószalag őrzi.

Borbély Istvánné 1897-ben született. Visszaemlékezése az 1910–1920-as éveket öleli fel. A faluban nem volt tánciskola, szüleitől tanult meg táncolni. Vasárnaponként a gyerekek összegyűltek játszani a Száraz Malom udvarán. Itt a nagyobb lányok tanították a kicsiket táncolni, ritkán jöttek fiúk is. A lakodalmakban is táncoltak a gyerekek. A bálkat abban az időben csűrökben és új házakban, meg a szabadban rendezték, mi gyerekek is ott látottuk a szánkat. A fiúk fel-felkértek egy táncra. A kicsik a körön kívül táncoltak. A táncalkalmakat bálnak hívtuk. Aratóbál csak a Lónyay-kastélyban volt a cselédek számára. A gróf, Lónyay Menyhért, nem lakott itt, a bált a tisztartó szervezte. A falusiakat is beengedték. Keresztelőkön halotti torokon nem táncoltak. Munkához kapcsolódó táncok is voltak. Táncoltunk a fonóban, szösztörőben, lekvárfőzőben. Itt rendszerint citra verte a talp alá valót. Az én koromban csak cserdást táncoltunk (az adatközlő így ejti).

Adventkor és böjtkor nem voltak bálkák. Ez a tilalmi idő volt. Dalolni se volt szabad az utcán. Tánctilalmi időkben fonóba, tollfosztóba jártunk. A bálnak nem volt hírverése a faluban. A fonóban és fosztókban elmondták a fiúk. A kisbíró nem dobolta ki. Nem volt táncterem. A táncalkalmakon, azaz bálkon ott volt az egész falu. Aki fizetett az bemehetett a bálba, ha betöltötte a tizenhat évet. A lányok egyedül nem mentek bálba, őket az édesanyák kísérték el. Más faluba nem illtet bálba menni a lányoknak. A bálban előfordult kimuzsikálás és verekedés is. A lányokon verekedtek. Szépen fel kellett öltözni. A lányok fehér ruhát vettek fel, nem mentek tarka ruhában a bálba. A legények öltözete: csizma, pircses nadrág, fehér ing és kalap. A kalapot tánc közben letették. Nem volt pantalló. A bálban hat-hét tagú cigányzenekar húzta. Bátvúban az én időmben csak egy cigányzenekar volt: Ádu bandája. A zenekar felállása: primás, kontra, nagybőgő, cimbalom. Primás kettő is volt. Dob nem volt a zenekarban. Az eltelt időben sokat változott a báli rend. Mikor fiatal volt csak csárdást táncoltak. Később jöttek divatba a „túltáncok”.¹ Volt olyan fiú, aki a verbunkot is ismerte, megtanulta valahol. A táncillemet be kellett tartani: egyenes testtartás, a legény a lány derekára, a lány a fiú vállára tette a kezét. A *cserdás* több részből állt. Volt lassú és sebes cserdás. Sokan sokféleképpen táncoltak. Figuráztak, összeverték a sarkantyút. A lányok előtt meghajoltak. Ez a táncra való felkérést jelentette. A tánc után megálltak, beszélgettek. A cserdás lassúval kezdődött. Ez kettő jobbra, kettő balra, majd forgás. Az a legény, aki tudta, figuráttak táncolt. Ha a táncot újra kérték, azt kiáltották a zenészeknek: „Volt benne!”.

El is engedték a lány kezét tánc közben. A kis harangot és nagy harang figurát táncolták. Volt, aki dobantott és másik irányba kezdett forogni. Néhány legény csapásolt. A csárdást összefogóva is járták. Nagy kört alkottak. Csárdás rendszerint köröcsárdással fejeződött. Az én koromban sok jó táncos volt, férjem Borbély Pista is. Aki jó táncos volt, arra azt mondták: „Jár a lába, mint a motólla.”

A női csárdást nem ismerik. A zenészekből akármelyik legény rendelhetett táncot, ha fizetett. A zenészeknek pénzben fizettek. Éjfélkor megkínálták őket enni- és innivalóval.

Orbán Árpádné Bíró Etelka, 1903-ban született Bátvúban. A vele való beszélgetésben az 1920-as évek táncéletét elevenítjük fel.

Táncolni egymástól tanultak. Az ő korában már volt tánciskola, 1917-ben konfirmált. Míg meg nem konfirmáltak a fiatalok, nem mehettek bálba. Csűrökben, új házakban rendeztek bált, hogy letapossák, ledöngöljék. Ebben az időben rendeztek bálkat a szabadban is. A táncoló helyet zöld gallyal kerítették körül. Az első tánciskola a Széchenyi tanító lakásában volt, a templom mellett. A hátsó részben, mert elől bank volt. Az első táncmester Netrufál Miklós volt. Munkácson tanulhatott meg táncolni. A *csárdást*, a *valcert*, a *polkát*, a *vansztopot* tanította. A lépésekre, a dallamra a csárdásnak kívül nem emlékszik.

¹ *Túl tánc* - a bányaiak szóhasználatában azokat a táncokat értjük, melyek az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején terjedtek el Nyugatról. A tánciskolákon keresztül jöttek divatba a cseh uralom alatt (1938–1944), ekkor kezdődött a csárdás kiszorítása. A *túl táncok* összefoglaló szó, a következő táncokat értjük alatta: tangó, fokszt, szlőfokszt, keringő, angol keringő. Más-más zenére és más figurákkal táncolják.

A táncos alkalmakat bálnak hívtuk. Karácsonykor, újévkor és a böjt után is volt bál. A farsangolásra nem emlékszik. Pünkösdre is volt bál. Aratóbál csak az uraságnál volt. A sorozás-
kor, a bevonuláskor (regruta) is volt bál. Munkához kapcsolódó bálók: a fonóban ritkán táncoltak, inkább meséltek. A kenderdörzsölőben táncoltak. Az uraságnál a simítóban és do-
hányfűzőben dalogattak, meséltek. A disznótorokban is csak dalogattak a rokonság. A lako-
dalomban daloltak és táncoltak reggeltől reggelig. Tilalmi időszakok is voltak: se dalolni, se táncolni nem lehetett böjt és advent alatt.

Hírverése a bálnak a faluban nem volt. A fonóban, a törőben elterjed a hír. A bált a fiúk kö-
zül rendezte valaki. Ő volt a *bálgazda*, ő felelt a rendért. Megfogadta a zenészeket, meghatá-
rozta táncrendet: a táncok sorrendjét, a szüneteket, annak időtartamat, amit be kellett tartani.

Az én időmben a bálakat csűrőkben, új házakban tartották. Stark Dezső (Vak Dezső) koc-
mája mellett tánctermet is épített, a bálakat ezután már itt rendezték. A férjes asszonyok nem
nagyon jártak bálba. Az én uram nem tudott táncolni, ezért én se jártam bálba. Abban az idő-
ben a fiúk nem mentek a lányokért, hogy vigyék a bálba. Ez csak később lett divat. A lányokat
elkísérték az édesanyák. Gyerekek nem voltak a bálban. A tánc rendszerint reggelig tartott. A
zenekar vezetője az én időmben Ádu volt, majd később Puli zenekara játszott. A zenekar így
állt fel: két primás, kontra, cimbalom, nagybőgő. Abból az időből csak cigányzenekarokra
emlékszem.

A fiú odament a lányhoz meghajolt és ezt mondta: „Szabad!” Ha a lány visszautasította, ki-
muzsikálták. Nem emlékszem arra, hogy a lányt lekérték volna, hanem cseréltek. A szünet-
ben, a tánc befejezése után, a fiú elengedte a lány kezét, megköszönte a táncot. A lány vissza-
ment az édesanyjához. A bál reggelig tartott. A lányok addig voltak a bálban, míg táncoltat-
ták. Akit nem táncoltattak, arra azt mondták, hogy petrezselymet árul, rövidesen hazament.
A fiúk nem kísérték haza a lányokat, csak ha kikötött szeretője volt. Más faluba nem mentünk
bálba, csak ha rokon fiúk hívtak.

Fehér báli ruhát viseltünk. Köznapokon nem jártunk fehérben. A fiúk csizmát, csizmanad-
rágot, fehér inget, lajbit, ujjast, kalapot. Tánc közben sok fiú, akinek jó hangja volt, dalolt is.

A csehek alatt változott a táncok rendje. Addig csak csárdást táncoltak. A tánciskolában ta-
nult táncok is divatosak lettek: a *valcer*, a *keringő*, a *bosztón*, a *langó*, a *fox*. A jó táncosok figuráz-
ták is a táncot. A „túltáncokban” kilépéseket tettek, a csárdásban pedig a kis harangot és a
nagyharangot járták.

A jó táncosnak megvolt a becsülete. Szerettek vele táncolni. Ilyen jó táncos volt Bércs Géza
és Kaló Baráté Jóska is. Még az asztalon is táncoltak.

Az én időmben mondogatták így is: csárdás, csárdás. A csárdás több részből állt. Volt lassú
és gyors, ugrós, friss csárdás. A táncrendben a csárdást az én időmben semmi se előzte meg.
Csárdással kezdődött a bál és azzal is fejeződött be.

A csárdás táncolásánál a táncosok összefogóztak. A lány keze a fiú vállán, annak a keze a
lány derekán. Csak a figuráknál engedték el egymást. A lassú csárdásnál kettő jobbra, kettő
balra és lassú forgás. A fiúk közül kevesen tudták a figurákat. Csapásolni mindegyik tudott. A
frissben nem eresztették el a lány derekát, mert így jobban tudtak forogni. A lassúban riszál-
tak is a lányok, ha a fiú úgy irányított. A csárdásban gyakori volt a következő figura:
csapásolás, bokázás. Divatos volt a körcsárdás. Néha az egész táncoló sereg egy nagy körben
táncolt. A csárdást a következő módon táncoltuk: lassú csárdás, lassan haladva előre – kettő
jobbra, kettő balra – lassú forgás. A zene egyre gyorsabb. A táncosok is gyorsabban járják. For-
gás jobbra, dobbantás, forgás balra. Jöttek a figurák: kisharang és nagy harang. Csak tempó-
beli különbség volt a lassú és a gyors csárdás közt.

A Baráté házaspár: *Baráté Elemérrel* (1915) és *Baráté Elemérné* született *Nyeste Margittal*
(1919) az 1930–1940-es évek táncéletét elevenítjük fel.

A mi korunkban a gyerekek már tánciskolában tanultak, rendszerint két hónapig. Hetente
két alkalommal, majd négyszer. Arra már nem emlékszenek mennyit kellett fizetni. Utána jött
a vizsga. A tánciskolába 14 éves korban iratkoztak be, miután megkonfirmáltak. Úgy emlé-
keznek, hogy 1934–1935-ben jártak tánciskolába. Krajník Ferenc Beregszászból volt az első
tánctanár, segítette a bátyúi Nyeste Ferenc.

A tánctanulást elősegítették a táncos gyermekjátékok. „Beültettem kis kertemet... Búj, búj zöld ág...” A gyerekek számára külön bálakat nem rendeztek. A zenét megfogadták négy órától, s az hírverésként játszott. Ingyen lehetett táncolni a csorda hazajöveteléig. Azután fizetni kellett. Ezután jöttek a nagyok, akik reggelig táncoltak. Mindig cigányzenére táncolták a következő táncokat: *csárdás, keringő, foksz, szlőfoksz, polka, rezgő, simi*. Szüleiket látták táncolni lakodalomban, de azok csak csárdást jártak. Ezért is gondolják, nem jártak tánciskolába.

Bál rendszerint vasárnaponként volt, a következő alkalmakkor: szilveszter, farsang, húsvét, aratóbál, pünkösöd, szüret, karácsony. Újévkor nem volt bál, mert nálunk akkor kántáltak. Szenteste se volt bál. Másnap úrvacsoraszünet volt. Előtte nem szokott bál lenni. Újév első napján, karácsony másodnapján volt bál. Mondjuk el azt is milyen népszokásokhoz kapcsolódott tánc: farsang, aratóünnep, szüreti, regruta bál, keresztelő, lakodalom, sorozás. A bevonuló katonákat cigányzene kísérte az állomásra, s közben táncoltak. A fonóban, lekvárfőzőben, disznótorban, egy-egy citera szólt.

A túlalmi időben nem volt bál, nem táncoltak. Fonással, tollfosztással, szövással foglalkoztak. Gyöngyösbokrotára nem emlékszenek a faluban. Arra igen, hogy 120 tagú egyházi énekkar volt, amely népdalokat is adott elő. Nyitrai Béla vezette. Tagjai voltak a dalárdának, mert így hívták.

A bálnak híre ment, a fonóban elmondták. A faluban két táncterem volt, mellette kocsmá. A kocsmárosok vetélkedtek, hogy náluk rendezzék a bált.

A mi időnkben két táncterem volt: Stark Dezső (a községháza mellett, jobbra) és Putvytáncterem (a vasúti átjáró mellett). Mind a kettőt lebontották. A bálba 18–40 év közöttiek jártak. Néha betévedt egy idősebb is. Voltak foglalkozási bálók is: tűzoltó, béres bál a Groszlander birtokon.

Lány egyedül ritkán ment a bálba, csak az édesanyjával, vagy ha kikötött szeretője volt. Más faluból is jöttek a bálba lányok, de csak a rokonokkal. Itt nem játszott szerepet az államhatár, sokszor jöttek Lónyáról is fiúk és lányok is. Szünet minden órában volt, 10–15 perc. Fj-félkor volt egy félórás szünet, akkor *bálgazda* megkínálta a zenészeket. A táncrendet is a bálgazdával beszéltek meg, amit gyakran ki is függesztettek. Ha a bálgazda ki akart tenni magát, tiltótt káposzta és ital volt a vacsora. Volt úgy, hogy a bálgazda nem engedte, hogy a fiúk nótát húzassanak a cigánnyal. A táncrendben az első helyen a csárdás volt. A következő táncokat ismertük: *csárdás, tangó, ritka búza, polka, valcer, keringő, boszton, szlőfoksz, szlőfoksz*. Minden táncnak meg voltak a maga lépései, a zenéje. A csárdás figuráinak a neve: *kisharang, nagyharang, csapás, forgás, bokázás, ugrás*. A tangónak a lassú andalgó zene. Jobbra egy balra egy lépés, majd kilépés. A keringőnél fontos elem a forgás.

Ha a cigányok más falusiak voltak, haza kellett őket vinni. Amikor mi fiatalok voltunk, gyakori volt a bál. A színjátások egy-egy színdarab bemutatása után bált is rendeztek. A bálgazda felelt a rendért. Engedélyt kellett kérni a cseh csendőrségen. Gyerekek nem lehettek a bálban. A zenészeknek egy héttel előtte előleget adtak. Reggel két-három óráig tartott a vigadalom. Néha a fiúk egy-egy lányt, ha az büszke volt, nem kérték fel. A petrezselymet áruló hazament.

A bálban illedelmesen kellett viselkedni. Ha nem így viselkedett valaki, kitették a szűrőt. A táncrakérés így történt: a fiú odament a lányhoz, „Szabad egy táncra?” Majd meghajolt. Ha menyasszonyt vagy férjes asszonyt kértek fel, engedélyt kértek a vőlegénytől, a férjtitől is. A tánc befejezése után a táncost visszakísérték és megköszönték a táncot. Tánc közben volt lekérés. A fiú odament a táncoló párhoz: „Szabad”.

A táncviselet a következő volt. Magyar időben (1938–1944) a magyar ruha, a fiúk eszimanadrágban, csizmában, fehér ingben táncoltak, de volt már pantalló is, a cseh uralom alatt (1920–1938) divatba jött az estélyi.

A faluban cigányzenekar muzsikált, de néha fúvószenekar játszott. Két zenekar volt: Ádu Bert, Puli Lajos. A cigányzenekar felállása: két primás, kontrás, cimbalom, bőgő, később szakszafon.

A jó táncost megbecsülték, sőt még vers is, van róla:

*Jó táncos Béres koma,
Nincsen párja a faluba.*

A jó táncos lányok kapósak voltak, vitték a táncba.

A csárdás fajai: *lassú, friss, ugrós, sebes*. A tánc lassú csárdással kezdődött. A lassúban szokták riszálni a lányt. A fiú egy helyben áll, és a lányt jobbra riszálja, majd balra. Majd lassan gyorsult a tánc. Néha egy csárdás 15 percig is tartott. A lassú csárdás figurái: kettő jobbra, kettő balra, forgás, lassú csapás. A friss csárdás figurái: *csapásolás, kis harang, nagy harang, forgás*. A frissben eleresztik egymás kezét, a férfi csapásol, a lány kis harangot táncolja. Volt olyan is, aki kicsapást is ismerte. Jobbra forgás után dobbant a férfi kettőt és irányt változtat a forgással és forog. A frissben körcsárdást is táncolnak.

A csárdás táncolásánál a férfi a kezével a lány derekát fogta, míg a lány a fiú vállára tette a kezét.

A bál befejezését az jelentette, hogy a banda indulót húzott.

Simon Ferenczel (1928-ban született) az 1940–1950-es évek táncéletét elevenítjük fel. Nemcsak mint adatközlő, hanem mint zenész is érdekes a véleménye számunkra. Az ő korában rendszerint kétvétenként volt tánciskola. 1947-ben járt tánciskolába. A táncmester Dobozi Béla volt. Később ezeken a tánciskolákon a zenekíséretet adta harmonikával a táncosoknak. 1944-ben a szovjet hadsereg bevonult Bányába is. Egy új korszak kezdődött a táncélet terén is. A következő alkalmakkor voltak bálók: újév, farsang, húsvét.

A későbbiek folyamán az újévi bál maszkabál lett, szüreti, regruta bál, május elsejére, a Győzelem Napjára (május 9.) a nagy októberi forradalom (november 7-re) emlékére műsorral összekötött ingyenes bál volt. Cigányzenére és dzsesszzenére táncoltunk. A következő alkalmakkor volt még tánc: fonó, fosztó, lekvárfőző, disznótör, keresztelő, lakodalom. 1948-ban megalakult a kolhoz. A fonó, tollfosztó, dörzsölő megszűnik, s vele a táncalkalmak is. Igaz újakat erőltetnek a társadalomra – ezek az állami ünnepek: május elseje, győzelem napja, az októberi forradalom, katonanap (február 23.).

A szocialista társadalom ateista beállítása miatt az egyház háttérbe került. A tilalmi idő alatt bálokat rendeztek. A községben táncgyűttes alakult az 1950–1960-as években. A táncgyűttes vezetője Benedek Béla volt. A bálóknak nagy hírvérésük volt: a kisbíró kidobolta, majd később kiplakátolták. A bálgazda szerepe megszűnik, a felelős a klubvezető lesz, ő rendezi a bált. A régi kocsmák nem működtek. Stark Dezsőt elhurcolták, mint zsidót, a tánctermét a klub vette át. Putyu Feri meghalt a lágerben. A vasút terjeszkedése folytán a tánctermet lebontották, a család elköltözött. Ibben az időben gyakran muzsikált a bálókban, nemcsak Bányában. A gyerekek részvételét a bálókban az iskola tanári kara tiltotta. Számukra az iskolában rendeztek bálokat. 1954-ben megnyílik a középiskola. Így az iskolában is rendszeres lesz a bál.

A lányok abban az időben egyedül nem mentek bálba, elkísérték őket az édesanyúk. Vigyáztak a holmira. Hoztak süteményt, bort. Már nem volt meg a korcsma. A táncrendet a klubvezető állította össze. A szünet alatt a táncosok sétáltak a terebben. A felkérés a táncra nem változott. A táncost nem kísérték a helyére, hanem társalogtak vele. Ez nem volt jó, mert a fiúk attól félték rajtuk marad a lány. Lekérés volt. Néha valakin ki is fogtak, alig lépett kettőt, lekérték a lányt. Nem illt kalapban táncolni, részegen a bálba jönni, cigarettázni. A bál reggelig tartott. Verekedésre nem emlékszem. Kimuzsikálás ebben az időben is volt. Nem volt kötelező táncviselet. Ünneplő ruhában jöttek a bálba. A magyar ruhába félték jönni, senki nem vette fel. Nem illt rövid ujjú ingben táncolni. A talp alá valót a cigányzenészek és a dzsesszmuzsikusok húzták. A zenekarok öttagúak voltak. Cigányzenekar: hegedű, másodhegedű, brácsa, nagybőgő, cimbalom. A dzsesszzenekar: tangóharmonika kettő, szakszafon, piszton, dob. A cigányzenekarban játszott: Pap Károly, Haga Vilmos, Zambó Vilmos. A többiek másfalusiak. Pap Károly hegedűn, Zambó Béla cimbalmon, Haga Vilmos nagybőgőn és hegedűn is játszott. A dzsesszzenekar: Simon Ferenc és Lencsés Károly tangóharmonika, Rudi Sándor (Plehes) dob, Márkus Béla több hangszeren is játszott. A cigányzenekarok kezdenek kikopni vagy más hangszereket is beiktatnak. Igen, a gitár lett a divat. A dzsesszzenekarok feloszlottak a nyolcvanas években. A magán, a diszkó lett a divat és a gépzene.

Az én időmben a következő táncokat muzsikáltam és roptam: csárdás, „tültáncok”, *tangó, foksz, szlőfoksz, keringő, angol valcer*. A táncilem annyit változott, hogy a lányokat nem kísérték az édesanyjuk a bálba. A tánc után visszakísérték a lányt a helyére.

A csárdás még divat volt az én időmben. Két részből állt: lassú és gyors. A szünet előtt mindig csárdást húzott a zenekar. A bál befejezése előtt is. A lassúban a fiú fogja a lány derekát, a lány a fiú vállát és kettő jobbra, kettő balra haadnak, majd lassú forgás. Itt is figuráznak: kis-

harang, nagyharang, csapásolás, bokázás. A gyors csárdás csak ütemében tér el a lassútól. Ezzel fejeződik a csárdás. Néha körcsárdással. A lassúban a férfi el is engedi a párját: bokázik, félfordulat jobbra, fél balra, majd forgás, dobbantás és irányváltás. Közben jöhet a kisharang és a nagyharang.

Bagu Ferenc (1939-es születésű) az 1960-1970-es évek táncéletét elevenítjük fel.

Az én fiatalkoromban már volt tánciskola. A táncmester négy-öt táncot tanított meg. Én a „túltáncokat” már az iskolában tanultam meg a lányoktól. Tánciskolába nem jártam. A falusi táncsoportban táncoltam. A katonaság alatt jártam Oroszországban, ott ismerkedtem meg az orosz táncokkal. Nagy a különbség a magyar és a szláv táncok közt. Más a zene, másak a lépések. A férfiak figurái érdekesek: leguggolás, kirugás. Nem tanultam meg ezeket a tánclépéseket.

A falusi bál jó előre kidobolt, kiplakátolt esemény volt. Táncalkalmak: újév, farsang, szüreti bál, regruta bál. A farsangi bált kiszorította az újévi maszkbál. A tilalmi időkben – böjt, advent – közvetlenül rendeztek bált. A hatalom tiltotta a karácsonyi, húsvéti és pünkösti bálakat. Az én időmben már se betlehemezés, se farsangolás nem volt. A focsolkodást is tiltották. A vallási ünnepeken az iskolában nagy vetélkedőket rendeztek. A tavasz ünnepének tüntettek fel a húsvétot. Ekkor én már tanár voltam. A keresztelőkben, a lakodalmakban táncoltak. Az állami ünnepek alkalmából rendeztek bálakat. Elmaradt a fonó, a dörzsölő. Megalakult a kolhoz, elvették a földeket, nem volt hol termelni. A lekvárfőző nagy esemény lett, itt táncoltunk is. A disznótorokban nem volt mulatság. Volt idő, amikor titokban vágták a disznót, a beadás miatt. Minden disznóbört be kellett volna adni, ezért éjszaka vágták a disznókat. A vallási ünnepeken dolgoztunk, csak vasárnap ünnepeltünk, azt is titokban. Sokszor akkor is dolgozni kellett. Nem lehetett karácsonyfát venni.

Az én időmben, az 1957–1960-as években volt táncgyűttes a faluban. A klub keretében működött, de a kolhoz tartotta fenn. Táncoltunk körmagyart, palotást és szülő magyar táncokat. A klubvezető Tar Margit volt, a táncokat Benedek Béla tanította. Moldovai és hucul táncot is táncoltunk. Ungváron, a területi szemlén is szerepeltünk.

Ebben az időben már nem bálakat, hanem táncestéket szerveznek. A klubvezető felel a rendért, aki a zenészeket is megfogadja. Tilalmi időkben is rendeztek bálakat, mulatságokat. Ennek egyik célja az egyház háttérbe szorítása. Az egyházi ünnepeket nem ismerték el, nem volt szünnap.

Rendeztek szakmai bálakat is: vasutas-, tűzoltó-, sportbál, aratóbál. A zenészek a színpadon játszottak, a terem közepén álltak a fiúk. A táncosok körbe táncoltak a teremben. A nézők, édesanyák a terem sarkában ültek. A táncillem nem változott. A fiú a lány előtt meghajolt és „szabad egy táncra” szavakkal táncba vitte. Lekérés volt. Az jött divatba, hogy a tánc után a fiú nem kísérte helyére a lányt. Ez nem volt jó, mert néha egy lány rajta maradt egy estére. A nehéz táncosokat nem vitték táncba. Ezek petrezselymet árultak – járta a szőlés. Hamarosan hazamentek. A tánc szünetében beszélgettek, sétáltak. Várták a következő táncot.

Minden táncnak megvoltak a maga lépései. Abban az időben a következő táncokat ropták: *csárdás*, „túltáncok”, *taugó*, *kerügő*, *angol keringő*, *fox*, *szlőfoksz*. Ha voltak katonák vagy oroszok a bálban rá-rá húztak egy-egy hucul, kozácsok, hopák táncot.

Az 1960-as évek elejére megszűntek a cigányzenekarok. A dzsesszzenekarok jöttek divatba. Több jó zenész volt a faluban: Simon Ferenc, Márkus Béla, Márkus Endre, Lencsés Károly – tangóharmonikán játszottak. Márkus Béla több hangszeren is játszott. Többször játszott itt a Bátyúból elszármazott Lakatos Aladár, Zambó Vilmos.

Az én időmben a táncrendben gyakori volt a csárdás. A magyar csárdás két részből állt: lassú és gyors. Nálunk a kétlépéses csárdást táncolták: jobbra kettő, balra kettő. A lassúban is figuráznak: *kisharang*, *nagy harang*, *csapásolás*, *bokázás*, *riszálás*, *kicsapás*. A férfi figurái: *bokázás*, *kicsapás*, *riszálás*, *kisharang*, *nagy harang*, *keresztelő*. A nő figurái: *kis harang*, *nagy harang*, *bokázás*, *keresztelő*. A csárdás alaplépései: kettő jobbra, kettő balra.² Majd jön a forgás, előbb jobbra,

² *Kisharang, nagyharang* – a csárdás két figuráját értjük alatta. Nevét onnan kapta, hogy a mozgás hasonló a harangéhoz. A harang nyelve balra-jobbra mozog. Az alak, mint minden csárdáslépés, balra indul. *Kis harang*: A fiú balra kezd, a lány jobbra. Egymás kezét fogják vagy eleresztik. Szembe állnak egymással. A test balra dől, bal láb kirúg, jobb láb helyben két csárdás alaplépés. *Nagy harang* hasonló a kis haranghoz, csak nagyobb a kirugás. Jobb láb a bal előtt keresztbe, ballal két csárdáslépés helyben. Ezután a figura jobbra indul. Jobb láb a bal elé, míg a jobb lábbal helyben két csárdás lépés.

majd dobbantás, forgás balra. A kis harang lépési: a bal láb helyben mozog, míg a jobb lábbal lábujjhegyen kettő jobbra, ugyanez balra. Ugyanez a nagyharang csak nagyobb lépésekkel. A csapásoláznál a férfi a kezébe csap, majd a következő ütemben a csizmaszárra vagy térdére, combjára. A lány addig figurázik. A kicsapás és kiforgatás is volt a lassúban. A férfi egy helyben mozog és hol jobbra, hol balra riszálta a táncosát. A keresztelő lépései is ismerték. A férfi és a táncosa a keresztlépéseket ütemre táncolja a táncosával. A csárdást a táncrendben megfelelően húzták. Rendszerint a szünet előtt játszottak egy ropogós csárdást. Adatközlőm szerint cigányzenekar 1958-ban játszott utóljára.

Az 1995–2005-ös évek táncéletét *Demjén Erzsébet*tel (1985-ös születésű) elevenítjük fel. Az iskolában néprajzórán tanulták a csárdás alaplépéseit. Tánciskolába nem járt. A modern táncokat a diszkóban tanulta meg. A táncalkalmakat ma diszkónak nevezik. A bál helyett ma már a diszkóban táncol az ifjúság. Diszkót heti háromszor rendeznek: péntek, szombat, vasárnap. Ezen kívül rendeznek még diszkót: újévre, Valentin-napra, nőnapra, húsvétra, pünkösdre, karácsonyra, szilveszterre. A következő táncalkalmakon diszkózene szól: farsang, szüret alma, Mikulás Szilveszter és regruta bál. A lakodalmakban éjfélig csárdást és a nyolcvanas évek „klasszikusait” játszókat a diszkósok. Éjfél után modern diszkózene szól. A tilalmi időből, csak a nagypéntek az egyetlen nap, amikor nincs diszkó.

A táncalkalmakat a hirdetőtáblákon közlik. A táncalkalmakat a klubban, kávézóknak (amit diszkókluboknak is hívnak) tartják, ahol le is lehet ülni. Nyáron a táncot a diszkóklub udvarán is rendezik. Egy táncalkalmon 200–300-an is részt vesznek. A diszkóklubokban a helyiségtől függ a táncosok száma. A résztvevők körben állva táncolnak, 5–15-en alkotnak egy kört. A fiatalember „Szabad” kifejezéssel kéri fel a lányt. Lekérés van. Ma már felborultak az illem szabályai. A fiú „köszönöm”-mel fejezi be a táncot, míg a lány „szívesen”-nel válaszol. A táncalkalmak reggel 2–3 óráig tartanak. A lányt az kíséri haza, akivel este sokat táncolt. A lányok maguk is mennek a bálba, a fiúk is meghívják. A fiúk egyedül is táncolnak, kört alkotnak, a lányok is táncolnak egyedül.

Az öltözetnek nincsenek követelményei. A jelszó „Minél feltűnőbb”. Ma a lányok minél többet meg akarnak mutatni magukból. A legények úgy öltöznek, mint máskor ünnepnapokon.

Nem zenekar, hanem „Dj” (a Didzsé) szolgáltatja a zenét, számítógéppel, hangfalakkal, fényhatással, „lézershow”-val.

A zenészeket a klubvezető vagy a kávéház tulajdonosa fogadja fel. A diszkóadalok szövegét tánc közben a fiatalok éneklik, sikoltoznak, füttyölnek az ismertebb dallamokra. Van, amikor a didzsó kikapcsolja a számítógépet, csak a táncosok éneklik és dúdolják a dallamot.

Az utolsó húsz évben nagyon sokat változott a falu tánczeneje. Eltűntek a cigány- és dzsesszzenekarok.

Az adatközlő a következő táncokat ismeri: csárdás, keringő, a diszkózenére a maga kigondolt lépéseire táncol.

A diszkóban nem játszanak csárdást, csak diszkósított változatokat. Kettesével táncolják. Alaplépése kettő jobbra, kettő balra, majd forgás, amelyeket modern lépések tarkítanak. Tánc közben bekiabálják a fiúk: Ihaj! Csuha! A fiú a lány derekára teszi a kezét, a lány a fiú vállára. Néhány lépés után forognak jobbra, majd balra. A tánc üteme gyors. A lassú csárdás fogalmát nem ismerik, sem annak figuráit. Többen körbe fogóznak és úgy csárdásolnak, ez gyakori.

Nincs hölgyválasz. A baráti körben lány is hívja a fiút táncolni.

Bátyúban a lemezlovasok a következők: Valla Mityu, Huzina István, Gyórfi Dávid. Néha más községek lemezlovasai is diszkóznak a Bányai Művelődési Házban.

A gyűjtésben segítségemre volt, hogy az 1950-es években, mint e falu szülőtte, roptam a táncot a lakodalmakban és a bálokban. Gyermekek- és legénykoromban a falusi élet nyitottabb és összetartóbb volt. Jobban ápoltuk hagyományainkat. Kötelességünk lenne értékeinket továbbvinni – ez a csárdás. Nemcsak teleházra, hanem táncházra is szükség lenne, ahol néptáncaink és népdalaink tovább élhének. A diszkó betörésével a lakodalmakba – meghalt a népdal is. Nincs együtténeklés. Az idősebbek ki lettek zárva a közös mulatásból.

Az eltelt száz év alatt tizennégyszer volt itt hatalomváltás: népek jöttek és mentek. Milyen hatással volt ez néptáncunk fejlődésére. Megjelentek-e idegen elemek? Sajnos igen. A cseh uralom alatt táncolt táncokat elfelejtették, de a „túltáncok” itt maradtak. Az orosz táncok ha-

tással voltak a magyar csárdásra is. Ez vonatkozik az öltözetekre és a lépésekre. Egy-két sima lépés orosz táncokból: a fiú bokázása közben a lány fogja a fiú derekát, és körülfut rajta. A körécsárdásnál a lányok felülnek a fiúk karjára és így forognak. Megjelennek a kivarrott kendők lajbi ujjában, a lányok hajában a különböző művirágok.

Felváztaltam azt az utat, melyet megtettünk nemzeti kincsünknek elvesztése során a csárdástól a diszkóig. Meg kellene tenni mindent, hogy gyermekünk szívében tovább éljenek népdalaink és néptáncaink. De mi a járható út. Ha sokáig topogunk, nem lesz, aki megtanítsa. Úgy gondolom itt az iskolánaj, a művelődési háznak kellene lépni. Reméljük a diszkóőrület csak átmeneti korszak lesz, és visszajön a csárdás és a klasszikus tánc.

Bagu Balázs

Az építőáldozat Dévától Gobelsburgig

Építőáldozat. A középiskolai tanulmányok alapján mindenkinek ugyanaz jut eszébe erről a szóról: a balladabeli Kőműves Kelemennét férje és tizenegy kőművestársa megöli, hamvát Déva várának mészébe keveri, hogy az végre megálljon, és ne omoljon le nap mint nap. Ezt a kegyetlen szokást az őskortól kezdve alkalmazták, és egészen a kora újkorig megtalálható bizonyos népeknél (persze, ekkor már nem embert áldoztak) Japántól Európán át egészen Dél-Amerikáig. A szokás talán abból indult ki, hogy az emberkéz alkotta épületek megzavarják a természet rendjét, felbőszítik az isteneket, szellemeket, a túlvilági lények tehát igyekeztek lerombolni az épületeket. Az emberek, hogy elkerüljék, fáradtságos munkával felhúzott épületeik pusztulását, feláldoztak valamit, ami hozzájuk tartozott, szívüknek kedves volt. Minél nagyobb (paloták, templomok), vagy hasznosabb (gátak) volt az épület, annál értéke- sebb áldozatra volt szükség. A nagy, hatalmas épületekhez régebben mindig embert áldoztak föl, általában kisgyermeket, vagy nőket. Az ártatlanságot megtestesítő kisgyermek, illetve az anyaságot jelképező nők rendelkeztek ugyanis a legnagyobb varázserővel, ők voltak a legalkalmasabbak az építmény mágikus védelmére. Később aztán ez a kegyetlen szokás enyhült, így inkább állatokat (kútya, kakas, vagy ló testrészei), élelmet, használati tárgyakat, vagy emberi haját, körmöt használtak az emberáldozat kiváltására. Sokszor az ember árnyékát áldozták fel: kákából készült rúddal bemérték az ember árnyékát, s azt tették bele a falba.

Egy ember feláldozása mindig nagy hírértékkel bír, éppen ezért nem is csoda, hogy a nép sok helyen (így Európában is) megörökítette az áldozat (és hozzá kapcsolódóan nemegyszer az áldozatot végrehajtó személy) tragikus sorsát, majd szájhagyomány, monda, ballada formájában továbbadta a későbbi generációknak. A német romantika és a nemzeti megújulási mozgalom kialakulásával egy időben jött létre a néprajz, mint önálló tudományág, amely írásba foglalta az egy országon belüli társadalmi rétegek, népcsoportok szokásait, hiedelemvilágát. A néprajz elindítóinak számító Herder és a Grimm testvérek nyomán minden országban (így Magyarországon is) megjelentek néprajztudósok, akik feljegyezték eme történeteket. A Kőműves Kelemennéről szóló ballada először az Erdélyi János által 1848-ban szerkesztett *Népdalok és mondák* című népköltési gyűjteményben kerül elő, ott is csak töredékben. Szövegét ifj. Almási Sámuel küldte be Erdélyből (valószínűleg Háromszékből).¹

*Úgy rakják, úgy rakják
Magas Déva várát,
Tizenkét kőműves, tizenkét kőműves.
A nőt délig raknak,
Dél után mind lehull.*

A legteljesebb balladaváltozatot Kríza János (1811–1875) gyűjtötte az erdélyi Udvarhelyszékben. Kríza a balladát az 1863-ban kiadott népköltési gyűjteményében, a *Vadrózsákban* tette közzé Kolozsváron.² Ez a legteljesebb, székely nyelvjárási változat. A gyűjteményhez kapcsolódik a magyar néprajzi élet felélénkülése, az első komoly magyarországi néprajzi vita: a

¹ Erdélyi János: *Népdalok és mondák* III. Pest 1848.

² Kríza János: *Vadrózsák*. Székely népköltési gyűjtemény. Kolozsvár 1863.

Vadrózsza-pőr. Alighogy megjelent a gyűjtemény, egy magyar állampolgárságú román újságíró, Julian Grozescu a *Fővárosi Lapok* 1864. évi 114. számában heves támadást indított ellene. Szerinte a Kőműves Kelemenné és a Molnár Anna című balladák az eredeti románból (Alecsandri Vasilétól és Marinescutól) fordított hamisítványok csupán. A helyzet komikus voltához csak hozzáad, hogy Grozescu nem is olvasta a Vadrózsákat, amit a cikkben be is vall. A vita végül Kriza győzelmével zárult, a tudomány az ő igazát támasztotta alá. Ez a vita hozzájárult a kutatások felélénküléséhez, és az összehasonlító folklórisztika megjelenéséhez.³

A minket körülvevő népek szintén rendelkeznek mondával/balladával az építőáldozatról. Romániában ismert az argyasi kolostor, Görögországban az Arta hidja⁴, Bulgáriában, ahol többféle változat is létezik, de mind az öt balkáni ballada fontos motívumai megtalálhatók⁵, valamint Horvátországban és Szerbiában Szkadar várának története⁶ (erről Szegedy Rezső írt az *Ethnographia* 1910. évi kötetében). Meg kell említenünk Ág Tibor gyűjtését, aki a Zoborvidéken 1960-ban gyűjtötte Zserén és Ghimesen a balladának egy, Krizáéhoz majdnem hasonló, de hiányos változatát.⁷

A néprajztudomány mindeddig úgy tudta, hogy az építőáldozat, mint balladai/mondai motívum csak Magyarországon, és a Balkánon terjedt el. Azonban kezembe akadt az osztrák Margot Schindler könyve⁸, amelyben alsó-ausztriai mondák és legendák foglaltatnak a Kuenringer főnemesi család (1056–1594) idejéből. Itt egy igen figyelemreméltó mondát találtam az egyik várak, Gobelsburg építéséről. Íme a fordítása:

„A gobelsburgi építőáldozat

Az ősrégi gobelsburgi kastély (helyén már egy kevésbé régi áll) építése előtt az építető gróf kihirdette: csak az az építőmester kapja meg a munkát, aki kötelezi magát arra, hogy az első élőlényt, ami belép az építkezés területére, de nem tartozik se az építkezéshez, se a várhoz, elfogja és befalazza. Ebbe a feltételbe egy kőművesmester sem volt hajlandó beleegyezni, csak egy fiatal, még nőllen mester írta alá a gróf szerződését. Az építkezés elkezdődött, de ahogy az a régi időkben szokás volt, csak lassan haladt előre. Eközben a kőművesmester megházasodott, született neki egy kislánya, és teljesen megfeledezett a szerződésbeni kegyetlen feltételről. Amikor aztán a vár (egyetlen, a várúr által meghatározott oszlop kivételével, amin nem volt szabad tovább dolgozni) végre-valahára fölépült, ünnepséget rendeztek. Ekkor a bejárati csarnokban megjelent a mester kislánya, hogy átadjon édesapjának egy üzenetet. Az építőmunkások az ünnepségen jelenlévő gróf parancsára tüstént a lányra vetették magukat, a félig kész oszlophoz vonszolták, és befalazták. Hiába tiltakozott ellene az apa, állnia kellett a szerződésben adott szavát. Mikor évszázadok múlva átépítették a várat, a fal egy üregében megtalálták a befalazott gyermek csontjait.”

Tehát tőlünk nyugatabbra is vannak mondai emlékek az építőáldozatról! Margot Schindler a legnagyobb alsó-ausztriai mondagyűjteményből⁹ vette át a mondát.

2004 júliusában elnyertem a Duna Menti Tartományok és Megyék Munkaközösségének (ARGE-Donauländer) kéthetes ösztöndíját, így Sankt Pöltenben, az Alsó-Ausztriai Tartományi Könyvtárban és Gobelsburgban foglalkozhattam az építőáldozat kérdésével. Gobelsburg a zwettl-i ciszterci apátságához tartozik. Szállásadóm, Helene Blumberger asszony emlékezett arra, hogy a mondát tanítójuk lediktálta környezetismeret órán, fűzetét ma is őrzi, abból kimásolhattam. Magyar fordítása így szól:

„A gobelsburgi vár urának építőáldozata (monda)

Több, mint 400 évvel ezelőtt, amikor a várat elkezdték újra felépíteni, a gróf kikötötte: csak azt az építőmestert hajlandó a munkával megbízni, aki kötelezi magát, hogy a munka végeztével megfogja és

³ Kóna László: Vadrózsza-pőr. Magyar Néprajzi Lexikon V. Bp. 1982. 458–459. old.

⁴ Mezas, Georgius A.: Die Ballade von der Arta-Brücke. Eine vergleichende Untersuchung. Thessaloniki 1976.; Hadzisz, Dimitrios, G.: Az Arta hidja ballada magyar változata: Kőműves Kelemenné. Ethn. 1960. 558–578.

⁵ Vargyas Lajos: Magyar néphallada és Európa I–II. Bp. 1976.

⁶ Szegedy Rezső: A befalazott nő mondája a horvát-szerb népköltészetben. Ethn. 1910. 9–24. old.

⁷ Ág Tibor: „Kőműves Kelemen a Zoborvidéken. Népr. Közl. 1961. I. 90–93. old.

⁸ Schindler, Margot: Die Kuenringer in Sage und Legende (A Kuenringer család a mondákban és legendákban). Wien 1981.

⁹ Kiefling, Franz: Frau Saga im niederösterreichischen Waldviertel. (Monda anyó az alsó-ausztriai Waldviertelben). Wien 1924.

befalazza az első élőfényt, ami betesz a lábát a kastélyba, s nem tartozik a kastélyhoz, vagy az építkezéshez. Egy kőművesmester elfogadta a feltételt, és aláírta a szerződést. Mivel a munka sokáig tartott, elfeledkezett a kötelezettségéről. Amikor a munka elkészült, a bokrétaünnep közben beviharzott az építőmester kislánya, hogy átadja az édesapjának egy üzenetet. A gróf nyomban megparancsolta, hogy fogják meg a gyereket, és falazzák be. A rémült és vigasztalhatatlan édesapa nem tehetett semmit. Mikor később átépítették a kastélyt, a fal egy üregében megtalálták a balsorsú kislány csontjait.”

Tehát még az 1960-as évek első felében, az általános iskola 4. osztályában, környezetismeret órán is foglalkoztak a mondával.

A székelyföldi ballada és a gobelsburgi monda között akadnak eltérések: Székelyföldön asszonyt, Gobelsburgban kislányt falaznak be. A gobelsburgi monda és szállásadóm tollbamondása között pedig lényeges különbség, hogy a tollbamondásban nem szerepel, hogy a legfiatalabb, még nőtlen mester írta alá az építési szerződést, és a munka közben nősült meg, kislánya született, aki az áldozat lett.

Hogy még nyugatabbra menjünk: Németországban is található jelei az építőáldozatnak, ahogy ezt Grimm is megemlíti.¹⁰ Az osztrák változatoktól némileg eltérő módon azonban a befalazandó gyermek itt nem tud a sorsáról. A kőműveseknek úgy kell egy kis édességgel a falba csálniuk. Habár itt inkább csak gyermekkoporsókat falaznak be: ilyen koporsót találtak pl. 1819-ben a hamburgi várfal lebontásakor.

Mint látható, építőáldozatokról szóló történetek megtalálhatóak tőlünk nyugatabbra is, ámbar kisebb számban, s akkor sem ballada formájában. Lehet, hogy régebben ezek is balladák voltak, de, ahogy Ortutay Gyula mondja: az idők folyamán „széténekeltek” őket, vagyis egyre inkább prózai hangzást kaptak, rímelésük is odaveszett¹¹. További kutatási eredmények forrás híján még váratnak magukra. Az építőáldozatok, mint szokások világméretű elterjedése azonban azt mutatja, hogy minden kultúrában van valami hasonló, függetlenül a földrajzi elhelyezkedéstől. Ha megfigyeljük eme közös jegyeket, ki tudjuk terjeszteni az összehasonlító folklórisztikai kutatásokat keleti (Románia, Görögország), és nyugati irányba (Ausztria, Németország) egyaránt.

Lukács Miklós

A Bethlen Gábor Alapítvány (Bp. Károly krt. 5.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2005. évi állampolgári adó 1 %-ából 266 112 Ft támogatást kapott, melyet a Bethlen-díj átadására szervezett ünnepség költségeire, valamint az alapító okiratban megfogalmazott célokra fordítottunk.

Az Alapítvány köszönetet mond mindazoknak, akik támogatásukkal segítették munkánkat.

* * *

A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület (1011 Bp. Corvin tér 8.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2005. évi állampolgári adó 1 %-ából 108 920 Ft támogatást kapott. A felajánlott összeget névadónk, Lakatos Demeter csángómagyar költő verseinek megjelentetéséhez használtuk fel.

Köszönjük segítő támogatásukat!

¹⁰ Grimm, Jakob: Deutsche Mythologie. Göttingen 1935.

¹¹ Ortutay Gyula: Halhatatlan népköltészet. Bp. 1966.

TERMÉS

Vác az Árpád-korban*

Némely föltevések szerint Vácot 885-ben alapították,¹ de erre nincs bizonyíték. Az általánosan elfogadott álláspont szerint a várost (vagyis a püspökséget) I. (Szent) István alapította 1030 után, tehát az egyházszerkezet kiépítésének második hullámában.² Ez még nem lehetett igazi város, csupán a püspökség intézményeit körülvevő falusias jellegű település. A püspökség mellett István székeskáptalant is alapított, amelyhez már az Árpád-korban káptalani iskola kapcsolódott.

Nemcsak az alapítás, hanem a város elnevezésének eredete is vitatott. A legvalószínűbb, hogy egy felső-magyarországi nemesi családból származó Vach vagy Vác nevű remetéről kapta a nevét.³ Ő, miután megszökött otthonából, előbb Visegrád környékén bujdokolt, majd a Vác környéki erdőkben élt. A legenda szerint megjövendölte Szent Lászlónak, hogy I. Géza megnyeri a mogyoródi csatát, és mivel valóban így történt, a város az ő nevét kapta. Más vélemény (Bél Mátyás) szerint a település az itt élő vaciánokról kapta a nevét. Azonban e népcsoportról az elmélet kitalálója sem tudja, hogy mifélek (szlávok vagy magyarok) voltak. Ismét más elképzelés a Waitzen német szóból eredezteti a nevét (magyar jelentése: búza). Egy bizonyos Róka nevezetű kanonok pedig a Verovác (Verőce patak) nevéből származtatja Vácot.⁴

Szent István uralkodását követően I. Géza király sokat tett a városért. Őt tekintik Vác második alapítójának: kialakult a püspöki székhelytől északra fekvő Váralja település (későbbi nevén Magyar város), az ő nevéhez fűződik a püspöki épületek befejezése, valamint a váci székesegyház felépítése.

A fejlődés azonban Vác előnyös fekvésének is köszönhető: a Duna partján, az Alföld és a hegységek találkozásánál ideális kereskedelmi csomópont lehetett. Itt találtak a Kelet-Magyarországról, a bányavárosok felől a Csallóközbe menő szárazföldi és a Duna-parti észak-déli vízi utak. A váci rév már az Árpádok idején is forgalmas volt. Ekkor ez a rév még nem a mai helyén, hanem délebbre, a régi Magyar város területén helyezkedett el.⁵

Géza (más néven Magnus) királyt az általa alapított székesegyházba temették: „... Magnus király súlyos betegségbe esett, és bár virtusokkal volt ékes, április huszonötödikén minden test útjára tért. Hű katolikus volt, Isten előtt alázatos, igen keresztényi fejedelem. Három esztendeig uralkodott, és Vácot temették el a Szent Szűz egyházában, melyet ő épített.”⁶

Géza öccse, I. (Szent) László király is nagyon szerette Vácot. Befejeztette a székesegyház belső díszítését, valamint a hagyomány szerint Géza által kezdett díszes királyi palota építését. Megfordult még a városban II. (Vak) Béla király, és Imre király is szívesen időzött itt, 1193 nyarán zsinatot is tartott a városban.

Vác lakói jórészt földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Bizonyára virágzott az ipar és fontos szerepe volt az egyre növekvő kereskedelemnek. A harmincad hivatalt I. Géza király alapította. A fejlődés 1241. március 17-én tragikus törést szenvedett: a „fekete vasárna-

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. Teltamanti Sarolta régésznek, aki sokat segített azzal, hogy a váci Trajor Ignác Múzeum régészeti anyagát rendelkezésemre bocsátotta.

¹ Karcsu Antal *Arzén: Vác város története* I. 23. old.

² Györffy György: *Vác város az Árpád-korban. Levéltári közlemények* 1992/1–II.

³ Vác remetét a Képes Krónika (szerk. *Tarján Tamás*) is említi 74. old.

⁴ Karcsu A. *Arzén: i. m.* 23. old.

⁵ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* IV. 313. old.

⁶ Képes Krónika (magyar fordításában) 81. old.

pon” bekövetkezett mongol (tatár) támadás teljesen elpusztította a várost és lakosságát.⁷ A várost nem védte fal, így könnyű lehetett elfoglalni. Csupán a püspökség épületeit övezte valamiféle erődítés. “A kinszenvedésről elnevezett vasárnapon Batunak, a királyok királyának egy seregrésze Vác városához érkezett, amely a Duna partján fekszik egy félnapi járóföldre Pest városától, ahol a király időzött seregével. Miután elfoglalták és legyőzték a várost, és nagy vitézül megadásra kényszerítették azokat, akik az egyházban vagy az egyház köépületeiben – amelyeket megerősítettek – kerestek menedéket: mind a városból, mind a körülfekvő falvakból a nép megszámlálhatatlan tömegét, és miután az egyház kincstárát birtokukba vették, a kanonokokat és más személyeket, úrasszonyokat és leányokat, akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették. És így a kinhalálról elnevezett vasárnapon kinhalált szenvedtek a váciak, hogy kiérdemeljék osztályrészüket az Úr Jézus Krisztussal.”⁸

A tatárjárás után IV. Béla király, IV. Ince pápa (1243–1254) támogatásával, több magyarországi várost megerősített. Ezek közé tartozott Vác is. Béla király újjáépítette a várost, lakosságát pedig német telepek befogadásával pótolta. A németek saját önkormányzatú várost építettek, amely a Magyar várostól északra helyezkedett el. (Ékkortól hívták a Váralja települést Magyar városnak a Német várostól megkülönböztetve.) Felépítették a Szent Mihály-templomot is. Így tehát Vác kettős város lett. IV. Béla fallal vétette körül. Ennek négy kapuja volt: Pest felé, déli irányban, Nógrád felé, északi irányban, kettő keleti irányban, Kosd és Rád felé.

Vác legrégebbi Árpád-kori megmaradt emléke, a három X–XI. századi kora Árpád-kori temető, amelyeket a város déli részén fedeztek föl.

Az elsőt a mai Hétkápolna dombján találták meg. A kutatások már 1884-ben megkezdődtek. A sírokban 18 teljes csontvázat továbbá 9 koponyát találtak. Számos tárgyat is találtak a sírokban: ezüst fülbevalókat, gyűrűket, bronz karperecet, bronz fülbevalót, bronz boglárokat, ezüst fibulákat, bronz lemezt stb. Az egyik csontváz kezében egy vastag nyolcszögű sudronyból hajlított arany karika volt (ún. kelta karikapénz).⁹ A csontvázak, karjai a testhez zárt állapotban voltak. A sírok tájolása az Árpád-korban szokásos: a fej nyugatra nézett.

Ettől a temetőtől délre az ún. Akasztófa-dűlőn lettek rá a másodikra. Tíz sírt tártak fel a régészek, ezek közül öt (4–6., 9., 10.) biztosan Árpád-kori. A sírok északnyugat-délkeleti tájolásúak, soros elrendezésűek. A sírokban karpereceket, huzalgűrűket, pántgyűrűket, karikákat, két kést és két edényt találtak. A 10. sír edénye sötétszürke, kézi korongon formált fazék. Nyakán hullámvonalaköteg, alatta a has aljáig sűrűn körbefutó vonalak vannak. Fenekén kereszt alakú bélyeg található.

A harmadik temetőt a mai Hattyú utcában találták meg. Itt 4 sír került elő: 95–110 cm mélyek, és szintén északnyugat-délkelet tájolásúak. Az első sírban hanyatt nyújtott csontvázat találtak, a medence fölött pedig egy hosszúkas, korródálódott vastárgy volt, amely két darabra tört. A sírból cserépedények is előkerültek, például egy vörös, hurkatechnikával készült fazék.

A püspökség

I. István király a váci püspökséget tehát 1030 körül alapította. Területe ekkor kb. a mainak megfelelően a Duna-Tisza közének északi fele, a nógrádi, külső-szolnoki, csongrádi és solti szék, a fejevári várispánság egy része és Pest megye egyes területei.¹⁰ A fő kérdés az volt, hogy hol épüljön a székesegyház. A Képes Krónika szerint Gézának és Lászlónak egy lángoló agancsú szarvas mutatta meg a helyet, ahová Géza fői is építette a Boldogságos Szűz templomát.¹¹ De László csata előtti látomásának¹² helyét is épülettel akarták megszentelni, így a király ide építette a Szent Péter-templomot.

⁷ Karcsu A. *Arzén*: i. m. 33. old.

⁸ Rogerius: *Siralmas ének*. In: *A tatárjárás emlékezete* 155. old.

⁹ *Pest megye régészeti topográfiája: A szobi és a váci járás XIII/2. kötet* 469. old.

¹⁰ *Bánk József dr.*: *Váci Egyházmegyei Almanach*, 13. old.

¹¹ *Képes Krónika* 77. old.

¹² *Szent László a mogoródi csata előtt angyalokat látott, melyek koronát hoztak Gézának. Ez azt jelentette, hogy győznek, és Géza király lesz.*

A Szent Péter-templommal kapcsolatban a mai napig tart a vita. Győrffy György szerint eredetileg ez volt a titulusa a székesegyháznak, és utóbb kapta a Szűz Mária titulust. Mások (pl. Gerics József, Pongrácz György) szerint viszont a székesegyházat már a kezdettől Szűz Máriának szentelték, és a Szent Péter név csak utólagos betoldás a krónikába. A betoldás célja az lehetett, hogy a későbbi Szent Péter-templomot királyi alapításának tüntesse fel, és ezzel több kiváltságot biztosítson számára. Talán az utóbbi elmélet jár közelebb az igazsághoz: az 1570-es török kori birtokösszeírás egy dűledező templomot említ a város falain kívül. Ez megfelel Pongrácz György 1675. évi „információjának”, amely szerint a Szent Péter-templom a városon kívül, a mezőn állt.¹³ A később elfogadott álláspont szerint a templom a Hétkápolna-dombon állt. Wilhelm Dilich 1600-ban készült rézkarcán (nem hiteles ábrázolás!) ebben az irányban (vártól délkeletre) egy tornyos templomrom látható. Ez azonban már nem szerepel a későbbi ábrázolásokon.

Az azonban biztos, hogy Géza a kijelölt helyen felépítette a püspökség székesegyházát. A székesegyház román stílusban épült. Körülötte épültek a püspöki épületek és a káptalan tagjainak házai. Az 1241-es tatár pusztítás után a régi román kori székesegyház alapjaira gótikus stílusú új székesegyházat emeltek.¹⁴ Ezt is Szűz Máriának szentelték.

Az 1912-ben végzett ásások során előkerült a régi román kori apszis, és számos faragott követ találtak a régészek.

Vác püspökei az Árpád-korban¹⁵

Vác első püspökei bizonyára külföldi eredetűek, német, francia vagy itáliai származásúak voltak. Név szerint a tihanyi apátság alapítólevelében (1055) bukkanunk az elsőre, Kelemenre. Géza király halálakor némelyek szerint bizonyos Lázár nevezetű tölti be ezt a méltóságot, aki szerepel a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében (1075).¹⁶

Marcellus 1103-tól 1119-ig volt váci püspök, majd esztergomi érsek lett.¹⁷ A XII. század végén Bogyiszló (Boleszló) püspök (1182–1213) játszott fontos szerepet, aki Elvin váradi és János veszprémi püspökkel együtt a későbbi II. András híveként részt vett az Imre király elleni szervezkedésben. Bár III. Ince pápa megtiltotta a szervezkedést, az összegyűjtött pénzt a váci székesegyházban elrejtették. Imre király azonban bizalmasaitól tudomást szerzett a dologról, és 1199. március 10-én Vácra látogatott. Felszólította Bogyiszlót, hogy nyissa ki a sekrestyét, és adja át a pénzt, de ő nem engedelmeskedett. Ekkor a krónikák szerint Imre kidobatta a székesegyházból, és feltörette a sekrestyét. A pénzt elvitte, de a székesegyház vagyonához nem nyúlt. Bogyiszló levélben panaszt tett a pápánál, majd ezt követően a felek kibékültek. Olyannyira, hogy Imre kisleányát, a később gyermekként egy évig uralkodó III. Lászlónak Bogyiszló lett a keresztapja.¹⁸

Bogyiszló nevéhez fűződik az évente megrendezett zsinat bevezetése is, amelynek fedezésére a püspöki tized egy részét fordították. Bogyiszló később II. András király tanácsosa lett, és a király ekkor adományozta a püspökségnek Nógrád vármegyét. Ezentúl tehát a váci püspök egyben a vármegye várispánja is. Bogyiszlót Jakab követte a püspökségben, aki ellen később pert indított a Szentszék, mivel elhanyagolta a püspökség épületeit és feladatát. Jakab utóda Berecz (1221–1237), aki viszont már élvezte a pápa bizalmát és támogatását. Felülvizsgálta Béla herceg házasságát, és később tanácsosa is lett. Utána Mátyás püspök következett (1237–1240), aki szintén IV. Béla király tanácsosa volt. 1240-ben esztergomi érsek lett. A soron következő püspök István volt, aki szintén élvezte Béla király bizalmát. A tatárjárás idején az uralkodó rábízta családját is. István püspök fontos szerepet játszott a királyi család Dalmáciába menekülésében. A tatárok kivonulása után pedig tevékenyen részt vett Vác újjáépítésében.¹⁹

¹³ *Tragor Ignác: Vác története.* 29. old.

¹⁴ *Tragor Ignác: Ugyanott.*

¹⁵ A püspökök névsorát ld. *Borovszky Samu dr.: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye.* 248–249. old.

¹⁶ *Váci Történelmi Társ.* I. 26–27. old.

¹⁷ *Borovszky Samu dr.:* i. m. 248. old.

¹⁸ *Tragor Ignác: i. m.* 16. old.

¹⁹ *Tragor Ignác: uo.* 29. old.

IV. (Kun) László uralma alatt a váci püspök Tamás volt (1278–1289). Ő az ország egyik legkiválóbb főpapja volt, aki Fülöp pápai követ munkatársa volt a belső rend helyreállításában.

A Magyar város (civitas Hungaricalis Vaciensis)²⁰

A régi Magyar város a püspöki székhelytől északra helyezkedett el. A térség betelepülése már a XI. században megkezdődött, de nagyobb arányú népességről csak a XII. században tudunk. A település a váci püspök birtoka volt. A lakosság feltehetően jobbágyokból, kisebb számú iparosból és kézművesből állt.

Régi neve Váralja, újabb nevét a tatárjárás után kapta a Német város megalakulása miatt.²¹ Kubinyi András szerint²² a Magyar város utcarendszere szabálytalan volt. A kapu előtt a szabálytalan alakú piactér terült el. Az Árpád-korban városfallal még biztosan nem rendelkezett, ez tette lehetővé a könnyű tatár betörést. A későbbi Német várostól egyesek szerint árok választotta el. Feltételezik, hogy a két város közös bíróval rendelkezett, de mindkét településnek önálló peccsétje és tanácsa volt.²³

A Magyar város plébániatemploma (Kubinyi szerint a Szent Margit-templom) a későbbi városfalon kívül helyezkedett el. A XII. század második felében építették. Mások szerint a Szent Margit-templom csupán a Magyar város temetőjének kisebb temploma volt.²⁴ A templomot említi az 1332–37-es pápai tizedjegyzék, valamint Wilhelm Dilich 1600-ban készült (nem hiteles) rézmetszetén is látható egy szögletes torony a város szélén.²⁵ Az 1570-ben készült török összeírás romosnak írja le a templomot, amely a későbbi térképeken, és hiteles (?) rézmetszeteken már nem szerepel. A templom pontos helyét máig sem ismerjük. A Magyar városhoz tartozott a mai Budapesti főút, mely a későbbi Német városnak is főutcája volt, a Szentháromság tér, mely talán a régi piactér lehetett,²⁶ valamint a mai város déli része a Burgundia utca és a Timár utca térsége a Géza király térével.

Ezeket a területeket a régészek XI–XIII. századi kerámiát találtak: jellegzetesek a XI–XII. századi grafitos anyagú cserépfazék-oldalak- és peremek, valamint a befésült hullámvonal-köteggel, vízszintes vonallal vagy egysoros hullámvonallal díszített fazék- illetve edény-törödékek.

A Német város (civitas Teutonicalis Vaciensis)²⁷

A legészakabbra fekvő Német város a három városrész közül a legkésőbb alakult ki. IV. Béla király alapította a tatárjárás után, németekkel betelepítve. A város Pestet az északi bányavárosokkal összekötő út mellett feküdt, emiatt is gyorsan fejlődött. A rév hozzávetőlegesen mai helyére került át.²⁸ A város piactere a mai Március 15. tér volt, déli részén állt a feltehetően román stílusú Szent Mihály arkangyal tiszteletére a XIII. század végén épített plébániatemplom. A tér háromszög alakja jellegzetesen XIII. századi, és Kubinyi András szerint ebben a korszakban alapított városra utal.

A legrégebb templom egyelőre nem ismert. Ezt később átépítették, gótikus stílusban. Ezt ismerjük Oracsek Ignác XVIII. századi rajzai alapján: a Szent Mihály-templom nagy méretű, háromhajós, gótikus csarnoktemplom volt. A négy boltszakaszos főhajó szentélye a nyolcszög három oldalával záródott. Az északi mellékhajó egyenes záródású volt. Az első boltszakasznak megfelelő helyen alakították ki a sekrestyét. A nyugati homlokzatból dél felé kiszögellő téglalap-alakú tömb később hozzáépített torony lehetett. A templom északkelet-délnyugati tájolású volt.²⁹ (Lásd ábra)

²⁰ *Tragor Ignác*: uo. 16. old.

²¹ Attól megkülönböztetésül; ezen a néven először 1319-ben említik.

²² *Pest megye régészeti topográfiája*. 404. old.

²³ *Un*.

²⁴ *Uo.* 456. old.

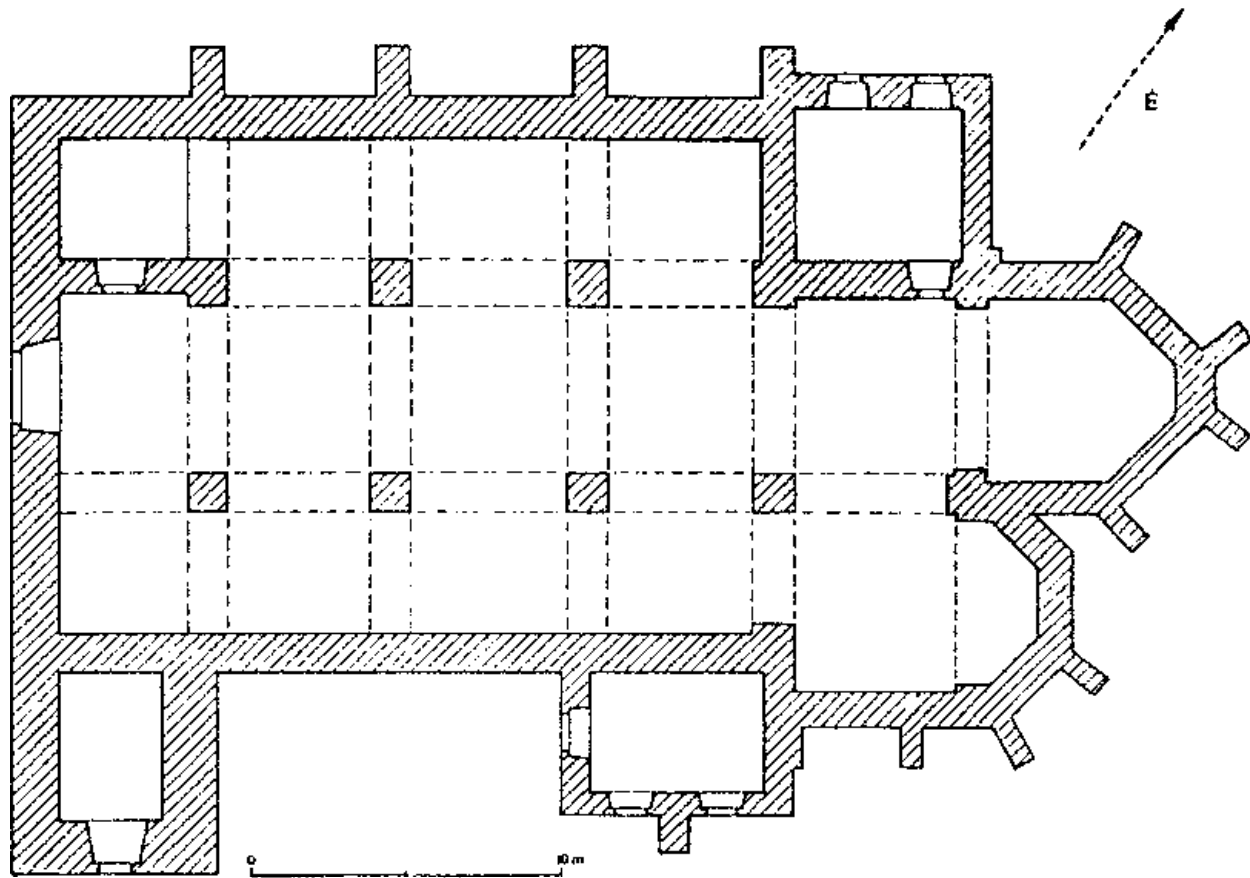
²⁵ A korábban említett Szent Péter-templomtól eltérő helyen.

²⁶ *Györffy György*: i. m. 313. old.

²⁷ *Tragor Ignác*: i. m. 16. old.

²⁸ *Györffy György*: i. m. 313. old.

²⁹ *Pest megye régészeti topográfiája*. 427–428. old.

Vác. Március 15. tér, 31/3b. sz. lelőhely, a középkori Szent Mihály-plébániatemplom alaprajza (Oracsak Ignác XVIII. sz.-i székesegyház terve alapján rajzolta Egyed Endre)

A Német városhoz tartozott a mai Köztársaság út, az említett Március 15. tér, a Káptalan utca, a Tabán utca, a Bartók Béla utca, amely a mai révhez vezet, valamint a Széchenyi utca és térsége. A régészek ezeken a területeken többnyire XIII. századi eszterceket találtak: sárgásfehér, kavicsos anyagú, erősen tagolt peremű fazekakat, harang alakú fedőket, fazék- és korsóoldalakokat mély, vízszintesen körbefutó bokarcolással. Ezen kívül előkerült egy nyéltüskés, elhegyesedő, kissé lecsapott végű, acélozott élű mesterjeggel ellátott kés. Az ásatások közül részletesebben szeretném megemlíteni a Széchenyi utcai és a Katona Lajos utcai ásatásokat.

A Széchenyi utca kiépülése is a XIII. században kezdődött. A középkori térről indult. A falusias jellegűnek mondható utca mentén paticsfalú, és kisebb kőházak álltak. A régészeti feltárások során egy XIII. századi kőépület részeit és három paticsfalú épület részeit tárták fel (a kőépülethez tűzhely is tartozott).³⁰

A Katona Lajos utcai ásatások érdekessége, hogy a két XIII. századi paticsfalú ház maradványai mellett három kora Árpád-kori ház is előkerült.³¹ Az első ház 350x350 cm alapterületű, négyzetes alaprajzú ház volt. A másodiknak a szélessége 290 cm, és északkeleti sarkában kis kőkemencét talált az ásatást vezető régész, dr. Tettamanti Sarolta. A ház kis, meneteles bejárata a nyugati oldalon helyezkedett el, két oldalán 1–1 cölöp állt. A harmadik ház 280x300 cm nagyságú volt, bejárata egykor szintén nyugat felől nyílt. A fal szélei mentén cölöplyukakat, a ház keleti sarkában 100x100 cm-es kövekkel körülépített, boltozott kőkemencét találtak.

Az ásatás eredményéből látható tehát, hogy a Magyar és a Német város leletanyaga nem különül el teljesen, és a városok határának nem tudunk éles határvonalat szabni.

Vác írásos emlékei

Petrus Ransanus Nógrád megyét dicséri, és itt említi meg a „régől fogva híres” Vác városát.³²

Az Yburgi évkönyv 1074-es leírása jóval korábbi Petrus Ransanus munkájánál. Ebben szerepel először Vác (Wazenburg) neve. Az évkönyv IV. Henrik császár magyarországi útjáról számol be, melynek célja Salamon királyságának visszaállítása volt: „1074. esztendő. Henrik király behatolt Magyarországra, egészen Vácig (ad Wazenburg), mivel a magyarok elűzték Salamont, akinek felesége Henrik király nővére volt.”³³

A Képes Krónika két helyen említi Vác városát: beszámol a váci székesegyház csodálatos alapításáról (helyét Isten szarvas formájában küldött angyala mutatta meg), másrészt I. Géza király haláláról és a váci székesegyházba való temetéséről számol be.³⁴ I. Géza halálát Kézai Simon is említi krónikájában: „Salamon után pedig Gyeics uralkodék három esztendeig, és meghalván eltemeték Váczon, mellyet, mint mondják, ő alapított.”³⁵

A város első okleveles említése a garamszentbenedeki apátság I. Géza király által kiadott alapítólevelében (1075) történik. Az apátságnak adományozott területek felsorolásában olvasható: „Adományozom még más, a Tisza folyó melletti más földet is, amit Alpárnak neveznek a határaival együtt. Mely határ a következő részekből áll: a Tisza (Tize) partjáról indul egy bizonyos facsoportig, amely határos Vác (Wac) város püspökségével, az előbb említett határtól balra eső rész a Szent Mária váci püspökség birtoka...”³⁶ Az adományok között még szerepel a Naszály (Nazal) falu és a mellette élő aranyműves fivéréivel. Ez a tétel a későbbi pápai megerősítésben már nem található meg.³⁷

Vác XII. század végi és XIII. század eleji írásos emlékei III. Ince pápához kapcsolódnak. Az első 1199-ből származik. Imre király írt ekkor levelet a pápához, melyben leírta Bogviszló püs-

³⁰ Uo. 442. old.

³¹ Pest Megyei Múzeumi Füzetek. 87–88. old.

³² Váci Történelmi Társ. 1. 23. old.

³³ Uo. 26. old.

³⁴ Képes Krónika (szerk. *Tarján Tamás*) 74–81. old.

³⁵ Kézai Simon mester Magyar Krónikája

³⁶ Váci Történelmi Társ. 1. 26. old.

³⁷ Uo. 26. old.

pökkel való vitáját: "...országunk egyes püspökei... testvérünket ... fölének helyezve, titokban sok pénzt adva neki... ellenünk uszították. Közülük Boleszló, Elvinus és a veszprémi János püspökök a többieknél is gonoszabbak, ádázul és nyíltan fenekednek; egyikük, a váci Boleszló, a mi jogos sérelmünk bepanaszolásának megelőzésére azt hazudozza, hogy mi egyháza kincseit elraboltuk, sőt, őt megvertük, s a zsarnokság vádját emelte ellenünk, ártatlanok ellen, amit persze álnokságnak tartunk. Saját embereitől hallottuk, hogy... a mi háborgatásunk céljából elküldött... leveleket, továbbá... kiközösített testvérünknek szánt pénzt is magánál tartja. Mikor bizonyossá szerzés okából főembereinkkel a váci egyházba mentünk, ennek kanonokjai... ünnepélyesen fogadtak bennünket. Ezután összehívta a püspökök és kanonokjait, főembereink jelenlétében szelíden kértük, nyissa ki azt a kamrát, ahol állítólag a hűtlenek kincsét rejtették. Mikor kérésünket semmiképpen sem akarta teljesíteni, még jobban megerősödött gyanakvásunk. Ezért nyomatékosan figyelmeztettük, hogy a hűtlenség gyanújának eloszlatására nyissa ki a kamrát, hogy kézzel foghatóan meggyőződhesünk, hogy ott van-e elrejtve a hűtlenek pénze és az árulók levelezése. De ő nemcsak, hogy a kamrát nem nyitatta ki, hanem királyi felségünket rágalmakkal és goromba szavakkal sértegetni merészelt, annyira, hogy minket gyalázkodva rablóknak nevezett. Erre a kincstartóval kinyitattuk a kamrát s a kanonokok jelenlétében az egyház kincseit érintetlenül mindenestül otthagytuk, veszedelmünkre íratott leveleket pedig... Hozzátok küldtük. Ezért hát ne higgyétek, amit Néktek a püspök arról mondana, hogy mit követtünk el Isten és az egyház becsülete ellen."³⁸

Ince pápa újra összeíratta a garamszentbenedeki apátság birtokait (1209), megerősítve az 1075-ös alapítólevélet.³⁹ Kivizsgálta továbbá az esztergomi érsek hatalmaskodását (1212). Ugyanis jogtalanul foglalta le Vác és más települések tizedét, valamint egyes emberek vagyónának egy részét. A vizsgálatot a pannonhalmi apátságra bízta.

Ince pápa utódja, III. Honorius pápa 1218-ban vizsgálatot rendelt el Jakab váci püspökkel szemben, aki elhanyagolta a püspökség épületeit, püspöki kötelességeit, valamint a tisztségeket szimónia útján (azaz pénzért) adta. A vizsgálatot a pilisi és a bakonyi apátra, valamint a veszprémi püspökre bízta a pápa. Az eredmény nem ismeretes.⁴⁰

Rogierius váradi kanonok Siralmas Ének című munkájában írt Vác (említett) pusztulásáról, amelyet feketevasárnapon (1241. március 17.) a tatárok (mongolok) okoztak.⁴¹

A tatárjárás után IV. Béla király hívott össze megyei gyűlést a városba, melyen Hont, Gömör és Nógrád megye területi viszonyait rendezték (1255).⁴² Vác Szent Margit legendájában is szerepel, a Margit halála utáni csodatételek kapcsán: egy Benedek nevű váci származású német szabó csodálatos gyógyulásáról értesülünk. Ráskai Lea szigeti apáca magyar nyelven (1510 körül) írott legenda-szövegében maradt fenn.⁴³ Egy 1319-es oklevélben szerepel először a XIII. század második felében kialakult Magyar és Német város.⁴⁴

Valószínűleg még tisztább képet tudnánk alkotni a XI-XIII. századi városról, ha a különböző háborúk és törökdzűlés során nem pusztult volna el az emlékek jelentős hányada. Ehhez még hozzájárultak a különböző építkezések, amelyekhez sok követ hordtak el a lerombolt Árpád-kori épületekből. Talán ez az oka annak, hogy Vác sok ember gondolataiban gyönyörű XVIII. századi barokk városként él, hiszen török korinál régebbi emlékeket csak mélyebb kutatómunka során találtak régészeink.

Dabóczi Viktória

³⁸ Uo. 27–28. old.

³⁹ Uo. 27. old.

⁴⁰ Uo. 29–30. old.

⁴¹ Rogierius: Siralmas ének. In A tatárjárás emlékezete. 137–186. old.

⁴² Váci Történelmi Társ. 31. old.

⁴³ Uo. 32. old.

⁴⁴ Uo.

Kalotaszeg mentsvára: Almásvára

A Kolozsvár–Nagyvárad nemzetközi műútról Bánffyhunyadnál – Kalotaszeg fővárosánál – északkeletre térve 14 km megtétele után romantikus torony romjaihoz, *Almásvára* maradványaihoz érkezünk. Ez a vár Erdély feudalizmuskori történetében jelentős szerepet játszott, falai alatt több országos fontosságú esemény zajlott le. A vár alatt az Almás patak tágas völgyében forgalmas utak haladtak a Szilágyság, Kolozsvár és Végvárad felé, szűk átjárója pedig a Nadas-mentére vezetett. Ez az erődítmény Kalotaszeg Alszegének mentsvára volt, veszély esetén a vidék lakossága ide menekült, mint az almási királyi uradalom birtokközpontja évszázadokon keresztül gazdasági jelentőséggel is bírt.

A magyar kereszténység első századaiban Almáson a Borsa-nemzetség *Benedek-rendi kolostort* épített, ami azonban az 1241. évi nagy tatárjáráskor elpusztult, a lerombolt kolostor köveit később felhasználták a vár építéséhez.

Az almási vár építőjének – Kelemen Lajos, Erdély tudós történésze – a Geregye nemzetségbeli *Pál országbíró*t tartja. E nemes férfiú részt vett a tatárok elleni küzdelemben, majd később az ország újjáépítésében. Vitézi tetteiért IV. Béla király kinevezte országbírónak és hatalmas birtokokkal ajándékozta meg, amelyek között Kalotaszegen ott találjuk Almást is. Az országbíró az elpusztított kolostor köveiből és helyén megépítette a vár *Öregtoronyát*.¹

A XIII. század végén Almás birtoka visszaszállt a magyar királyokra, akik közül Károly Róbert király Erdélybe hozta hűséges katonáját *Elefánti Dezsőt* és Sebesvár várnagyává nevezte ki (1319–1330). A vitéz várnagy hatáskörébe tartozott Almás is, ahol megépítette a Belső (felső) és a Külső (alsó) várat, majd a vár mellé új falut – *Dezsőfalvát* – telepítette. Neve után a várat hosszú ideig *Dezsővárának* nevezték.²

Milyen volt a régi vár?

Köváry László történész szerint egykor két, egymástól elkülönülő részből állt³: a Belső-várból az Öregtoronnyal és a Külsővárból. Ferenczi István kolozsvári régész feltételezi, hogy az építményhez egy harmadik elem a huszár- vagyis a palánkvár is tartozott.⁴ A Belső-várat kőfal övezte, területe 50 lépés hosszú és 40 lépés széles volt, a Külső-vár valamivel terjedelmesebb lehetett, ezt is kőfal kerítette.

A várépület pontos leírását az 1627. február 27-én készült részletes leltárból ismerhetjük meg. Ezek szerint: a Belső-várba a falakat övező árkon keresztül, felvonóhidás kapun át vezetett az út. A várkaput tizenhat szakállaspuska védte, ezeket ostrom idején egybekapcsolták és egyszerre kirepített lövedékeit az ellenség sorainak megbontására használták.⁵ A Belső-vár legjelentősebb épülete a Nagypalota volt, amelynek tornyában két tarack – rövid csövű, meredek röppályájú löveg – szintén a védelmet szolgálta. Ebben az épületrészben helyezkedett el: az Úrháza, az Úrasszonyháza és a Leánvasszonyokháza, mellettük pedig a Kápolna az oltárral és annak „minden öltözetével”, majd a Vendégház, a Páterháza, az Udvarbíró háza és a Rabok háza. A várbeliek ellátását biztosította az Élőház, a Konyha, a Sütőház és a Mosóház. A vár legjobban védhető pontja az Öregtorony, ahová azonban a lakosság csak végveszély esetén menekült.

A Külső-várban állt a Darabontok (gyalogos katonák) háza, és az itteni pincékben tárolták az uradalom természetbeni – búza, zab, bor stb. – dézsmáját. A Majorház gazdasági épülete a fejős állatok gondozására, a tej feldolgozására, valamint a szárnyas majorság ellátására szolgált. A Serfözőház után a ménes lovak, szarvasmarhák istállója, a juhakolok, disznólak kö-

¹ Kelemen Lajos: Kalotaszeg történelmi és műemlékei. In: Művészettörténeti Tanulmányok, Bukarest 1977. 207. old.

² Csánky Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. köt. Budapest 1913. 346. old.

³ Köváry László: Erdély régiségei és történelmi emlékei. Kolozsvár 1866. 198–199. old.

⁴ Ferenczi István: Almás- vagy Dezsővára. Igazság 1961. IV. 2.

⁵ Bártfai Szabó László: Oklevéltár a Gr. Csáky család történetéhez. Budapest 1919. 658. old.

vetkeztek. A várhegy alatt a csűröskert, a veteményes és gyümölcsös kertek, valamint a három lisztelő malom helyezkedett el.

A történelem viharában

Almás várát a XV. században országos jelentőségű személyek birtokolták: 1470-ben Mátyás király Pongrácz János erdélyi vajdának adományozta, 1499-től a Zápolyák, majd Korvin János herceg, később a Balassa család kezébe került.

A XVI. században a formálódó erdélyi fejedelemség minden jelentős hatalmi, illetve katonai tényezője a stratégiai fontosságú vár megszerzésére törekedett. Zápolya János király hatalma megerősítésére törekedve 1539-ben Majláth István erdélyi vajda mellé Balassa Imrét, Almás urát is vajdának nevezte ki. Majláth és Balassa azonban elárulták királyukat, és előbb az osztrák császárnak, majd a töröknek ajánlták fel Erdélyt. 1540 tavaszán Zápolya hűségese emberét, Török Bálintot küldte Almás ellen, akinek a védők átadták ugyan a várat, de azt az ostromlók büntetésből lerombolták.

A következő évtized is szomorú időszakot hozott Almásvára. I. Ferdinánd császár 1551-ben az Izabella királynő kezén lévő vár ellen a hírhedt Giovanni Castaldo tábornokot küldte. Az ostromlók elfoglalták a várat és azt újra lerombolták, ekkor az erődítmény annyira elpusztult, hogy még 1593-ban is pusztavárként említették.

1594-ben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem a várat Csáky Istvánnak adományozta, aki az erődítményt hamarosan újjáépítette. 1602-ben Básta császári parancsra a vár elfoglalására indult, az őrség szabad elvonulás ígérete ellenében feladta az erődítményt, de őket a császári sereg mégis felkoncolta. A történelmi hagyomány szerint egy vitézül harcoló leány a feladás perceiben a Belső-vár ablakából az alatta levő várkútba ugrott. A császári hadvezér seregével az ostrom után hetekig Almáson táborozott, ezt a környék falvai is megszenvedték, amiket feldúlt és kirabolt.

A XVII. század elején a Csáky-család a várat újjáépítette, de Csáky István, a vár birtokosa Brandenburgi Katalin fejedelemasszonnyal kezdett kalandja és a változó politikai viszonyok miatt Erdélyből távozni kényszerült.

Erdély „aranykorának” idején Almásvára jelentősen megerősödött: a Külső-vár területén új épületeket emeltek, a pincékben pedig hatalmas élelmiszerkészleteket halmoztak fel. II. Rákóczi György fejedelem sikertelen lengyelországi hadjárata után azonban minden megváltozott, az aranykor véget ért, a romlás évtizedei következtek. 1658 szeptemberében az Erdélyt dúló tatár hadak egyike Almás felé vette útját. A tatárok Szilágyság felé menet a vár alatt szabad elvonulást kértek és annak fejében ígérték, hogy a várbelieknek semmi bántódásuk nem lesz. A megállapodást azonban nem tartották be, ugyanis amikor a vár alá értek, azt körülverték és ostromolni kezdték. Szalárdi János Síralmas krónikájában szomorúan számolt be az eseményekről: *„a várkaput betörték, a várba berohanának és a benne való sok szép népet mindenestől rabbná tevén, a benne való sok szép élelt ... föld népe sok szép javait felprédálván s belőle kitararítván, aztán tüzet vetvén, a gyönyörűséges szép lakóhelynek minden fa épületeit porrá, hamuvá tevék, s a benne találtatott sok szép népet mind rabságra vivék. Almás várossát és vidékét is porrá s hamuvá tevén, onnan a Meszesnek indulának”*.⁶

A tatárok pusztítása olyan nagy kárt okozott a várban, hogy azt újjáépíteni már nem lehetett. Hosszú ideig romokban hevert, köveiből később a Csáky család újklasszikus földszintes udvarházat épített. A régi vár emlékét ma már csak az omladozó Öregtorony őrzi. Az egykor oly híres Csáky-birtokot az erdélyi katolikus klérus szerezte meg, majd 1948 után a román állam kezébe került.

Almás várának maradványai 1953-ban a romániai országos műemléköszeírás alkalmával a védett emlékek közé sorolták. Az 1960-as évek közepe táján a romladozó Öregtorony falait betonövekkel felületesen megerősítették ugyan, de azóta védelmére semmi nem történt, az enyészet tovább rombolja megmaradt köveit.

Sebestyén Kálmán

⁶ Szalárdi János: Síralmas krónikája. Pest 1853. 393–395. old.

Egy gazdag életút a közművelődés szolgálatában

Tímár Irmával beszélget *dr. Simor Ferenc*

• *A közelmúltban volt kerek évfordulás születésnapod, mely jó alkalmat adott munkás évtizedeidre való visszatekintésre. 2006-ban, a Kultúra Napján elismerő oklevelet adományozott részedre a Baranya Honismereti Egyesület, mellyel szerény formában ugyan, de őszinte nagyrabecsüléssel elismerte tevékenységedet. Hogy is kezdődött ez a munka és hogyan kötöttél ki a honismeretnél? Örülnék, ha a Honismeret olvasói is megismerhetnék életutadnak ezt a szakaszát.*

1950-ben a tanácsok megalakulásával, mint pedagógust a szociálpolitika területéről áthelyeztek az akkor létesült városi oktatási és népművelési osztályra, előbb oktatási, majd népművelési előadónak. 1954-ben az oktatási és népművelési osztály Pécs városában külön vált, ahogy ez a minisztériumban is történt. Én a népművelési osztály vezetője lettem. 1957-ben a két szétvált osztály újra egyesült művelődési osztály néven. Ebben az osztályban a népművelési csoportvezetői beosztást kaptam. Közben az Főtűvös Lóránt Tudományegyetemen a Bölcsészettudományi Karon középiskolai tanári oklevelet szereztem, majd az esztétikai szakot is elvégeztem.

1960. szeptember 1-től a Baranya Megyei Tanács Művelődési Osztály újonnan alapított Pécs-Baranyai Népművelődési Tanácsadója Szervezet vezetését bízták rám. Baranya egyfajta országos kísérleti megye volt. Ez a népművelődési tanácsadó azért alakult, hogy a népműveléssel foglalkozók tudják azt, hogy *mi* és hogy a *mit hogyan* kell csinálni. Ezt a munkát Baranyában főiskolai tanárok egy éven át tiszteletdíjként végezték. Miután a minisztérium úgy gondolta, hogy ez a forma beválik, országosan elrendelték a népművelési tanácsadók létrehozását. Ebben a beosztásban 10 évig dolgoztam. 1970. januárjától 1979. januárjáig a Baranya Megyei Tanács Művelődési Osztályán a közművelődési csoport vezetését bízták reám. Közbevetőleg megemlítem, hogy 1960-tól 1979-ig a Baranyai Művelődés című szakmai lap rovatvezetőjeként is tevékenykedtem. Ugyancsak a hatvanas évek elejétől 1985-ig a Pécsi Tanárképző Főiskola Népművelődési Szakcsoportjának megalakulásáig, a jövődő tanárok főiskolai népművelési képzésében oktatóként vettem részt. Ezt a tárgyat nem fakultatív, hanem kötelező tárgyként kellett felvenniük a hallgatóknak. Az oktatási munkának ez a formája addig tartott, míg a főiskola egyetemmé nem vált. Időközben a Szombathelyi Tanítóképző Főiskola, ahol folyt népművelési és könyvtárosi oktatás, működtetni kezdett Pécsen egy kihelyezett tagozatot. Felkértek oktatónak. Elvállaltam és a hallgatókkal a népművelési és művészeti munka módszertanával foglalkoztam.

Több gyakorlati és elméleti vonatkozású írásom jelent meg. 1969 körül az országos honismereti pályázat első díját nyertem meg. 1984-ben a Magyarország megyei sorozat első köteteként Baranya jelent meg. Felkértek, hogy a könyvben, a művelődési címszó megjelenő részében az irodalom, a színházművészet, a zenei élet, a filmművészet, a táncművészet, a népművészet témákkal foglalkozzam, illetve írjam meg. Össze is állítottam ezt és írásom meg is jelent. 1986-ban a Magyar Történelmi Társulat közoktatási, közművelődési országos pályázatot hirdetett. A pályázaton indultam és megírtam megyénk honismereti helyzetét. Dolgozatom elismerésben részesült. Nyugdíjasként, 1979-től 1984. február 1-ig a Baranya Megyei Tanács Művelődési Osztály honismereti szakfelügyelőjeként működtem. Ezt a munkát előttem *dr. Vargha Károly* főiskolai tanár látta el.

Hogyan ismerkedtem meg a honismerettel? 1960. év elején határozta el Budapesten a Népművelési Intézet, amely a művelődési minisztériumnak ugyanolyan módszertani intézménye volt, mint a megyék művelődési osztályai mellett kialakított hasonló intézmény, hogy honismerettel is foglalkozik. A művelődési osztályon Takács Gyula volt a vezető, aki kiválóan szervezte meg az osztály munkáját és jó érzékkel válogatta meg munkatársait. Munkatársai közül meg kell említenem Lemle Géza nevét, aki nagyszerű, országos hírű népművelő szakember volt. Ő kért fel, hogy a honismeretet is gondozzam. 1960 októberében egy Pécshez közeli faluban hívtuk össze mindazokat, akikről tudtuk, hogy honismereti munkával foglalkoznak és indítottuk el szervezeten ezt a tevékenységet. Felmértük, hogy ki kötődik a megyéhez, és elindítottuk számukra a szakmai továbbképzést. Negyedévente egy vasárnapot szenteltünk a képzésre. Kiváló előadók, élükön dr. Vargha Károly mondták el, hogy mi is a teendő a honismereti munkában. Vargha Károly szinte emberre szabottan mondta el, hogy kinek mivel lenne érdemes foglalkoznia, hiszen nagyon jól ismerte egész megyénket. A csoport tagjai munkatervet készítettek, ezeket beadták, megbíráltuk és ennek megfelelően folyt a további munka. Jó visszaemlékezni arra, hogy a résztvevők milyen lelkesek voltak és nem volt gond, hogy a feladatért vasárnapjaikat kellett feláldozni. Mi, a vezetés részéről honismereti szakkörvezetők mint munkatervet készítettünk, ezeket sokszorosítottuk és sok helyre kiküldtünk. Ottlétem alatt – emlékeim szerint – száz módszertani füzet jelent meg, természetesen ebben benne van a közművelődés többi ága is, zenészek, színészek, képzőművészek, műszakiak stb. 1982-ben szorosabb kapcsolatot alakítottunk ki a pedagógiai intézettel, velük együtt kétéves munkatervet készítettünk, amit Budapesten átnéztek, jóváhagytak. Úgy láttuk, nem lehet, hogy mindenki foglalkozzon honismerettel, csakis az, akinek működési engedélye van. Ezért kétéves tanfolyamot szerveztünk. Havonta összejöttek a tanfolyam résztvevői, nyáron pedig kéthetes bentlakásos időszak is volt. A tanfolyam végeztével vizsgát tettek és akkor megkapták az engedélyt, az „A” kategóriás bizonyítványt, mellyel nem csak a megye, hanem az egész ország területén bárhol vezethettek honismereti szakkört.

Én a honismereti munkát nagyon szerettem. Csak melleleg említem meg, én is letettem a vizsgát és megszereltem az „A” kategóriás szakkörvezetői bizonyítványt. És ha szabad, akkor azt is hadd említsen meg, évek óta folyamatosan gyűjtöm a megyénkben élt olyan emberek adatait, akik a tudomány, a kultúra terén kiváló alkottak, akikre büszkék lehetünk.

- *Elismerték-e munkádat, például kitüntetésekkel?*

Igen, nem panaszkodhatom, működésem során számos állami és közművelődési kitüntetést, illetve díjat kaptam.

- *Nemzetközi, illetve határon túli kapcsolatok alakultak-e?*

A Horvátországi Magyarok Szövetsége megalakulásának 35. évfordulójára kaptam egy kétnyelvű oklevelet, amit Troszt Sándor – az azóta elhunyt nagyszerű ember, aki a Szövetségért nagyon sokat fáradozott – és a Szövetség elnöke írt alá. Az emléklap adományozás indoklásában az áll: „Nemzetiségünk művelődésében kifejtett eredményes munkálkodásáért.” Nemrég kaptam meghívást ettől a szervezettől és készültem eljutni Észékre, de betegségem miatt elmaradt az utazás. Jól esett, hogy ennyi év távlatából sem felejtettek el és ezért sajnálom az elmaradt a találkozást.

- *Nagyon örülök, hogy nyugdíjazásod után sem szűnt meg közéleti tevékenységed. Alapító és elnökségi tagja vagy a Baranya Honismereti Egyesületnek, sőt úgy mondom, nélkülözhetetlen tagja vagy kis grémiumunknak. Tanácskozásaink egyetlen alkalmat sem mulasztottad el és alkalomról-alkalomra hasznosíthattuk kitűnő útmutatásaidat, javaslataidat. Megköszönve a beszélgetést, kívánok Egyesületünk minden tagja nevében nagyon jó egészséget és a közös ügyért folyó erőfeszítéseinkben még hosszú ideig tartó együttműködést.*

„Nem az emberekkel van baj, hanem a politikával”

Az Életfa-díjas Stoller Antallal beszélget Máté György

2006-ban az oktatási és kulturális miniszter Életfa-díjat adományozott Stoller Antal néptánc-koreográfusnak, táncfolkloristának. Azok részesülnek ebben az elismerésben, akik tevékenységükkel hozzájárultak a népművészet közvagyonként való kezeléséhez, megőrzéséhez, nemzedékek közötti átörökítéshez. Csaknem negyven esztendő alatt végzett kimagasló munkájának elismerése ez a díj. Az elmúlt négy évtized alatt számos koreográfiát készített, együtteseket vezetett, szakmai programokat és intézményeket szervezett, járta a Kárpát-medence falvait és gyűjtötte a különböző nemzetiségek táncait, e mellett folyamatosan képezte magát és segítette másokat, és népszerűsítette hátánunkon belül és azon túl is a magyar népi kultúra egyik kincsét, a néptáncot.

Hogyan indult növekedésnek ez az Életfa, és mikor kezdődött Stoller Antal „Huba” néptáncos pályafutása.

1944-ben születtem, háborús időkben, és akkoriban az embernek sokat kellett utaznia Budapestről vidékre és vissza. Ezzel kapcsolatos utazási élményem, hogy egy jószándékú orosz katonának, aki az ölébe vett, oda „pittyentettem”. Ez természetesen nem politikai vélemény volt, hanem egy kedves embernek a gondoskodását így tudtam megköszönni. Az első táncos megnyilvánulásom is az oroszoknak „köszönhető”. Általános iskola negyedik osztályába jártam, amikor felléptünk a zsúfolásig megtelt Erkel színházban egy orosz táncossal. A közönség soraiban ott volt a nagybátyám, aki akkor a Közgazdasági Egyetem táncosportjában táncolt, és láthatott bennem valamit, mert nyolcadikos koromban levitt magával egy próbára és megkérdezte, hogy „na gyerek, akarsz-e itt táncolni?”, én nem tudtam még mi az, hogy néptánc, de akartam. Így kerültem 1958-ban a Közgáz táncosportjába, ami nagyon megtetszett és ott is maradtam hét évig. Közben 1962-ben felvettek a Műszaki Egyetemre. A Közgázon sokan nem is tudták, hogy én a Műegyetemre járok, mert többet voltam a Duna pesti oldalán, mint a másikon. Ebből is látszik az akkori elhivatottságom. Nagyon szerettem oda járni, minél többet akartam tanulni. Ebben segítségünkre voltak mestereink: Halupa Béla, Manninger György, Novák Ferenc, Náfrádi László, valamint a korábbi művészeti vezető Szász Béla, de vele nem dolgoztam. Szóval 1965-ig maradtam ott. Közben, '64-ben megalakult a Néptáncosok Klubja.

– Mi volt ez a Néptáncosok Klubja és meddig működött?

A budapesti nagyobb együttesek vezetői összefogtak, hogy a táncosok ne csak évente egyszer, a fesztiválokon találkozzanak, hanem gyakrabban, mivel ezeknek a fesztiváloknak és az utána tartott bulioknak nagyon jó hangulatuk volt. Ez a klub a Bihari János Táncegyüttes „környékén” szerveződött, s egyszerre volt szellemi műhely és szórakozási alkalom is. Különböző előadásokat hallgattunk, amelyek beszélgetésekké, olykor vitákká alakultak át, ahogy ma mondanánk, interaktívak voltak. Többször jött ide Martin György, aki még nem jelentette meg írásait, hanem kéziratokból beszélt, többek között „kedvenc táncáról”, a legényesről. Előadott Eck Imre is, az akkoriban avantgárdnak számító Pécsi Balett művészeti vezetője, valamint Kaposi Edit, Pesovár Ernő és más igen széles látókörű ember. Volt rá igényünk, hogy minél többet tanuljunk tőlük. A végén, a mulattság alatt pedig az akkor divatos táncokat táncoltuk, mint a szving vagy a rock and roll. Akkoriban kevés szórakozási lehetősége volt a fiataloknak arra, és sok külsőssel viaskodni kellett, hogy nem jöhetnek be, mert ez zártkörű rendezvény. Ezek a kellemetlenségek, meg más okok is hozzájárultak ahhoz, hogy körülbelül csak egy évig működött ez a klub. Ennek ellenére nagy jelentőséget tulajdonítok a Néptáncosok Klubjának, mert az ehhez a körhöz tartozó négy együttes – a Bihari, a Vasas, az Építők és a Bartók – hozta létre 1972-ben a Táncházat.

– Térjünk vissza egy kicsit a Műegyetemhez. Mindig érdekelt, hogy a néptáncosok „civilben” mivel foglalkoznak?

1967-ben szereztem diplomát a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karának hőerőgépész ágazatán. Ezt követően a Kohó- és Gépipari Minisztérium Tervezői Irodáiban dolgoztam. Tulajdonképpen itt is tervezni, alkotni kellett, mint egy tánc-koreográfiában. 1973-ban

kerültem az akkori Újpesti Dózsa Sport Klubhoz mint főmérnök. Azt gondoltam, hogy egy sport klubnál jobban elfogadják, hogy én közben egy amatőr táncegyüttesben tevékenykedem. Az előző munkahelyen probléma volt a kikérőimmel. Nem nagyon akartak elengedni vidéki, vagy már külföldi fellépésekre. Miskolcra költözve, 1976-ban a Tüzelés Technikai Kutatóintézetben helyezkedtem el kutatómérnökként. Itt voltam két évig. Tehát mérnök is vagyok, de ebben a néptánc-népzene világban nem egyedülként, gondoljunk csak például Halmos Bélára vagy Sebő Ferencre.

– *A Közgáz után melyik táncsoportot következett?*

Egyetemi táncsoportban mindig gyorsan cserélődnek az emberek, mert minden évben előlről kell kezdeni a gólyák betanítását, a végzősök hetven-nyolcvan százaléka pedig vidéki volt, és egyetem után hazamentek, így kikerültek a csoportból. A lényeg, hogy szűk lett számomra a Közgáz. Elindultam először a Vasas-együttesbe, fel is vettek volna, csak amikor ezt elmondtam a kollégáimnak a Közgázon, hogy el akarok menni, akkor annyira ledorongoltak, hogy elszégyelltem magam. Így mégis maradtam, de egy év elteltével újra próbálkoztam mással. Beállítottam a Bihar Együttesbe, hogy megnézzek egy próbát, Novák Ferenc, „Tata” már ismert és rögtön marasztalt. Még egy mézesmadzagot is elhúzott előttem, hogy kivisz Franciaországba, Dijonba, egy nagy nemzetközi versenyre, ha megtanulok két táncot. Így lettem 1965-től a Bihar János Táncegyüttes tagja. Közben beindult a Népművelési Intézet Asszisztensképzője, ahová minden együttesből négy-öt embert delegáltak – többek között engem is. Itt találkoztam a táncjelírással, ami egyfelől nagyon nehéz volt és csak akkor kezdett igazán menni, amikor intenzívebben oktatták, másfelől számomra könnyebbé is jelentett, hogy a Műegyvetemen megismerkedtem már különféle jelrendszerekkel. A lényeg, hogy megtanultam ezt a jelrendszert olvasni és használni. Akkorra már Martin Györgynek és Lányi Ágostonnak több táncleírása is megjelent. Novák „Tata” fülébe is eljutott ez a tudásom. Az ő nemzedéke is tanult táncjelírást, mégsem tudták olyan jól használni, mint mi. „Tata” felkért, hogy leírásból tanítsak be táncokat a többieknek a Bihariban. Ez többször megismétlődött, és végül odáig fejlődött, hogy cigánytáncokból elkészíttem életem első koreográfiáját.

– *Ezután következett Miskolc?*

Igen. Akkoriban szervezte Novák Ferenc a nemzetközi Szegedi Néptáncfesztiválokat. Ennek kapcsán küldte az asszisztenseit szerte széjjel az országba, hogy a vidéki együtteseket betanítsák a fesztiválra. Így vetődtem Miskolcra, az Avas Táncegyütteshez, ahová a munkám miatt szombaton és vasárnap utazhattam le, így intenzíven kellett dolgozni. Ez időben kicsit hullámvölgyben volt az együttes, de szegedi szereplése jól sikerült. A miskolci igazgató, Kovács György elkért, vállaljam el a táncsoport művészeti vezetését. Elvállaltam 1974-ben, de még egy évig táncoltam a Bihariban, ezenkívül ott volt a főmérnökség is. Ma már nem tudom, hogy bírtam, de természetesen ezen változtatni kellett. Le is költöztem Miskolcra, de más szempontból is mélységes átalakulást jelentett az életemben ez az időszak. Rengeteg mindent csináltunk, mint például a Röpülj Páva megyei vetélkedőit. Az én kezdeményezésemre jött létre a KÖDMÖN, azaz a miskolci Középiszkolás Diákok Művészeti Önképzőköre, akikkel igen jó műsorokat adtunk az ünnepeken. Ezek mellett fesztiválokat szerveztünk, valamint néptánc-népzenei gyűjtőszakkörünk is volt, és jártuk a bodrogközi falvakat.

– *A vidéki évek után hogyan került vissza a fővárosba?*

Györgyfalvy Katalin távozása után, 1979-ben felkértek a Vasas Művészegyüttes Tánckara vezetőjének. Nem kis vívódás után hagytam ott Miskolcot. Jól működtek a dolgok, ráadásul szerettek is, olyannyira, hogy 2004-ben, a hatvanadik születésnapom ünnepségén a Pesti Magyar Színházban, az egykori Avas táncosaim újra előadtak két 1976-os koreográfiát. Mindenesetre budapesti születésű lévén, valamint amiatt, mert a fővároshoz képest Miskolc mégis más szellemiségű, úgy döntöttem, hogy elvállalom a felkérést. Ráadásul a szegedi fesztiválok a Vasas táncosai is próbáltak hatni rám.

Ekkoriban mutatkozott már egy olyan igény, hogy kellene egy módszertani központ, így 1980-ban a Magyar Művelődési Intézetben létrehoztuk a Néptáncosok Szakmai Házát, aminek én lettem a vezetője 1990-ig. Ez tulajdonképpen a mai Hagyományok Házának az előde. Az idegenforgalmi programok szervezésébe is bekapcsolódtam. 1984-ben Népművészeti Napokat szerveztünk a Budai Várban, ez hasonló volt a későbbi Mesterségek Ünnepéhez, amiben szintén tevékenyen részt vettem. Novák Ferenc megkeresésére a Honvéd Együtteshez ke-

rültem, műszaki osztályvezető főmérnöknek. Emellett Novák "Tata" felkért egy-két koreográfára is. Itt dolgoztam nyugdíjba menetelemig. Mindemellett 2000-ben létrejött a Vitézi Főnek Alapítvány. Az alapítók megbízásából a kuratórium elnöke lettem. Az Alapítvány azóta is működik. Tevékenységének fontos része a Honvéd Együttes támogatása mellett az olyan népművészeti nagyrendezvények szervezése és lebonyolítása, mint amilyen a Millenniumi Sokadalmak voltak, illetve nemrégiben is a Budavári Nyár programsorozata.

– Mivel foglalkozik manapság és mik a tervei a jövőben? Gondolom továbbra sem sokat pihen!

Elsősorban az Alapítványért szeretnék több mindent tenni. 2007 nyarán a Várba szeretnénk gyűjteni az ország minden tájáról a leányokat egy óriási körtánc erejéig, amelyet egész napos népművészeti programok kísérnének. Az Alapítvány a nagyrendezvények és különféle kulturális programok szervezése mellett komoly gyűjtőmunkát, adatfeldolgozást és digitalizálást is folytat. Reményeink szerint eredményeinket hamarosan a nyilvánosság elé tárhatjuk. Egy éve dolgozunk komolyabban azon, hogy Jobbágytelkén létrehozunk egy falumúzeumot. Ennek két szobáját meg is nyitottuk júniusban és jövő év nyarán pedig szeretnénk már, hogy teljesen kész legyen. Ehhez is az Alapítványon keresztül gyűjtöttük és gyűjtjük a pénzt.

– Hogyan jött az ötlet, hogy jobbágytelkén hozzanak létre egy falumúzeumot?

Korábbi évek kapcsolatán alapul, ugyanis 1971-ben voltam először Novák Ferenczel gyűjteni Széken, illetve Jobbágytelkén is, ahol az idén nyolcvan esztendőös Balla Antal 1945-től csinált egy néptáncegyüttest. Velük, és főként az Anti bácsival azóta is jó a kapcsolatom, és ez a barátság ösztönzött arra, hogy megszervezzük ezt a múzeumot.

– Ugy tudom máshonnan is vannak komoly gyűjtései.

Igen, Székéről kiindulva voltunk Vicén, Erdőszakálon. Ez utóbbi egy vegyes lakosságú falu, ahol kiderült számunkra, hogy nem az emberekkel van baj, hanem a politikával, mert a különböző nemzetiségek nem utálják egymást, sőt, testvérbarátságok kötöttek és segítettek egymást. Gernyeszegen, Vajdaszentiványon és Marossárpatakon is voltunk. Egy-két éve járjuk újra a Maros menti falvakat. Részt vettem egy Kárpát-medencei cigány gyűjtésben is, ami belga kezdeményezés volt. Emellett mintegy negyven kárpátaljai településről van anyagom, amit Kiss Ferenczel gyűjtöttünk közösen 1989-1991 között, és persze ott vannak azok a felvételek, feljegyzések, amiket miskolci éveim alatt készítettem. Ezeket a gyűjtéseket szeretném feldolgozni és közzétenni, hogy mások is használhassák. Egy sorozatban gondolkozom, amit majd elektronikus formában tennék közre „Gyűjtöttem én” címmel.

Máté György

Messzire hallatszik a jászkürt

Tizenöt évvel ezelőtt, 1991. március 19-én Budapesten újra megalakult a Jászok Egyesülete. Az elsőt Czettler Jenő agrárközgazdász, akadémikus, a képviselőház alelnöke alapította az 1920-as években, azzal a céllal, hogy összefogja a Jászságból a fővárosba került jászokat. 1946-ban azonban – tízezernyi más egyesülettel egyetemben – egy tollvonással megszüntették. A diktatúra nem tűrte a spontán létrejött, ellenőrizhetetlen közösségeket, befolyásolható, szorongó, történelmi tudattal nem rendelkező emberekre volt – és van – szüksége. A jászok összetartozását, identitástudatát, amely közös gyökerekből, a nehéz történelmi időkben is példás helytállásból származik, azonban nem tudta felszámolni a pártállam.

Hazánkban a jászok első okleveles említése 1318-ból való. Az északiráni eredetű, az oszétokhoz hasonló nyelvet beszélő népcsoport a XIII–XIV. században több hullámban érkezett Magyarországra. Akárcsak a kunokat, a tatárjárás mozdította ki őket lakóhelyükről, a Kaukázus és a Fekete-tenger felett elterülő pusztákról, és főleg a Zagyva és a Tarna folyók mentén találtak új hazára. Egészen 1876-ig, a mai Jász-Nagykun-Szolnok megye megalakulásáig, kívül álltak a megyerendszeren, kiváltságokat élveztek. Elvesztették nyelvüket, beolvadtak a magyarságba, de megőrizték hagyományaikat, szokásaikat, öntudatukat.

A századok során a jászok osztoztak az ország viharos történelmében, túlélve háborúkat, megszállásokat, mindenféle csapást. Az összefogás jeles példáját adták, amikor a kunokkal

együtt megváltották magukat. 1702-ben ugyanis I. Lipót az egykori Hármaskerületet – Jászság, Nagykunság, Kiskunság –, amelynek székvárosa Jászberény volt, zálogba adta a Német Lovagrendnek. 1745-re összegyűjtötték az 500 ezer rajnai forint váltságdíjat, ami igencsak tetemes összegnek számított. Az úgynevezett redemptiós okiratot 1745. május 6-án írta alá Mária Terézia.

Ezért jó évtizede május 6-a a jászok napja. Az újjraalakult Jászok Egyesülete a redemptus ösök előtt is tisztelegve tart ezen a napon minden évben megemlékezést Czettler Jenő egykori köröndi házán lévő emléktáblánál. Hiszen az egyik célja az elődegyesület elnöke emlékének ápolása.

Czettler Jenő 1879-ben született Jászárokszálláson, bár csak anyai ágon volt jász származású, kötődését a szülőföldhöz, a Jászsághoz mindhalálig megőrizte, barátságokat ápolott földjeivel. A jászberényi gimnáziumi érettségi után a budapesti, majd a berlini egyetemen szerzett jogi diplomát. Dolgozott a Földművelésügyi Minisztériumban, tevékenykedett a Magyar Gazdaszövetségben, tanított, sőt rövid ideig rektora is volt a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemnek. 1947-ben, nyugdíjazása után, Nagy Imre vette át a katedróját.

1920-ban a jászkáohalmi kerület országgyűlési képviselővé választotta, 1937-ben kinevezték a felsőház örökös tagjának. Később, a német megszállás idején nem vett részt a politikai életben, elítélte a németbarát politikát. 1945-ben „igazolják”, tehát az új rendszer nem találta kivételalót a múltjában, négy évvel később többedmagával mégis kizárták az Akadémiáról, 1950. december 18-án pedig koholt vádak – vasúti szabotázsakció szervezése – alapján letartóztatta az ÁVH. Tizenkét évre ítélték, ami egy hetvenéves ember esetében egyenlő volt a halálbüntetéssel. 1953 áprilisában – a pontos dátumot családja sohasem tudta meg – a börtönkórházban halt meg. 1992-ben exhumálták a 301-es parcellából, s földi maradványait a tápiószági családi kriptában helyezték örök nyugalomra.

Czettler Jenő mellett büszkén emlékezhetnek a jászok az 1853-ban Jászapátiban született festőművészre, *Vágó Pálra*. Vágó Ignác utolsó jászkapitány fiára, akit a virtus festőjeként tart számon a művészettörténet. A huszárság története című hatalmas méretű képével nagydíjat nyert a XIX–XX. század fordulóján a párizsi világkiállításon, s ő festette a Feszty-körkép lovas jeleneteit is. Ugyancsak Jászapátiból vitt az útja a világhír felé *Rácz Aladárnak*, aki nyolc éves rövidnadrágos kisfiúként Jászberény legelegánsabb kávéházában bűvölte el a közönséget estéről estére. Jászberényben ringott a bölcsője *Déryné Széppataki Róziának*, *Szekély Mihálynak*, *Jászárokszállás szülője Pethes Imre*, a jeles színművész. Alattyanban élt és alkotott *Cecse Árpád* festőművész, aki már az első Jászok Egyesületének is tagja volt. Jász gyökerei hozták haza a Hódmezővásárhelyen született *Hamza Dezső Ákos* festőművészt az 1980-as évek végén Brazíliából Jászberénybe. A külvárosi őrszoba, A Gyurkovics fiúk, A lóp virága című filmek – *Karády Katalinnal* a főszerepben – rendezőjének berényi lakóháza ma múzeum. De tisztelettel emlékeznek a jászok gróf *Apponyi Albertre* is, aki 52 évig volt Jászberény képviselője, s a magyar trianoni küldöttség vezetőjeként nem volt hajlandó aláírni az országot megsemmisítő békediktátumot.

Jászkiséren élt és kutatta a Jászság néprajzát, elsősorban a népi gyermekjátékokat, *Csete Balázs*. A képzeletbeli jászsági panteon névsora kiegészül jelentős történeti munkák szerzőivel, akiknek könyveit a 15 éves egyesület testvérszervezetével, az 1990 decemberében létrehozott „A Jászságért” Alapítvánnyal együtt újra kiadta. Az alapítvány kuratóriumának elnöki tisztét 1993-ig, haláláig *Hamza Dezső Ákos* töltötte be, őt a Jászárokszálláson született *Csányi Sándor* követte az elnöki székben. Az OTP elnök-vezérigazgatóját a világ legsikeresebb bankárai között tartja számon a nemzetközi pénzüvilág.

Az egyesület és az alapítvány közösen adta ki a jászok „bibliáit”, történelmi alapkönyveit. Elsőként 1991-ben jelentették meg *Fodor Ferenc* A Jászság életrajza című, 1942-ben készült könyvének reprint kiadását, amely a térség történetét és gazdaságföldrajzát írja le. *Gyárfás István* négykötetes, A jász-kúnok története című hatalmas munkája 1870 és 1885 között jelent meg először. A könyvet – amely 271, mára már jórészt megsemmisült oklevelet is közöl – 1992-ben vehették kézbe új kiadásban az olvasók. A Jászkun Hármaskerület történetét, statisztikai adatait adta közre 1854-ben *Palugyay Imre* Jász-Kún Kerületek s Külső Szolnok Vármegye leírása című könyvében, amit 1993-ban jelentetett meg ismét az egyesület és az alapít-

vány. Ugyanebben az évben készült el *Herbert János* 1927-ben íródott Jászárokszállás nagyközség monográfiájának új kiadása is. A Jászság első történetírójának, *Horváth Péter*nek Értekezés a kúnoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról 1823-ban megjelent könyvét 1994-ben adták ki ismét. Ugyancsak becses értéket képvisel *Rusvai Lőrincz* 1751-es keltezésű, Jubileum – A Nemes Jászság és Kunság örvendetes esztendeje című, 36 számozatlan oldalból álló munkája. A kiadvány azt a beszédet tartalmazza, amely a Jászok Hármaskegyeire redemptiója alkalmából hangzott el a jászberényi főplébánia templomban 1745-ben.

A klasszikus történeti művek szemléletükben ugyan itt-ott elavultak, több felvetett kérdésben azóta a tudomány új felfedezéseket hozott, ezért a kiadók avatott szakértők utószavával, magyarázatával tették élvezhetővé, érthetővé a mai olvasónak. Az elődökhöz hasonlóan az új kiadások létrejöttét is előfizetéssel támogatták a törzsökös és elszármazott jászok. A szponzorok, adományozók mellett előfizetők hosszú névsorát olvashatjuk a könyvek végén, értelmiségieket, kétszáz munkásokat, nyugdíjasokat, diákokat.

A régi „bibliák” után kiadták *Czettler Jenő* tanulmányaiból és parlamenti beszédeiből válogatott *Mezőgazdaság és szociális kérdés* című kötetet, amelynek összeállításában részt vett a jeles tudós Svájchán élő fia, *Czettler Antal* jogász történész is. Az egyesület támogatásával számos helytörténeti könyv is újra napvilágot láthatott, például *Muhoray György* két Kocsérról szóló könyve, vagy újkéletűek, köztük *Gaál István* Jászladyról szóló kétkötetes monográfiája, *Molnár István* Ady király katonát című, népi gyermekjátékokat tartalmazó munkája. S a legfrissebb termés sikerkönyve, *Korniss Péter* mesés jászsági fotóalbuma. Ugyancsak az utóbbi években számos CD-t is kiadtak, jászsági népdalokkal, népszokásokkal.

„Adósa! vagyunk szülőföldünknek” – szögezte le a 36 alapító az egyesület alakuló ülésén, s másfél évtizedes tevékenységük során szem előtt tartották Horváth Péter említett könyvének figyelmeztetését: „Éjjel, nappal forgasd kezvedben az Atyák emlékezetit, visgáld meg nemzetednek eredetét, a’ történet dolgait, és a’ jegyző könyveknek emlékezeitet tartsd fel eszedben, mert rút dolog a’ maga Hazájában tudatlan jövevénynek lenni.”

A Jászság kulturális örökségének megőrzését és gyarapítását, a jász öntudat erősítését zászlajára tűző – pártoktól független – egyesület intézményes kapcsolatot teremtett az otthoni élők és az elszármazottak között. Már az első évben százak léptek be az egyesületbe Mosonmagyaróvártól Debrecenig, Pécsről Egerig, továbbá Svájból, Németországból, Kanadából, Ausztráliából. Messzire hangzik a jászkürt – amit a jászberényi múzeumban őriznek, s a monda alapján Lehel kürtjének tart makacsul a köztudat – hívó szava. Eskünek is beillő belépési nyilatkozatot küldött levelében a Budapestre elszármazott Korényi Attiláné Horváth Mária: „Üdvözlöm ezt a kitartó nemes munkásokat, hogy nem kis erőfeszítéssel összegyűjtöttetek bennünket. Jó érzés tőlt el, hogy innentől már nem csak halottainkkal a temetőben, de veletek, élőkkel is találkozhatok. Felém nyújtott kezeitek soha el nem engedem, Isten engem úgy segíjen!”

Az egyesületnek nincs saját vagy bérelt irodája, se fizetett alkalmazottja. A tisztségviselők is javadalmazás nélkül dolgoznak. Az ügyvivő kezdettől fogva dr. Dobos László közgazdász, szociológus, az egyesület fáradhatatlan motorja. Kezdetben, amikor még nem volt internet, családjával borítékolta a hírleveleket, meghívókat. Kitartó munkája elismeréseként az egyesület 15. születésnapján, Budapesten, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban a felemelő hangulatú ünnepség több száznyi résztvevője azt javasolta, hogy dr. Dobos Lászlót ezentúl már ne ügyvivőnek, hanem elnöknek tekintsék.

Az egyesület jelenleg több mint ötszáz tagot számlálhat, s harminc tagszervezete van elsősorban a 90 ezer lakosú Jászság 18 településén, de ide sorolandó a képzőművészek Jász Alkotók Köre, a nemrégiben alakult ifjú jászok csoportja, továbbá „A Jászságért”-díjasok klubja. Ezt a díjat 1992 óta évente ítéli oda az alapítvány kuratóriuma olyan személyeknek, akik kiemelkedő munkát végeznek a Jászság művelődési és oktatási életében. A díj összege – hála a támogatóknak – egyre növekszik. Akárcsak a tanároknak, diákoknak kiírt ösztöndíjaké, kutatásokat serkentő pályázatoké.

Az egyesület elismertségét bizonyítja, hogy támogatói között tudhatja – többek között – az Országgyűlést, jász települési önkormányzatokat, kft.-ket, rt.-ket, alapítványokat, s egyre növekszik a személyi jövedelemadó felajánlható 1%-ából befolyó juttatás. Az adófizető állam-

polgároknak 1997-ben volt először lehetőségük ily módon támogatni civil szervezeteket. A Jászok Egyesülete akkor 321 414 forintot kapott, 2005-ben pedig már 12 658 000(!) adóforinttal támogatta a tagság, a pártolók és a szimpatizánsok.

Az egyesület általában havonta tartja összejöveteleit Budapesten, a Pest megyei megyeházán. Vendégeik voltak az ország, Jász-Nagykun-Szolnok megye és a Jászság kulturális, politikai és gazdasági életének jeles személyiségei, s jó kapcsolatokat ápol az egyesület Irán mindenkori magyar nagykövetével. Számos rendezvényt is jegyezhet az egyesület önállóan vagy társrendezőként. Így például a rendszerváltás után felelevenítették a hagyományos farsangi jászbált Jászberényben a helyi városvédők, szépítőikkel közösen. A bevételt közcélra fordítják, a város számos szobra s egyéb ékessége „köszönheti” létét a jászbáloknak. A 2005-ben felavatott Jász emlékmű – Györfly Sándor Karcagon élő szobrászművész alkotása – megvalósulását pedig könyvaukcióval támogatta az egyesület, de számos emléktáblát is készíttetett a fővárosban és otthon a már említett jász hírességeknek.

Az egyesület jelen van anyagiakkal és személyes képviselőivel is minden fontosabb hazai rendezvényen, vetélkedőkön, pünkösdi találkozókön, a népi dalosok seregszemléjére vándorszerleget adományozott, támogatja művészeti csoportok működését, bemutatkozási lehetőséget teremt jász képzőművészeknek a fővárosban és más településeken. Társrendezője a jászok világtalálkozójának, amelynek évente más-más jászsági település ad otthont, az idén Jászboldogházára hívták meg a szétszóródott földieiket. Az immár tizenkettedik találkozón is több százan vettek részt, mert jó visszatérni oda, ahol igazán otthon érezheti magát az ember. A jászladányi születésű *Tótlus Ernő*, a Svéd Királyi Opera magánénekese –, akit sokakkal együtt vitt hazájától távolra az '56-os csillaghullás – így fogalmazta meg érzéseit: „itt is úgy süt a nap, mint másutt, de valami másfajta melegséget is érzek szülőházamban. S ez semmi máshoz nem fogható érzés (...) Lélekben sohasem szakadtam el szülőföldemtől, az itt kapott nevelés, kultúra, zene, az anyanyelvem kitörölhetetlenül mindig bennem élt és él.”

Globalizálódó világunkban bizonyára nemcsak ő érzi úgy, igen fontos, hogy ápoljuk kapcsolatunkat azzal a közösséggel, ahova a gyökereink kötnek. Ez az erős kötődés tartotta fenn a jász etnikumot az évszázadok során, s ez a vezérlő elve a Jászok Egyesülete sokszínű, gazdag tevékenységének is.

Tótl Gizella

Csongrád Megyei Levéltári Napok '06.

2006-ban a Csongrád Megyei Levéltár szeptember 25–29. között rendezte meg a hagyományoknak megfelelően társszervekkel közösen, immár huszonkilencedik alkalommal a *Levéltári Napokat*.

A helyi témákon kívül az év két jelentős évfordulójával, az 1456-os nándorfehérvári diadalal és az 1956-os forradalommal kapcsolatban is hangzottak el előadások. Ennek az évnek az újdonsága, volt, hogy a Levéltár első igazgatójáról – Oltvai Ferencről – elnevezett díj első alkalommal került átadásra. A kitüntetett személyt a levéltári dolgozók titkos szavazással választják meg. A díjat Herczeg Mihály, a hódmezővásárhelyi levéltár nyugalmazott, 80 éves igazgatója kapta meg.

A Levéltári Napok első színhelyén Nagymágocsón, a Felicián Helytörténeti Gyűjtemény előadótermében elsőként *Bede Ádám* régész Halmok Nagymágocs környékén címmel a térség mintegy huszonöt halmának a régészeti emlékeit ismertette. *Mód László*, a szentesi Koszta József Múzeum néprajzkutatója az uradalom benépesedéséről beszélt előadásában. *Dóczi Iusztina* újságíró Falu a Mágocsér partján című előadásában a község lakóival folytatott riportjai alapján a település közelmúltját, jelenét vizsgálta a szociológia szemszögéből. *Bede András* helytörténész témája az uradalmak egyik fontos szállítási formáját, a már megszűnt keskenynyomtávú vasutat mutatta be. Beszélt arról is, hogy a termények elszállításához sokszor ideiglenes vágányokat is építettek. A kisvasúton a teherszállítás mellett személyszállítás is történt. A Helytörténeti Gyűjteményt *Vigh László*, a szentesi Koszta József Múzeum restau-

rátora, a kiállítás rendezője mutatta be, aminek alapját a falu legendás hírű papja, Felicián aya, kapucinus szerzetes, akiről a gyűjteményt elnevezték, rakta le.

Az előadások után a jelenleg szociális otthonként működő Károlyi kastélyt és a hozzátartozó parkot mutatták be a helyi rendezők. Az eklektikus-neobarokk kastély 1896–97 közt épült. Bár szerencsésen átvészelte a második világháborút, elkerülték a nagyobb harci események, mégis hasonló sors érte, mint más kastélyokat. A berendezés jelentős részét széthordták, ami megmaradt, az államosítás után más helyekre került. A kastély földszinti társalgójának a megmaradt, gazdag faragású faborítása emlékeztet a régi pompára. Sajnos ennek egy része is megsemmisült az átalakítások során. Legépebben az úgynevezett márvány kápolna maradt meg. A kastély külső falát, az ablakokat és a barokk hangulatot adó kovácsolt vas kapukat fölújították. A kastélyhoz kapcsolódó 40 hektáros arborétumszerű parkja a kertművészet remeke volt. Valamikor szépségét mutatja az is, hogy az 1950-es években készült Noszty fiú esete Tóth Marival című film parkban játszódó jelenetei itt készültek. A település vezetői abban reménykednek, hogy sikerül a kastélyt olyan befektetőnek eladni, aki egy új szociális otthon építésével korszerűbb elhelyezést nyújt az ott ápolt időseknek, az egész épületet fölújítja, a parkot is helyre állítja.

Másnap a Levéltári Napok Makón folytatódtak. Itt került sor az előadások előtt az Oltvai Ferenc plakett és díj átadására. Ezen a napon az előadások az 1456-os nándorfehérvári diadalról szóltak. Az első előadó *Lupescu Radu*, a kolozsvári Sapientia Erdélyi Tudományegyetem adjunktusa Vajdahunyad vára a Hunvadiak korában című előadását gazdag vetített anyaggal ilusztrálta. *Petrovics István* a szegedi Tudományegyetem adjunktusa Hunyadi János és a Délvidék című előadásában a Temesi bánság hatalmi megerősödését elemezte. Beszélt a török terjeszkedése miatt a bánság fontosságáról a törökök elleni harcban. Kiemelte, hogy ez a terület volt a magyar csapatok egyik gyülekezési helye. *Sébők Ferenc* a Szegedi Tudományegyetem adjunktusa a Hunyadi mint hadvezér című előadásában azzal foglalkozott, hogy Hunyadi János miként alkalmazta az itáliai útján szerzett tapasztalatait, illetve a husziták harcmodorát. *Blazovitch László* a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója a nándorfehérvári csata eseményeiről beszélt. Megemlítette Magyarország szerepét a keresztény Európa védelmében, Kapisztrán János és a keresztések jelentőségét. A török csapatoknál a tűzérség és a janicsárok szerepét emelte ki a hadműveletekben. Beszélt a déli harangzó és a győzelem kapcsolatáról. *Lupescu Mária*, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem adjunktusa Hunyadi János a román történetírásban című előadásában beszélt az 1989-es romániai változások hatásáról a történelemírásban. Beszélt a románok története és a Románia történelme közti felfogások különbözőségeiről.

Az előadások után Makó külterületén, az igási határban került sor az Igási középkori falu helyén állított emlékoszlop fölavatására. *Búzás Péter* Makó akkori polgármestere, országgyűlési képviselő avatta föl az emlékművet. Beszédében kiemelte a terület lakóinak a szerepét az emlékmű létrehozásában, *Blazovitch László*, az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Egyesület elnöke az egykori faluról emlékezett meg.

A harmadik nap helyszíne Balástya volt. A levéltári matiné első előadója *Berta Tibor*, a Csongrád Megyei Levéltár igazgatóhelyettese a tanyai iskolák kialakulásáról az 1850-es évektől a századfordulóig terjedő időszakban címmel a balástyai tanyai iskolák kialakulásáról, az ott folyó tanításról beszélt. *Farkas Csaba* főlevéltáros az 1950-es évek politikai pereit balástyai szereplőit mutatta be a megmaradt pártiratok alapján. *Kányó Ferenc* kandidátus a két világháború balástyai hősi halottaira emlékezett előadásában. *Polner Zoltán* költő, újságíró a településen végzett néprajzi gyűjtéseiről beszélt előadásában. Magam Balástya szerelmese címmel volt kollegámra, Kiss Istvánra, a legendás hírű népművelőre emlékeztem, aki harminc évig volt Balástyán a művelődési háznak igazgatója, kiváló népművelő, elismert amatőrfilmes volt. Többször hívták népművelőként, de filmesként is Budapestre, de Ő kitartott Balástya mellett.

A Levéltári Napok utolsó színhelyének Szentesen a fölújított volt megyeháza díszterme adott otthont. Itt az első két előadás Szentesrel, mint megyeszékhellyel foglalkozott. *Labádi Lajos* főlevéltáros a szentesi Levéltár igazgatója arról beszélt, miként került a megye székhelye Szentesre a kiegyezés után. *Marjanucz László*, a szegedi Tudományegyetem tanszékvezetője a polgári megye kialakulását ismertette előadásában.

A Levéltári Nap második része az 1956-os forradalom és szabadságharcához kapcsolódott. *Romsics Ignác* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja előadásában a forradalom és a szabadságharc helyéről beszélt a XX. század történelmében. *Sípos József* docens Nagy Imre különböző írásai alapján elemezte a nemzettel kapcsolatos állásfoglalásának a változásait. Az utolsó két előadás „csemege” volt. Egy szinte ismeretlen témával foglalkozott, az 1956-os forradalom lengyel kapcsolataival. *Biernacki Karol*, a Csongrád Megyei Levéltár főlevéltárosa a lengyelek anyagi segítségéről beszélt a forradalom idején, illetve az azt követő időszakban. Beszélt a véradásokról, a vért a harcok sebesültjeinek jutatták el, valamint a gyűjtésekről. A segélyadományok összértéke elérte a kétmillió dollárt. *Kourad Sutarski* az Országos Lengyel Kissebbségi Önkormányzat elnöke az 1956-os forradalom visszhangjairól, hatásairól beszélt a lengyel irodalomban és képzőművészetben.

A Levéltári Napok előadásai sokszíniűen mutatták be a két évforduló, a nándorfehérvári diadal és az 1956-os forradalom és szabadságharc történetét. Jól lehetett kitapintania a két jelentős, a magyar nép sorsát meghatározó esemény hasonlóságát. Mindkét esetben a külső el-lenségétől kellett megvédeni a hazát. Azt is értékesnek tartom, hogy az Oltvai Ferenc-díj alapít-ásával, a Levéltári Napokon való átadásával tovább bővült, gazdagodott a rendezvény. Most is azzal zárom írásomat, amivel az elmúlt években: kíváncsian várom, hogy a jövő évben a rendezők milyen új elemmel fogják gazdagítani a Levéltári Napok programját.

Bogdán Lajos

Együtt az úton

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület 2006. december 8-án Hódmezővásárhelyen tartotta az évzáró értekezletét. A résztvevők kora délután az év nvarán átadott *Emlékpont* múzeumban gyülekeztek, melynek megtekintése volt az esemény első programpontja. A modern kor igényeihez és szellemiségéhez igazodó, a város szocialista kori történelmét bemutatni igyekvő intézményben Vincze Gábor történész és ifj. Elek András vezette körbe a vendégeket.

Az érdekes élmény után kora este a Hódmezővásárhelyi Levéltár épületében folytatódott a program, ahol a helyi *Szeremlei Társaság* tagsága látta vendégül az egyesület tagjait. Az értekezlet megnyitásaként mint a Szeremlei Társaság titkára mutattam be a vendéglátó egyesületet. Névadónk, *Szeremlei Sámuel* (1837–1924) történész, egyházi író, református lelkész, városunk történésze volt. A helytörténettel, népraizzal és – kisebb részben – irodalommal is foglalkozó Szeremlei Társaság 15 évvel ezelőtt, 1991. február 26-án alakult tizenegy vásárhelyi helytörténész, kutató részvételével. Taglétszáma időközben 43 főre duzzadt, tevékenysége a hódmezővásárhelyi helytörténetírás köré szerveződik. Évente 3–4 ülést tartunk a levéltár épületében, melyek egyike az immáron hagyományosan február és március fordulóján megtartott évzáró közgyűlés, amely az elmúlt esztendőkből a Szeremlei Társaság soros évkönyvének bemutatója is egyben. Ebben az esztendőben készítjük 10. évkönyvünket (az első kötet 1996-ban jelent meg), melyben a társaság tagjai kapnak publikálási lehetőséget olyan tanulmányokkal, melyeknek önálló megjelentetésére – akár terjedelmi, akár tematikai okokból – egyébként nehezen lenne lehetőségünk. A társaság vezetősége egyre nagyobb hangsúlyt helyez arra is, hogy az évkönyv hasábjain olyan fiatalok is megjelenési lehetőséghez jussanak, akik adott esetben még nem a társaság tagjai, és akiknek első önálló publikálási lehetőségük a Szeremlei Társaság évkönyve. A társaság tagsága átlagban két évente szervez őszi egynapos kirándulásokat, melyek keretében környékbeli (Csongrád, Békés, Bács-Kiskun megyei) nevezetességeket, múzeumokat keresnek fel. Többször tartunk felolvasóesteket is, ahol a tagok ismertethetik különböző kutatási témáik aktuális eredményeit.

Herczeg Mihály, a Szeremlei Társaság idén 80 esztendősné elnöke is meleg szavakkal köszöntötte a vendégeket, kitérve saját helytörténeti múltjára, valamint a társaság történetére. Külön örömét fejezte ki, hogy első alkalommal találkoznak közös rendezvényen a Szeremlei Társaság és a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tagjai, mely kapcsolat remélhetőleg tartós lesz, annál is inkább, mert a két szervezet tagsága között több átfedés is van: mindkét egyesületnek tagja Blazovich László, Marjanucz László, Kruzslicz István Gábor és Pintér István is.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület nevében Blazovich László elnök köszöntötte a résztvevőket, majd egyenként kitért a jelenlévők helytörténeti, honismereti múltjára és tevékenységére. Bogdán Lajos, az egyesület titkára a 2006. évi beszámoló keretében az egyesület éves tevékenységét ismertette, külön kiemelve a Levéltári Napok hagyományos rendezvény-sorozatát, melynek keretében idén a levéltár egykori legendás igazgatójáról elnevezett, újonnan alapított *Óltvai Ferenc-díjjal* a Szeremlei Társaság elnökét, Herczeg Mihály nyugalmazott vásárhelyi levéltárvezetőt tüntették ki. Komoly szakmai elismerésnek számított, hogy az egyesület elnöke, Blazovich László által írt *Szeged rövid története* című kötet nyerte el 2006 nyarán az *Év szegedi könyve* kitüntetését.

Pál Lászlóné külön szólt az egyesület nemrégiben elkészült internetes honlapjáról (<http://csm-honismeret.uw.hu>), bemutatva annak felépítését, jelenlegi tartalmát és jövőbeni továbbfejlesztésének lehetőségeit. Az oldalon az egyesület története, alapszabálya, tagnév-sora, aktuális programjai, a tagok portréi, közéleti tevékenységük olvasható, aktuális fotókkal fűszerezve. A kapcsolódó oldalak menüpontnál található még a Szeremlei Társaság is, ami annál is fontosabb, mert a két egyesület kapcsolata is internetes honlapjaik révén szök-kent szárbá. A téma kapcsán mi is ismertettük röviden a Szeremlei Társaság honlapját (www.hodmezovasarhely.hu/szeremlei), melynek „hasábjain” a társaság története, alapszabálya, tagnév-sora és hírei mellett összes évkönyvük teljes szövege olvasható, immáron kiegészítve a lassan 20 kötetes *Vásárhelyi téka* helytörténeti könyvsorozat egyes darabjaival.

A jól sikerült rendezvényt kötetlenebb program zárta, melyet a hozzászólások vezettek fel. Itt merült fel legintenzívebben a két egyesület jövőbeni szorosabb kapcsolatának igénye és reménye. Ennek első kézzelfogható eredménye 2007 folyamán egy közös, többnapos délvidéki kirándulás lehet, melynek szervezőbizottságába mindkét fél delegált tagokat.

Varsányi Attila

Székesfehérvári diákok Moldvában és Erdélyben

A székesfehérvári Teleki Blanka Gimnázium egyik tanára, jelen sorok írója, 1991 óta járja a Felvidék, Erdély és 1997 óta Moldova falvait gimnazista diákok 30–35 fős csapatával. A módszer szinte mindig azonos: a nyári szünetben összecsomagoljuk a hátizsákokat, sátrakat, aztán vonattal elutazunk Csíkszeredába, máskor Marosvásárhelyre, ismét máskor Sepsiszentgyörgyre stb., aztán ezekből a városokból kiindulva 10–12 napos gyalogtúrán veszünk részt egy-egy tájegység megismerésére. Így jártuk már be többször Csík, Gyergyó, Felső-Háromszék, Erdővidék, Marosszék, Kalotaszeg apró falvait és kisebb-nagyobb városait. A napi 15–20 km gyaloglás fárasztó ugyan, de a táj és az emberek megismerésének legjobb módja. Gyalogolva néha autóval nehezen megközelíthető helyekre is eljutunk, pl. a Kóstelek és Úz-völgy közti Csobányosra, ahol mindössze tizenhat család él, bolt, iskola nincs, és a közösségi élet egészen primitív megnyilvánulásai is élnek: esténként összegyűlik a falu tábortűz köré beszélgetni.

Útajaink megnézzük minden földrajzi, néprajzi, művészettörténeti látnivalót, de nem az utazási irodák által fölkapott látványosságok az elsődlegesek (bár ezeket sem hagyjuk ki), hanem az emberi élet megismerése. Úgy gondolom, hogy egy értelmes öregemberrel, öregasszonnyal való beszélgetés sokszor nagyobb élmény, és több tanulságot kínál 16–18 éves diákjaim számára, mint egy forgalmas üdülőhely meglátogatása.

Ebben a szellemben indultunk útnak 2006 augusztusában is.

Fő úti célunk 2006-ban a moldvai Klézse, Szabófalva és Kelgyeszt voltak. Duma Andrást az 1990-os évek derekáról ismertem és tiszteltem; Szabófalvára és Kelgyesztre pedig archaikus magyar szót hallani mentünk.

Vonattal (Corona expressz) elutaztunk Csíkcicsőra, onnan vissza Csíkdánfalvára. Dánfalván ki-ki elmerülhetett a falunapok forgatagában, aludhatott szénapadláson, egyúttal erőfűjthetett a következő napok nagy gyaloglásaihoz. Másnap reggel Csíkcicsőn leszállván a vonatról gyalog (hátizsákkal) elmentünk a Siculicidium emlékművéhez, onnan Csíkszép-vízre, onnan a víztározó mellett elhaladva föl a Szellő-tetőre (itt kezdett el zuhogni az eső), ahonnan leereszkedtünk a Szulca-patak nehezen járható partján-medrén Kőstelekre. Megaludtunk Salamon Antal plébánosnál. (Újabb élmény: puliszkacsvés). A következő napon – továbbra is a Szulca víze mellett – elmentünk a Tatrosig. A 2004-es árvíz pusztításai (leszakadt utak, elsodort hidak, félig összedőlt házak) még most is látszottak. Egy éjszakát sátorban töltöttünk Kománfalván (csúnya város, tele kóbor kutyákkal); majd vonattal Egyedhalmán át Forrófalvára utaztunk, onnan gyalog Klézsére. Klézsén hosszabb időt töltöttünk a Szeret-Klézse Alapítvány vendégházában. Duma András a Szeret-Klézse Alapítvány elnöke és az éppen ott kutató Halász Péter néprajzi beszélgetései mellett a helyi csángó-magyarokkal való találkozás volt hivatott diákjaim ismereteit, szemléletét tágitani. Innen mentünk (csomag nélkül) egynapos kirándulásra Szabófalvára Perka Mihályhoz és Kelgyesztre, ahol Keláru Péter és Keláru Agáta volt szíves leülni beszélgetni velünk. Keláru Agáta énekelt is. Azt hiszem, beszédük archaikusságával ők ketten az elképzelhető legnagyobb nyelvi élményt nyújtották diákjainknak.

Visszafelé jövet egy napot töltöttünk Gyimesfelsőlokon, ahol (csomag nélkül) fölmásztunk egy magaslatra a látvány kedvéért, amit csak szuperlatívuszokban lehetne dicsérni; és megaludtunk a Szent Erzsébet Gimnázium épületében. Utunk utolsó állomása az FMI gyergyószentmiklósi tábora volt, ahol döntően magyarországi ifjak mulatozásának lehettünk szem- és fültanúi. (Fogjuk rá, hogy ez is tanulságos volt.)

Ez fért bele tizenkét napba. Az alábbiakban néhány résztvevő diák beszámolója olvasható az út egy-egy epizódjáról.

Gajda Péter

Csíkdánfalva

Feküdtünk a hálózsákjainkban. Alattunk, mellettünk szénahalmok, széna mindenütt... Zseblámpánk fénye a padlás gerendáit pásztázta. Érthetetlen okokból kifolyólag még nem voltunk álmosak. Próbáltunk rémisztő történeteket kitalálni, de a végén mindig elneveltük magunkat. Azután – képzeletben – pontot tettünk a mese végére, hogy reggel pihenten ébredjünk.

Előző nap reggelén érkezünk meg a csíkdánfalvai vasútállomásra. Kora délutáni indulás, éjszakai vonatkozás, hajnali rácsodálkozás a tájra, és rövid séta a sáros utcákon. A falu fürdőjének területén – a neve félreérthető, én pedig túl szemérmes vagyok, hogy leírjam – feszítettük ki a sátrakat. „Fürdő” alatt egy borvizes medence értendő, de viszonylag nagy terület tartozik hozzá. Ez az évente megrendezett falunapok központja. Mi éppen akkor érkezünk, mikor a programok elkezdődtek. Vendéglátóink marasztaltak, így hát másnap nem indultunk tovább.

A rendezvény teljesen átlagos falusi multság volt, ezért nem részletezem. Viszont a szervezők lelkesedése és a csíkdánfalvai fűvőszemekar reggeli ébresztője szint vitt a közösség életébe. Annál a háznál vacsoráztunk, ahol később álomra hajtottuk a fejünket a szénapadláson. Örömmel találták nekünk a töltött káposztát és a szilvás gombócot, amit mi hasonló lelkesedéssel fogadtunk. Jó szívvel láttak vendégül minket, azt a harminc főt, akiket jószerével nem is ismertek. Vendégszeretően viselkedtek velünk, idegen diákokkal...

Az időjárás már nem volt ilyen kegyes hozzánk. Délelőtt még – úgymond – hétágra sütött a nap, aztán pedig hirtelen olyan nagy vihar támadt, hogy teljesen beázott a sátrunk. Mint ahogy megtudtuk: ebben az évben már három pajtába csapott bele a villám. Ez nagy tragédia a tulajdonosok számára, hiszen a lakosság nagy része mezőgazdaságból, állattenyésztésből él. Az érkezésünk előtti napon is leégett egy pajta. Az állatokat szerencsésen ki tudták menteni. Ilyenkor a károsult embereknek a falu lakói kalákában segítenek, és átérzik a fájdalmukat. Ami még használható maradt, azt kimentették a romok közül. Az emberek közötti összetartás szép példája ez. Igazán jó lenne, ha az élet más területein is így összefognának az emberek.

Szerencsére minket nem talált meg egyetlen kősza villám sem. Habár – ahogy a vihar ideje alatt üldögettünk a sátrainkban, és védtük a túrazsákjainkat az átázástól – a fantáziánk élénk

vetített mindenfajta szörnyű képet. Például elképzeltük, ahogyan a szél elfújja a fejünk felől az ideiglenes biztonságot jelentő sátrat. Azonban nem kellett sokat várni, hogy újra előbújjon a nap. Teljes szépségében csodálhattuk a tájat, a közelben magasodó Hargitát.

Az emberek közvetlensége és a táj szépsége maradandó nyomot hagyott az emlékezetünkben. Ha mást nem is, de ennyit biztosan nyertünk Csíkdánfalván.

Éjszaka volt és már mindenki megtalálta a számára legkényelmesebb alvóhelyet a szénapadláson. Úgy vackoltuk be magunkat, mintha egy hosszú, téli álomra készülnénk. Nyugodtak voltunk, pedig nagy távolság választott el minket a helytől, amit otthonnak nevezünk. Odakint szemerklét az eső, a malacok röfögtek és mi feküdtünk a hálósájkjainkban. Vadromantikus jelenet... Alattunk, mellettünk szénahalmok, széna mindenütt...

Csányi Judit

Átkelés a Csíki-havasokon Kóstelekre

Gyalogtúra... Eredetileg kellemes sétát vártam, de ma, a 10 órás gyaloglás hatására minden megváltozott.

Mindenki feldobottan indult neki Csíkszépvíz után az emelkedős, nehéz útnak, ami a Kárpátokon át vezetett, ám hamarosan érezni kezdtem a táskám súlyát, ahogyan a társaim is. Ráadásul természeti akadályok is hátráltatták az utunkat: ilyen volt egy-egy kis patak, amin át kellett lábalnunk. Hűsítően hatott hideg vizük, amikor mezítláb átsétáltunk rajtuk.

A Csíki-havasok szépsége enyhítette a fáradalmakat. A gyönyörű dombok, hegyek, fenyvesek és a mezők, melyeken birkák, tehének legelésztek, mind lenyűgöztek minket. Bár legtöbbször a lábunk alatt felfelé kanyargó kavicsos-köves útra meredtünk a hátizsákok alatt. Megkönnyebbülés volt néha megállni, a táska súlyától megszabadulni. Az izzadt pólóban ülve kész felüdülés volt az ásványvíz és az energiabombaként ható kis nyalánkság.

A Kárpátok vízválasztóját (a Szellő-tetőt) elhagyva vízhűtéssel gyalogolhattunk tovább. Dörgéssel, villámlással kísérve megtapasztalhattuk az égi áldást, és hogy milyen kívül-belül vízesen gyalogolni.

Nagy odafigyelést és kitartást igényelt, amikor a meredek, sáros domboldalon mentünk zuhogó esőben. Itt mindenki felélénkült, és a fenyőfák között próbált utat törni. Teljesen felvillanyozódtam a kihívás láttán, így az izgalmas utat könnyen jártam.

Hosszú út következett a Szulca-patak mentén. A remény kezdett meghalni mindenkiben, hogy még nincs vége az útnak és sehol egy falu. Akkor, amikor senki se várta volna a távolban megpillantottunk pár háztetőt. Úgy gondoltuk, hogy most már hamar vége lesz a hosszú gyalogtúrának, de kiderült még 2 km van hátra. Nosza, mi az már, de a táska közbeszólt, így keserves gyaloglás következett.

Hálás voltam, amikor a kis kósteleki templomtornyot megpillantottam, ugyanis a kedves kis paplakban kaptunk szállást éjszakára.

Szeretettel láttak vendégül minket, elfáradt túrázókat. Meghatott, hogy vannak még ilyen kedves emberek akik feltétlen szeretettel látnak vendégül minket, idegen diákokat. A pap bácsi rögtön gondoskodott a vacsoráról és anyyira jó érzés volt, hogy finom puliszkát főztek nekünk, és nagyon jólesett vendéglátónk barátságossága.

Ábrahám Rebecka

Szabófalva

Bár rohamosan csökken a magyarul beszélők száma, kis szigetekként magyar falvak maradtak fenn Moldvában, őrzik az ősi hagyományokat, gyakorolják a népszokásokat, melyeket mi már szinte teljesen elfelejtettünk.

Szabófalva több mint 9000 lelket számláló, moldvai csángó falu, ahol a legősibb, XVI. századi magyar nyelvet beszélők. Itt él Perka Mihály, a Julianus-díjas, történelem szakos tanár.

Meglátogatása nagyon tanulságos volt számomra. Mesélt az életéről, a nyelvről, a csángók történelméről, néprajzi múzeumáról és arról, hogyan fogadják törekvéseit a helyiek. Elemi és általános iskolában román nyelven tanult, ennek ellenére sikeresen elvégezte később Kolozsváron a Bolyai Egyetemet, majd visszatért szülőfalujába, a „szöszög” csángók körébe, és el-

kezde lángszlopszerű ténykedését. Magyarul tanított, a hozzánk húzó történelmi gyökereket kutatta, harcolt a csángók jogaiért. És még ma sem adta fel, bár a múzeumát bezáratták minden jelentősebb ok nélkül, és tevékenységét természetesen nem nézik jó szemmel. Beszéltek a konfliktusokról, melyek magyarságából adódnak, és abból, hogy ő ezt fel meri vállalni. Fogad az országunkból érkező embereket, csoportokat (a falubeliek rögtön hozzá irányítottak minket is), beszélget velük, válaszol a kérdéseikre. És őt szemmel tartják ezért, esetenként fenyegetik is.

Körbeültük a szobát, elfészkelődtünk a fotelokban és a földön, hallgattuk, amit mesél, és nem akartunk hinni a fülünknek. Lehetséges ez a XXI. században, amikor elvileg demokráciában élünk, és szabad a véleménynyilvánítás? Lehetséges az, hogy itt ebben a faluban nem taníthat valaki magyarul anélkül, hogy megrónák érte, nem találkozhat és beszélhet azzal, akivel szeretne, anélkül, hogy az illetőt esetleg aszerint osztályoznák, milyen nyelven beszél? Lehetséges. Már-már ÁVH-s autót láttam magam előtt, kiépített besugóhálózatot és fülembre csengett az „elvtárs” szó. Mégis azt láttam, hogy Perka Mihály nem tör meg az atrocitások miatt, a következményeket vállalva próbálja elérni célját, földijeit felemelését, és megtesz ennek érdekében mindent, amit tud.

Czizel Rita

Kelgyeszt (Agata néni háza)

Két hosszú nap után voltunk... vízhányag... izomláz... Azt hiszem, megérdemeltük volna a pihenőnapot, mégis amikor felmerült annak a lehetősége, hogy másnap az északi csángókhoz, Szabófalvára és Kelgyesztre lehetne utazni, a társaság fele fölkerelkedett.

Csak a reggeli vonat indulása volt biztos, az, hogy miként jutunk vissza szálláshelyünkre, Klézsére, bizonytalan.

A túra első állomása Szabófalva volt, itt megnéztük Lakatos Demeter csángó költő sírját. A temetőgondnok vezetett bennünket, nélküle valószínűleg nem boldogultunk volna. Tőle hallottuk először az északi csángók különös magyar beszédét. A klézseiek beszédét sem értettük könnyen, de valahogy arra mégis jobban ráállt a fülünk. Hiába figyeltünk feszülten, a temetőgondnok szavai között még kevesebb ismerős szóra bukkantunk, mint Klézsén. Utunk következő állomása a helyi tanító, Perka Mihály háza volt. Csapatunk ellepte a nappaliját. Hol megdöbbenéssel, hol szomorúan, hol mosolyogva hallgattuk, amit az ottani magyarok helyzetéről és saját missziójáról beszélt.

A „pihenőnap” végállomása Kelgyeszt volt. Az előző két nap tempójához képest valamiképp lassabban dőcögött el idáig a társaság. Itt csapatunk kettéoszlott. A társaság nagyobbik része Keláru Péter bácsi körtefas udvarába ment történeteket hallgatni. Egy kisebb csapat, három lány, mehetett Agata nénihez, akiről azt tudtuk, hogy rengeteg népdalt és mesét ismer, és gyönyörűen énekel. Én szerettem volna a három lány közé kerülni, vágytam rá, hogy olyantól halljak előben népdalt, akinek mindez valaha az élete része volt, aki nem az iskolai énekórán, hanem édesanyjától tanulta, aki fiatalkorában társaival együtt esténként ezeket a dalokat énekelte. Azt hiszem, hogy sok népdalban rejlik valamilyen elementáris, mélyről jövő erő, és ha valaki képes úgy énekelni, hogy ezt átadja, egészen elvarázsolhatja hallgatóit. Valami ilyesmire vágytam, amikor jelentkeztem a három lány közé, és nagyon boldog voltam, hogy mehettem.

Agata néni eleinte kicsit szégyenlős volt, kérte magát, hogy nem is tud fiataloknak való dalokat, végül aztán mégis énekelt két gyönyörű szerelmes dalt azon a jellegzetes, kicsit érces, „népdalos” hangon. Próbáltam minél jobban megjegyezni a szöveget vagy legalább a dallamot. Érdekes, hogy bár minden idegyszálammal igyekeztem figyelni Agata néni mondataira, beszédére, csak igen keveset értettem belőle. Hallatszódott, hogy magyarul beszél – a ragozásból, a mondatok szerkezetéből, a szavak betűinek egymásutániségéből –, de a szavak mégis idegenek voltak, és vajmi keveset értettünk. Mégis, amikor énekelt, valahogy jobban lehetett követni a szöveget. Talán a dallam ritmusa lelassította az egymás után fülünkbe érkező szavakat és az agyunk számára könnyebben ment a feldolgozás. További unszolásunkra Agata néni még egy Dies irae-t is énekelt, ami különösen hasonlított az itthon található Babilis-fordításhoz. Elmesélte, hogy az éneket édesanyjától tanulta, aki még magyarul énekelhetett vasárnaponként a templomban.

Egy apró baleset következtében még szekrényébe is bepillanthattunk, ugyanis egy bögőly-csipés miatt vérzett a karom, s ő a szekrényéből vett elő zsebkendőt. A szekrényben polctól polcig figyelmeztetett rendben sorakoztak az aprólékos munkával, kézzel szőtt kátrincák különböző színekben. Olyan érzés volt, mintha időablak nyílt volna ki a szekrényrel, amiben Agata néni hagyományokkal teli fiatalkorának emlékei még élnek.

A szekrényből fényképek is előkerültek: Agata néni barátnőivel, népviseletben, családja körében. Éneklés után beszélt még Agata néni háborús emlékeiről, fiatal koráról és a kornak akkori hagyományairól, de sajnos énekhangját nem mutatta meg nekünk aznap többet.

Vargay Adrienn

Gyergyószentmiklós

Sok helyen jártunk már Erdélyben és Erdélyen kívül is, mire végül megérkeztünk Gyergyószentmiklóstra. Tulajdonképpen csak a véletlenül és a vállalkozó kedven múlt, hogy végül ide is eljutottunk. Az Erdélyi Magyar Ifjak által szervezett tábor utolsó napját vállaltuk be, és többé kevésbé hasonló mentalításra számítottunk, mint amit addig is tapasztaltunk.

Az erdélyi magyar létben van valami megfoghatatlan közösségérzés, és általában ki sem mondott szolidaritás, és a sokszor keserű hovatarozás büszke vállalása. Az erdélyi magyarokat összetartja az, hogy csak ők vannak egymásnak, hogy ki kell tartsanak, akármilyen jöjjön is, mert ezt valahogy eredendő feladatuknak érzik, és hogy érdemben nem számíthatnak külső segítségre. Mindez a rosszabb anyagi körülményekkel együtt olyan összetartást hoz létre, amit én Magyarországon nem nagyon tapasztaltam.

Szóval, én legalábbis ilyen lelkiállattal érkeztem meg Gyergyószentmiklóstra, ahol aztán viszonylag hamar kiderült, hogy ez nem egy ilyen hely lesz...

A táborban volt jó sok sátor és pilledt, másnapos fesztiválhangulat. Meg jó sok, a magyarságát lehetőleg minél jobban fitogtató, nagyrészt magyarországi ifjú, akik délután még csak fel-alá kószáltak erőt gyűjtve az estére, hogy aztán megmutassák, hogy mulat a magyar. Volt koncert is a mulatozáshoz, a Kárpátia zenekar lelkesítette a tömeget szebbnél szebb gondolatokkal.

Van a kultúrának egy foka, és van a népnek egy rétege, amelyik nem üti meg ezt a fokot, és ez a társaság aztán rejtőn kezdi büszke lenni arra, hogy ő magyar. (Nem tudom, miért pont erre, lehet, hogy ez úgy adja magát, mert nem kell hozzá semmi, hanem csak úgy van.) És ez a réteg azt látszik hinni, hogy tőlük az egész világ hasra kell majd eszen, és a történelemben bennünket ért igazságtalanságok semmivé kell váljanak. Szóval a megoldás ebben a rendszerben toppant egyszerű, az ember felvesz egy nagymagyaroszági pólót, kimegy Erdélybe, és jó sok sör bevedelése után, árpádsávos lobogókat lengetve azt üvöltözi, hogy „vegyük vissza Erdélyt a bockoros oláhoktól...” és minden meg van oldva. Megtettük, amit megkövetelt a haza. Ettől nyilván jobb lett mindenkinek, de főleg szegény elnyomott erdélyi magyaroknak, akiket ily módon szinte már meg is szabadítottak a kedves magyarországi testvérek a kellőképpen hangos óbégatással. Csak azt nem értem, ha ez egy ilyen jó módszer, miért nem tapasztalható mégse javulás? Persze lehet, hogy még nincsenek elegenden a „megszabadítók”.

Hát, ilyen volt a hangulat az Erdélyi Magyar Ifjak szervezte táborban. Még szerencse, hogy nem voltak románok a környéken, mert ebben az esetben elég jogosan nyílt volna ki a bicska a zsebükben. Így aztán én a koncert vége fele azon gondolkodtam a sátramban, hogy honnan szerzek egy darab deszkát, ha itt a végén még verekedésbe fullad a buli. Szerencsére végül nem alakult így.

Mindent összefoglalva égett az arcom amiatt, ahogy a magyarok ott Gyergyószentmiklóson, Erdélyben viselkedtek. Mert a magyarországiak, ugye hazajönnek, de az erdélyiek ott maradnak. Na vajon, kik fogják ennek meginni a levét?

Benke Noémi

In memoriam

Keserves búcsú Nagy Gáspártól

Reá is illenek Ady Endre Móricz Zsigmondot köszöntő sorai: „Szentírásos ember, kinek szent az írás.”

Nem véletlenül említem e két jeles magyar nevet, Nagy Gáspár is ezt teszi „Szabadrabok” címmel egybegyűjtött versei kötetének fülszövegén, apai nagyapjának és anyai nagyanyjának emlékét idézve. Ady és Móricz „kortársaiként” mintegy tanúnak hívja őket, versekbe préselt érzései és gondolatai hitelességének aranyfedezetéül. „Romlatlan csikókorában” tőlük hallott és együtt énekelt, „ismeretlen szövegű, máriakék zoltárookra” emlékezik, „fék-telen kedélyű lakodalmi rigmusokra”, „betyártörténeteknél százszorta izgalmasabb, posztmodern tollfosztós mesékre...” Az ősoket-elődöket idézi tehát, akik „vérbeli népköltőként jártak előtte”, amikor „a gének moccanásaiban a miértre keresi a választ”.

Talán a múltnak ilyen és ehhez hasonló a tudatos felismerésén keresztül kötődött Nagy Gáspár a *honismerethez*? A múltban testet öltő *értékrend* közös vállalása hozott össze, s kapcsolt bennünket fegyvertársi kötelékbe? Annak megvallása, hogy „a múlt pedig a teljes értékű jövő”?

Szép lenne, ha így volna! S költői! A valóság égi mása! A valóság azonban sokkal prózaibb, ám semmivel sem kevésbé törvényszerű, s nem is tanulság nélkül való.

Az 1980-as években az Agrárgazdasági Kutató Intézetben dolgoztam, s kenyérkereső munkám mellett szerkesztettem a *Honismeret* folyóiratot. 1985-ben hívatott Márton János főigazgató, s megkérdezte: ismerem-e Nagy Gáspárt? A kérdés meglehetősen költői volt, hiszen Márton János pontosan tudta elkötelezettségem, s azt is, milyen körökben forgom. Nagy Gáspárt azonban nem ismertem – legalábbis személyesen nem. Hallottam azonban arról a politikai hisztériáról, amit az *Új forrás* októberi számában megjelent „Öröknyár – elmúltam 9 éves...” kezdte, Nagy Imrére (NI) emlékező verse körül és miatt csaptak a politikai élet akkori figurái.

*„Egyszer majd el kell temetni
A gyilkosokat néven kell nevezni”*

A lapot betiltották, a számot bezúzták, szerzőjét az Írószövetség könyvtárosi állásából kirúgták. A vers a kádári hatalom egyik legkényesebb pontjára, Nagy Imre elárultatására tapintott, szamizdatokban, titkos nyomdákban sokszorosítva terjedt. Persze hogy ismertem.

Márton János, az Agrárgazdasági Kutató Intézet főigazgatójaként szabályosan „menedéket” nyújtott az üldözött költőnek. Megbízási szerződésekkel szerény jövedelemhez juttatta, s a mi Széchenyi-rakparton lévő – jó félreeső – részlegünket „jelölte ki” tartózkodási helyéül. Innen szervezte azután Nagy Gáspár a már 1979-ben megalapított, de a pártközpont által csak ötévnvi huzavona után engedélyezett *Bethlen Gábor Alapítvány* beindulását és munkáját.

A személyes kapcsolat révén hamarosan összebarátkoztunk, nemcsak én, de több, más érdeklődésű, ám nemzeti gondolkodású kollégám is megszerette Nagy Gáspárt, akitől mi sem állt távolabb, mint hogy „az üldözött zseni” pózában tetszelegjen, talán éppen azért mert üldözött is volt, meg zseni is. Alapvetően vidám természetű, a politikai szennyesektől velünk együtt fintorgó fiatalember, aki tisztán mert látni a nemzet dolgaiban akkor, mikor az „egy-részt – másrészt” gondolkodás és viselkedés megalkuvásai szinte kötelező magatartásformák voltak még azon értelmiségiek számára is, akik nem vállalták egyértelműen a nemzetárumást.

Kész cirkusz volt, amit a Bethlen Gábor Alapítvány engedélyezése körül műveltek. Aczél György, aki folyamatosan igyekezett fenntartani a magyar íróársadalom értékesebb részével a jó viszony látszatát, már nem mert odacsördíteni, másodrendű kommisszáraival próbálta fé-

ken tartani a magyar élet „mesekirályfiainak áltatosait”. Ezért, amikor 1985 szeptemberében az Alapítvány kibocsátotta „Felhívását”, azt sehol nem tudták a sajtó nyilvánosságában közzétenni. Végül is a Honismeretben közöltem, ott is az 1985. évi 6., decemberi szám hátsó borítójának belső részén, amit a korrektúrával nem nézett meg a Hazafias Népfront „belső ellenőre”. De nem is csak önmagáért volt fontos ez a megjelenés – bár akkor még nyolcezer példányban láttunk napvilágot –, hanem mert így már átvehették Czine Mihályék a Látohatár című, nagy példányszámú, széles olvasóközönségű, tallózó folyóiratukba. Mint később megtudtam, rajtunk kívül az *Olvasó nép* és a *Somogy* című folyóiratok is közölték a Bethlen Alapítvány Felhívását. A Hittel ugyanis csak jó néhány esztendő múlva indult útjára.

Szegény Töltési Imre, a honismereti mozgalom akkori titkára tudná csak részletesen elmondani, mit kaptunk – s főleg kapott ő – akkor ezért a közlésért. Az 1980. évi Trianon-cikk miatti bezúzás után ekkor fenyegette a lapot másodszer ez a veszély. Nagy Gáspárral való kapcsolatunkat azonban elmélyítette, s ettől kezdve jóban-rosszban igyekeztünk összevetni a hátunkat. Az 1986-ban, első ízben osztották ki a Bethlen Alapítvány díját, természetes volt, hogy Domokos Pál Péter kitüntetésére, Andrásfalvy Bertalan laudációjára a titkársággal működő Népművészeti Baráti Kör szervezésével, rendezvényeink szokásos helyszínén, bejárattott közönségünk színe előtt kerüljön sor. Ez volt a Bethlen Gábor Alapítvány első nyilvános bemutatkozása.

Nagy Gáspár és a honismereti mozgalom kapcsolata tehát „bujdosó kuruc”-os korszakában jött létre, s a nemzet szellemi partizánháborút folytató állapotában kovácsolódott össze. S megmaradt később is, hiszen a nemzeti célok megvalósítására 1990 után sem váltak egyértelműen, s főként nem mindenkor kedvezővé a feltételek. Együtt örültünk a kisebb győzelmeknek, s együtt búsulunk a nagy vereségek miatt. Gazsi mindig jó fegyvertárs volt, számítani lehetett rá minden jó ügyben. Amikor a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesületben elnökünk, Jáki Sándor Teodóz 75. születésnapját ünnepeltük, versben köszöntötte őt, a „szürkefejú, öreg bácsó”-t. Erdélyben csak egyszer jártunk együtt, Moldvába pedig csak köszültünk. De a szellemi honvédelem ütközeteiben mindig ott villogtatta kardját, a fényeset.

Az, hogy „befutott ember” lett, Kossuth-díjas költő, nem tette mássá, csak szavainak súlyát, felelősségérzetét növelte. Nagy Gáspár egy személyben volt – már csak születése helyéről, a Vas megyei Bérbaltavárról is – végvári vitéz, és nemesember, a Németh László-i értelemben: „*nemes az, aki kötelezi magát.*” Görömbei András írta róla tizenkettedik verseskötetének fűlszövegében: „*Emlékezni, látni, megnevezni és sohasem félni* – eme szemléleti alapelvek szerint épül Nagy Gáspár költészetének morális és poétikai rendje. Tényeket és látszatokat, valóságot és hamis ideológiát eltökélten szembesítő költészete könnyen felismerhető, csak reá jellemző költői látásmódot és nyelvet teremtett a szinte szakrálisan morális költői személyiség és a rafináltan, leplezetten amorális kor ütközésének pontos megnevezése révén.” „A hazugság, a történelmi tudatzavar, a történelmi és kulturális nemzetszűkítés, öncsonkítás ellen küzdve adott és ad példát arra, hogy modernség és közösségi küldetés, hagyományok gazdag sokféleségéhez való kötődés és korszerű újítás, erkölcs és esztétikum nem kizárják, hanem feltelezik egymást. ... Egész személyisége, művészete tisztaságot sugároz és követel...”

Nagy Gáspár azok közé a nagy magyar gondolkodók közé tartozott, akik nemcsak versekben prédikáltak a magyar értékeket, de meg is élték, át is élték eszméiket. Aldozatot is hoztak értük. Ahogyan Németh László és hősei várták, követelték volna koruktól, környezetüktől, hogy a hirdetett elvek szerint éljenek, ő is egyre konokabban, s egyre reménytelenebbül kapaszkodott abba, amire az életét tette. S nem csak a verseiben, de minden mozdulatában, az ünnepnapok és a hétköznapok cselekedeteiben is. Ez pedig nem volt egyéb, mint *nemzete szolgálatá*.

Igen, Nagy Gáspár abból a fajtából való ember volt, akik komolyan vették az eszmét és a hitet, ami mellé elszegődtek. A „tiszták” közül való volt, akik közül egyre többen mennek el, s egyre kevesebben lépnek a nyomukba. Ahogy Ferenczes István írta Nagy Gáspártól búcsúzó versében:

*„Táncol, dübörög az ország,
pezsögök durranának, díszsák
a jászólt, miközben csöndben,
mennek, elmennek a tiszták...”*

Halász Péter

Beke György (1927–2007)

Megdöbbenő a hír: Budapesten 2007. január 20-án tragikus hirtelenséggel elhunyt Beke György író, műfordító, újságíró a második világháború utáni erdélyi magyar irodalom egyik legjelentősebb személyisége. Barátai, közeli ismerősei tudták, hogy beteg, de szervezete, szívóssága, eredendő optimizmusa, életszeretete eddig legyűrte a lopakodó kórt. Ezekben a napokban is a tőle megszokott lendülettel dolgozott: a hét közepén még a Csíki Székely Krónika adatai felől érdeklődött, majd arról beszélt, hogy sűrgeti az idő, hiszen – több más munkája mellett – Kolozs megyéről tervezett barangoló könyve is befejezetlen. Aztán szombat hajnalban az Úr hirtelen magához szólította szolgáját, földi pályafutása ezzel véget ért.

Életútja a Székelyföld déli végeiről, a Feketeügy mentén fekvő *Uzonból* indult, ahol 1927. augusztus 3-án látta meg a napvilágot. Apja, *Beke István*, dálnoki parasztösök leszármazottja, akinek pályáját – két egyetemi diplomája ellenére – kettétörte a Trianont követő kisebbségi sors; anyja *Rápolti Anna*, akinek elődei között a nemes *Püünköstitiek* egyik tagja 1848-ban Bem hadsegédje volt.

Iskoláit 1934-ben az uzoni református iskolában kezdte, majd 1938-ban a *sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban* folytatta. Igazi „parasztkollégium” volt ez az iskola – emlékezett vissza egykori alma materére Beke György –, amelyet Háromszék megye lakossága közadakozásból épített, és ahová elsősorban székely földművesek gyerekei jártak. A parasztkollégium szellemisége nagy hatással volt a fogékony uzoni diákra, hiszen ebben az iskolában mindig a tudást, a tehetséget, a szorgalmat tisztelték, értékelték a legjobban. Itt izmosodott meg benne a lelket mindig frissen tartó szabadságszeretet és a saját népének szeretete mellett a más ajkuak megbecsülése. A népi írók varázslatában éltünk – emlegette gyakran – *Veres Péter*, *Móricz Zsigmondot*, *Erdeit* olvastuk, *Szabó Dezsőről* és *Németh Lászlóról* vitatkoztunk.

Beke György első írása 1943-ban – még gimnazista korában – az ifjúsági keresztény egyesület lapjában az *Ifjú Erdélyben* jelent meg, szerkesztőségben először 1945-ben a brassói *Népi Egység*nél dolgozott. Tanulmányait 1946-ban a *kolozsvári Bolyai Tudományegyetem* magyar–német–szociológia szakán folytatta, de az első év után abbahagyta (majd csak az 1960-as években fejezte be) és apja hívására hazament gazdálkodni az uzoni nyolc hektár földre. A gazdálkodás mellett azonban tovább folytatta az újságírást, mint a Népi Egység külső munkatársa, majd 1947 őszétől végleg a tollforgatást választotta a Bukarestben megalakult *Romániai Magyar Szó* (később *Előre*) belső munkatársa lett. Beke Györgyöt mindig is vonzotta a kincses Kolozsvár, 1974-ben aztán átment *A Héthez*, mint a lap kolozsvári főmunkatársa, ahol 1987-ig, nyugdíjazásáig dolgozott.

Beke György hosszú írói pályája során több, mint ötven könyvet írt, köztük regényt, riportot, elbeszélést, esszét, karcolatot, publicisztikát stb. Az irodalomkritika megállapítása szerint azonban művei közül elsősorban szenvedélyes ún. *barangoló-könyvei* hoztak számára literátori elismerést, ezek emelték személyét az erdélyi magyar irodalom élvonalába. A hamu alatt izzó romániai valóságról írt riportkötetei hatalmas körképet vetítettek az olvasó elé, mely a kisebbségi magyarság sorsát Máramarostól Bukarestig, Szatmárnémetitől Bákóig múlt s jövő ütközéspontjain ábrázolták.

Beke György műfaját az irodalomkritika legtöbbször *szociográfiai riportnak* nevezte, az író saját műfaját *riportban elbeszélt életként* jellemezte. Azokról, akik előtte jártak gyakran emlékezett: „Rám leginkább *Veres Péter* realizmusa, *Móricz* érzéletes előadásmódja, *Illyés* szintézisre vezérlő magyarsága hatott leginkább... – mellettük székelyföldi példaképem *Orbán Balázs* a maga hatékony Székelyföld leírásával...”

A barangoló-könyveit „bevezető” kötete a *Magunk keresése* (1972) volt, amelyben a Szeret mentére, a moldovai Csángóföldre vezette olvasóit. A csángókról írt, de hangsúlyozta: sorsuk figyelmeztető intés a romániai magyarság jövőjét illetően is.

A barangoló-könyvek sorát a *Szilágysági hegehupa* (1975) nyitotta meg, amelyben a dacos, önmagukat megalázni nem engedő szilágyságiaknak állított emléket, a *Nyomjelző rokonságban* (1978) Fehér megye tájait, népének gondjait anyai nagyapja, az egykori enyedi diák

emlékei alapján mutatta be, majd a *Büvöpatatok*-ban (1980) Beszterce-Naszód megyében a minden eddiginél gyorsabban változó időben a megőrző példákat kereste.

A legnépszerűbb és a korabeli erdélyi magyar közvéleményre a legmaradandóbb hatást gyakorló barangoló-könyve a *Boltívek teherbírása* (1983) volt. Máramaros és Szatmár megyei riportjaiban a szerző hangsúlyozta, hogy a történelem hanyatló iva az erdélyi magyarság jövőjét csak akkor bírja el, ha mindenütt egybefonódik a korszerű műveltség, a nemzetiségi öntudat és az önzetlen cselekvés boltívével: Erdélyben megjelent utolsó barangoló-könyvét az *Itt egymásra találunk az emberek el* (1984) a cenzúra nagyon megcsonkította, de a Bihar megyében utazgató író a képzeletben az égen felette ragyogó Arany és Ady csillaga vigasztalta, míg a falvakban és városokban a konok helytállókat kereste.

Az 1970-es éveket követő évtized az erdélyi magyarság történetében furcsa, ellentmondásos időszak, ugyanis a román „kultúrforradalom” és a nemzetiségek homogenizálásának idején Beke György barangoló-könyvei mellett akkoriban jelennek meg *Kányádi Sándor* verseskötetei, mutatják be *Sütő András* színműveit, indítja útjára *Szabó T. Attila* az Erdélyi Magyar Szó-történeti Tárat és a *Kritikon Könyvtáradó* ekkor nyújtja át az olvasónak a legjobb nemzetiségi önismeret erősítő könyveit. A kisebbségi irodalomban, tudományművelésben a „súly alatt a pálmá” hatás érvényesült és ezt a hatalom rövid ideig helyel-közzel eltűrte. Az erősödő román nacionalizmus azonban egyre türelmetlenebb lett, a következő években az ún. Beke-jelenséget már nem viselte el. Az író könyveit zárolták, zaklatása folyamatosra vált. Egy infarktus után Beke György úgy érezte, hogy elfogyott körülötte a levegő, 1989-ben áttelepült Magyarországra.

Visszaemlékezésében egykori uzoni tanítója szülőföld-szeretetről, de bizonyára saját érzéseiről is a következőket írta: „Egyetlen vagyona, egyetlen vigasztalása és öröksége a betű, az anyanyelv szavai, az anyanyelv lelke volt. Élete utolsó éveit egyik szomszédos faluban élte le. De azt kívánta, hogy Uzomba temessék el. Ott akart nyugodni, ahol az ő tiszta betűi, az ő meleg szavai tovább élnek a Feketeügy partján...”

Beke György író 2007. február 8-án szülőfalujában, Uzonban helyezték örök nyugalomra.

Sebestyén Kálmán

Pungor Zoltán emlékezete (1939–2006)

Pótolhatatlan veszteség érte ez év szeptemberében egyesületünket. Eltávozott közülünk Pungor Zoltán, a honismereti mozgalom és népművelés fáradhatatlan munkása, Csemeszokopács mindenese, a nótás kedvű tanár, sokunknak ismerőse és barátja. Csemeszokopácson született 1939 őszén, édesapja a falu megbecsült kovácsa volt, édesanyja a háztartást vezette, s meséivel és énekeivel tette derűssé a család életét. A fiú a falusi iskola elvégzése után a szombathelyi mezőgazdasági technikumban tanult tovább, ahol 1957-ben érettségizett. Az erősza-kos tsz-szervezés elriasztotta a szakmától, ezért 1959-ben beiratkozott az akkor induló Szombathelyi Tanítóképzőbe. Itt írta első figyelemre méltó szakdolgozatát „Vas megye reformkori népművelése” címmel, amelyhez jelentős forráskutatást végzett. Tanítói pályáját Rátakovácsiban kezdte, majd Felsőcsatáron folytatta. 1966-ban sikerült szülőfalujához közelebb kerülnie, mikor a Vasszécsenyi általános iskolához került. Nagyon szeretett tanítani, igazi néptanítói alkat volt. Időközben elvégezte a pécsi tanárképző főiskolán a rajzszakot, s néprajzi stúdi-umokat is folytatott. Főiskolai szakdolgozatát „Csemeszokopács románkóri templomának műtörténeti ismertetése” címmel írta, amely a *Vasi Szemle* 1968/2. sz.-ban jelent meg. Ezzel a színvonalas és csaknem úttörő jelentőségű munkával végleg eljegyezte magát Csemeszokopács helytörténetével. Vasszécsenyben 1976-ig tanított és szakkört vezetett. Még ebben az évben Szombathelyre hívták a 405. sz. ipari szakmunkásképzőbe (ma Puskás Tivadar Szakközéiskola), ahol 1997-ig, nyugdíjba vonulásáig történelmet tanított, de óraadóként még néhány évig oktatott. Itt töltött évei alatt még elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem szakát, mert ismereteit szüntelenül gyarapítani igyekezett. Hivatástudattal és lelkiismeretesen végzett munkájáért több kitüntetésben részesült, többek közt birtokosa volt a Kiváló Munkáért (1989), a Szombathely Oktatásügyért (1997) kitüntetéseknek, megkapta a Pável Ágoston Emlékplakettet (1995) és a Honismereti Emlékérmét (2004). Nyugdíjas évei természetesen nem a nyugalom évei voltak, ilyet az ő egyénisége nem ismert, haláláig tevékenykedett, mindvégig tele volt ötletekkel, tervekkel.

Pungor Zoltán barátunk életének ismertett állomásai mögött egy rendkívül tevékeny, érdeklődő, mindig a közért – elsősorban szeretett szülőfalujáért, Csemeszokopácsért – cselekvő és tenni akaró ember alakja áll. Nehéz lenne felsorolni mi mindennel foglalkozott, a tanítástól a színjátszásig, az énekléstől az írásig. Talán legjelentősebb „alkotása” az 1976-ban alapított Csemeszokopácsi Helvtörténeti Múzeum, amely a falu és környéke régészeti, néprajzi és helytörténeti értékeinek és tárgyainak ad otthont. A gazdag gyűjtemény darabjait nagyrészt ő gyűjtötte és folyamatosan gyarapította, gondozta, sőt mindehhez méltó épületet – a Béri Balogh-féle kastélyt – is megszerezte. A múzeum dédelgetett „gyermeké” volt, szélben, fagyban is kijárt ide, hogy nyitva legyen, hátha valaki betéved és kalauzolhatja. Gondossága révén ez a gyűjtemény ma a leggazdagabb vidéki anyag a megyénkben, amelynek a templommal együtt komoly idegenforgalmi jelentősége van. Erre a gyűjteményre komoly szakköri tevékenységet épített, iskoláiban sok diákot ismertetett meg a hagyományápolással, elplántálva bennük a szülőföld szeretetét. Ehhez kapcsolta még hozzá a helyi színjátszás megszervezését, ennek révén kis társulatával eljutottak a szomszéd falvakba, sőt még Felsőörrre is a református kultúrházba, hogy magyar nyelven népszínműveket adjanak elő. Ezeket ő rendezte, s ha kellett, akkor maga is szerepelt bennük. Kiváló kapcsolatteremtő képességét ilyenkor tudta jól kamatoztatni.

A millenniumi év alkalmával az ő javaslata és koncepciója alapján rendezték meg Csemeszokopácson a „középkori falu vásárát”, amelyen igényes műsorokkal és igazi népművészeti – fazekas, kovács, font stb. – árukkal kínálták meg a népes közönséget. Az ötletesen – a középkori templom köré – telepített rendezvény igazi vásári hangulatot teremtett, amelyben fiatal és öreg, helybéli és vendég egyaránt jól érezhette magát, a falu pedig nyert vele, öntudata erősödött. A középkori vásárnapot azóta is minden évben megrendezik, népszerűsége, hatása egyre növekszik. Méltán kapta meg a 2006. évi vásárnapon Pungor Zoltán mindezért a „Csemeszokopács Díszpolgára” címet a falu megbecsülésének jeléül. Pungor Zoltán nevéhez fűződik még többek közt két egykori, mára már eltűnt és feledésbe ment közeli falu, Hóró és Császt felkutatása, amelyek emlékére 2000 októberében kopjafát állított Csemeszokopács és Vasszécsény önkormányzata. Szép példája volt ez is a hazaszeretetnek, az elődök iránti tiszteletnek.

Legyen áldott emléke, sírja felett örködjön Csemeszokopács csillagos ege.

Balogh Péter

GYŪJTÉSI FELHÍVÁS

Anekdóták és történetek a magyar néprajztudomány köréből

A Magyar Néprajzi Társaság 2009-ben fogja ünnepelni megalapításának 120. évfordulóját. Erre az alkalomra tudománytörténeti gyűjteményt szándékozunk összeállítani, amelyet a gyűjtők, emlékezők, illetve a szerzők nevének feltüntetésével a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában helyezünk el. A legtanulságosabb, legérdekesebb eseteket, anekdótákat, „igaz történeteket” kötetben kívánjuk megjelentetni.

Kérjük a hivatásos néprajzkutatókat és az önkéntes néprajzi gyűjtőket, hogy az anyaggyűjtés munkáját bibliográfiai adatokkal, már publikált cikkek, könyvrészletek másolataival és új, még közöletlen írásokkal szíveskedjenek segíteni! Minden ötletet, útmutatást és visszajelzést köszönettel vesszünk.

A gyűjtemény tervezett tematikája:

- *nevezetes esetek a magyar néprajztudományban (emlékezetes viták, belitolt könyvek és cikkek, hamisítások, perek stb.);*
- *klasszikusaink és a mai kutatók gyűjtési „kalandjai”, tanulságos és humoros élményei;*
- *néprajzkutatók által, valamint néprajzkutatókról, illetve adatközölkőkről írt versek;*

- *nyomdahibák által megváltozott értelmű szövegek;*

- *humoros levelek;*

- *különlönyomatokon, illetve könyvekben szereplő tréfás dedikációk;*

- *tanárok és egyetemi hallgatók „ranykőpései”, bakijai (örtök, vizsgák stb.);*

- *néprajzkutatók írói álnevei, névváltoztatásai, beütjelei;*

- *történetek tudományszakunk mecénásairól;*

- *néprajzkutatókról készített szobrok fényképei, festmények, rajzok, karikatúrák, humoros fotók másolatai stb., stb.*

A küldeményeket Háló József választmányi tag, a gyűjtemény megbízott összeállítója nevére, legkésőbb 2007. október 31-ig az alábbi címre várjuk:

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

1055 Budapest, Kossuth tér 12.

E-mail: mnt@neprajz.hu

A gyűjtemény összeállítójának munkahelyi telefonszáma: 06-1-251-09-99/219

KÖNYVESPOLC

Vásárok Világa I.

Több okom is van arra, hogy a Tolna Megyei Honismereti Egyesület Kiskönyvtárának 2. számaként Nagy Janka Teodóra (sorozatszerkesztő is egyben!) és Szabó Géza szerkesztésében megjelent kötetet ismertessem a helytörténész, az etnográfus, a művészet- és művelődéstörténész, valamint a „bonismeretes” társadalom előtt. Először is azért, mert a Szekszárdon 2005. szeptemberében megrendezett Szüreti Napok és a keretében lezajlott „sokadalom”, továbbá a hozzákapcsolódó, nagy érdeklődés mellett megtartott *Vásárok Világa* című tudományos konferencia előkészítésében, megrendezésében volt valamelyes részem. Sajnos, a rendezők eredeti terve, hogy a konferencia első, bevezető előadását – a vásárok gazdasági, társadalmi és kulturális jelentőségéről – én tartsam, nem valósulhatott meg, mert – ugyancsak sajnos – már évek óta, ha nem is éppen járásképtelen, de utazásra, hosszabb ideig való távolmaradásra képtelen beteg vagyok.

Nos, ez a kis, sajnos csak 300 példányban kiadott gondos kiállítású könyvecske ennek a konferenciának az előadásait tartalmazza. Tegyük itt mindjárt hozzá, hogy nagyszerű, sok újat, szerencsésen sok lokalitást úgy tartalmazó tanulmányokról van szó, amelyek a helyi tartalmakkal, adatokkal stb. említésre méltóan gazdagítják a javak cseréjéről, az árucseréről, az árucserre elvi- és formai, valamint történeti kérdéseiről szóló országos, sőt nemzetközi kutatásokat és feldolgozásokat. Pedig ezek az utóbbi negyedszázadban – a történelmi, de különösen az etnológiai és mind a társadalmi, mind a történeti etnográfia érdeklődésének középpontjába kerülve – rendkívüli módon fejlődtek.

A könyvecske ismertetésében, különösen itt, a *Honismeret* hasábjain lényeges szempont, hogy maga a kezdeményezés, a széles közönséget megmozgató, több részes rendezvénysorozatot, benne ezt a *Vásárok Világa* tudományos konferenciát, és ahogy már volt róla szó, a konferencia anyagának megjelentetését a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület indította el, fogta egybe a Babits Mihály Művelődési Házzal és a Művészetek Házával, valamint több más testvérintézménnyel együtt. Természetesen nem hiányozhatnak ebből a munkából sem a nagy hatást kiváltani képes, lelkesítő, tervező, és nagyszerű szervezőképességgel rendelkező egyéniségek sem.

Könyvünk tartalmáról szólna el kell mondanunk, hogy a benne szereplő szerzők (az előadók) a „szakna” legjobbjai közül kerültek ki. A bevezető nagy elvi-történeti tanulmányt (előadást) *Andrásfitny Bertalan* írta: *Vásár, búcsúvásár, sokadalom* címmel. Fogalomtiszta, funkcionális szempontú dolgozatát a táji munkamegosztás oldaláról közelíti meg. Gondolatokban és adatokban gazdag tanulmányának lényegét saját fogalmazásában így foglalhatnánk össze: „a sokadalom alkalmat adott a helyi és tágabb identitás kinyilvánítására, megélésére, egyben sajátos atmoszférája kihívást is jelen-

tett, ki mennyire tud ellent állni a tömeg kínálta széleskörű megnyilvánulás ingerének. Itt tehát nem csak kultúráját, hanem egy nép tartását, értékrendjét is megismerhette (belőle) a világ.”

A második – jóval rövidebb – tanulmány etno-geográfiai jellegű. Arról szól, hogy a sárköziek hogyan, miként vesznek részt a környező mezővárosok sokadalmaiban; *Balázs Kovács Sándor* munkája (Sárköziek a környező mezővárosok sokadalmaiban). A Dunát mindkét oldalán követő árterületi mocsárvilág – a Sárköz(ök) – szigetein keletkezett településeknek minthogy általában szoros kapcsolatban álltak az átkelő helyekkel és természetesen az itteni nagytáj fő közlekedési útjával és lehetőségével, a Dunával; jelentős vásárhelyekké is fejlődtek (Dunamente, vízi közlekedés-szállítás). A vásárhelyekké fejlődés útján igen jelentős szerepet töltött be az is, hogy a Duna és a hozzátartozó „sárközök” két, egymástól különböző földrajzi adottságokkal, ennél fogva termelési renddel bíró táj találkozásánál a közvetítő (a „táji csere”) fontos szerepét is megélték. Jelentős árucikk; a bor, amit vízi úton is szállítottak. Nagyon szépen ismerteti a szekszárdi, a dunaszentgyörgyi, a bajai, a hábátaszéki, a paksi, a högyészi, a dombóvári, a dunaföldvári, a pécsváradai stb. vásárokat. Természetesen a tolnait is, megjegyezve, hogy Tolna, mint nagy, messze vidék legforgalmasabb kikötőhelye, kikötő; a kereskedelemnek, és az árúk hajón való szállításának a helye. Balázs Kovács Sándor adat gazdag tanulmányát szép kép- és jól válogatott jegyzetanyag, illetve irodalomjegyzék kíséri.

Személyes kötődés alapján is néztem, olvastam *Kalmár Ágnes* Mesélő vásárfia című, a „vásárfiáról”, főleg a játék-vásárfiáról szóló tanulmányát. Mégpedig azért, mert egy, a vásárfia elvi, rendszeriani, nyelvészeti kérdéseivel foglalkozó tanulmányom írását hagyta velem abba. Ebben az esetben maga a tárgyválasztás a kiváló, hiszen a vásárfiával, mint a vásárok lényeges, társadalmilag (és érzelmi, mentális vonatkozásban) erősen motivált részével eddig alig foglalkoztunk. A vásárfia fogalmának tisztázása, különböző fajtáinak, formáinak rendszerbe foglalása, az egyedi jegyek megfigyelése, a vásárfia fejlődésrajza, mai állapota-helyzete hihetetlen sok kérdést vet fel és sokra megfélelő választ is ad. Tehát mindenféleképpen hálás téma. Kalmár Ágnes bátran, felismerve a tárgykör rendkívüli információ-gazdagságát és nem kevés mentális vonatkozását, igen szép munkát végzett. A vásárfia (-játék, játékkészítés) kérdéseit a szélesebb körű magyar játékkutatásokhoz (játékkönyvtár, játékgyűjtemények) és a nemzetközi játékkutatás eredményeihez kapcsolva igyekszik dícséretes módon feltárni.

Nagy Janka Teodóra A bölcskei vásári kómások című tanulmánya a jogviszonyok, a népi jug és jogszokások oldaláról foglalkozik a Szekszárd-környéki, kimondottan a bölcskei vásárokkal, a bölcskei kómárokkal (vásári tolvajokkal). Nagy

Janka Teodóra nagy részt vállalt a Szabó Géza szerkesztette bölskei monográfia (Múlt és jelen Bölskén. Bölskei Tanulmányok I. Bölske, 1994.) megírásában. Figyelemmel kísérve *Tárkány Szücs Ernő* alapvető kutatásait és feldolgozásait mind a magyar jogi népszokások, mind pedig a vásár és jogi népszokásai területén, igen jó bölskei helyismereti tájékozottsága alapján Bölskét (a messze földön híres) tolvaj (főleg lótolvaj) községként mutatja be. A bölskei vásári tolvajok, a kómárok, foglalkozás-szerűen loptak. Szépen megszervezték a lopott holmik, főleg a lovak biztonságos továbbadását, értékesítését is. Mondhatni, hogy a kómárok „működése” közsímsert, nyílt, sőt bizonyos mértékben a helyi és környékbeli társadalom által elfogadott is. Itt, ennél a szép tanulmánynál azonban van némi hiányérzetünk. Bármennyire sok is volt Bölskén a kómárok száma, bármennyire gyakori volt is köztük a lopás, a vásári lopás, a lólopás, az egész települést nem lehet ezek alapján, általánosítva tolvajnak mondani. Hiányolható, hogy a szerző a kómárokat nem kellő alapossggal mutatta be úgy, hogy elkülönülhessenek a község többi, nem kómár-tolvaj lakosaitól.

Szorosan és szerencsésen kötődik ehhez a tanulmányhoz a következő, *Szabó Géza* munkája, amely *Lóvásárok régen és ma* címen először a ló alapvető fontosságát mutatja be a parasztság életében. Majd kiemeli a lónevelés, majd a „belenevelés” jelentőségét és egyfajta rendkívüli erős kapcsolat kialakulását a gazda és a ló között. A ló nemcsak (sokoldalú) haszonállat, hanem reprezentatív célokat és igényeket is kielégítő „eszköz” is. Külön szót a katonalovakról, amelyek végül is paraszti nevelésűek. Éppen ezért a lovak minden vásárban ott voltak, adták-vették őket. Általában a lóvásárlást nagy alkudozás előzte meg és nagy jelentőségű volt a megvásárolt ló tulajdonba vételét jelentő *hijjegőzés*. Külön lóvásárokról is tudunk, legtöbb helyen azonban lóvásárnak, lóvásártérnek csak az állatvásártér egy bizonyos részét tartották. Az utóbbi jó félévszázadban megváltoztak a társadalmi viszonyok mellett a termelési módok, a technikák és ennek megfelelően az eszközök is. Ebben a fejlődés-menetben a ló teljességgel kiszorult a mezőgazdaságból, mondhatni, a mezőgazdaság gépesítésével a lovak feleslegessé váltak. Számuk drámaian le-

csökkent, szerepük ma már csak egyfajta reprezentációra és sportrelokra szorítkozik. De ez utóbbi is csak ott, ahol erre megfelelő berendezések találhatók.

Tóttős Gábor tanulmánya Tolna megye régi vásári emlékeiről szól, meglehetősen széleskörűen. A régmúltra mutat, hogy a szerző alapvetően nyelvi emlékekből építkezik a Tihanyi alapítólevélről költői alkotásokon – *Garay János: Vásárfia; Babits Mihály: A vásár stb.* – át, a vásárral valamiképpen összefüggő helynevek gazdag világáig. Igazolva, hogy a vásár mily mélyen és egyben mily életképesen beleygőkezett kultúránkba. Nemcsak általánosan, hanem részletezően is, Tolna megyében is; a Sárközben ugyanúgy, mint a Dunamentén.

Tóttős Gábor tanulmányát egy, a *Vásárok Világa* 1. című, 12 fotóból álló képsor követi a 2005. szeptember 16-án tartott konferenciáról. Ezeknek a fényképeknek dokumentum értékük van és még inkább lesz a jövőben. Egy ilyen blokknak a szerepeltetése mutatja legplasztikusabban, hogy jól gondosan előkészített rendezvényről volt szó esetünkben. Olyan rendezvényről, amely jelenbeli munkájának a jövő számára állít emléket. Méltán zárja a kötetcskét egy összesítő, gazdag szövegezésű képjegyzék, a kötetben szereplő 53 képről. Itt kell sajnálattal megjegyeznünk, hogy a képek ebben a különben nagy gonddal készített könyvben is gyengén szerepelnek.

Kötetünk végleges bezárásaként, az utolsó közlemény a *Tolna Megyei Honismereti Egyesület* névvel, 1992. november 28-án Szekszárdon, 20 fővel megalakult alkotókedvű közösség célkitűzéseit, munkáját, munkamódszereit ismerteti. módfelelt rokonszenvesen, és ösztönző erővel a közreműködést, a támogatást illetően.

Mindent összevetve a könyvecskét egyfajta reményt keltő indulásnak, értékeket hordozó bemutatkozásnak, nemes és igényes patriotizmussal tudományt művelő munkának tartjuk. Mint ilyet ajánljuk minden honismerettel foglalkozó közönségnek és egyénnek a figyelmébe.

(Honismereti Egyesület Kiskönyvtár 2. Szekszárd, 2006.)

Dankó Imre

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

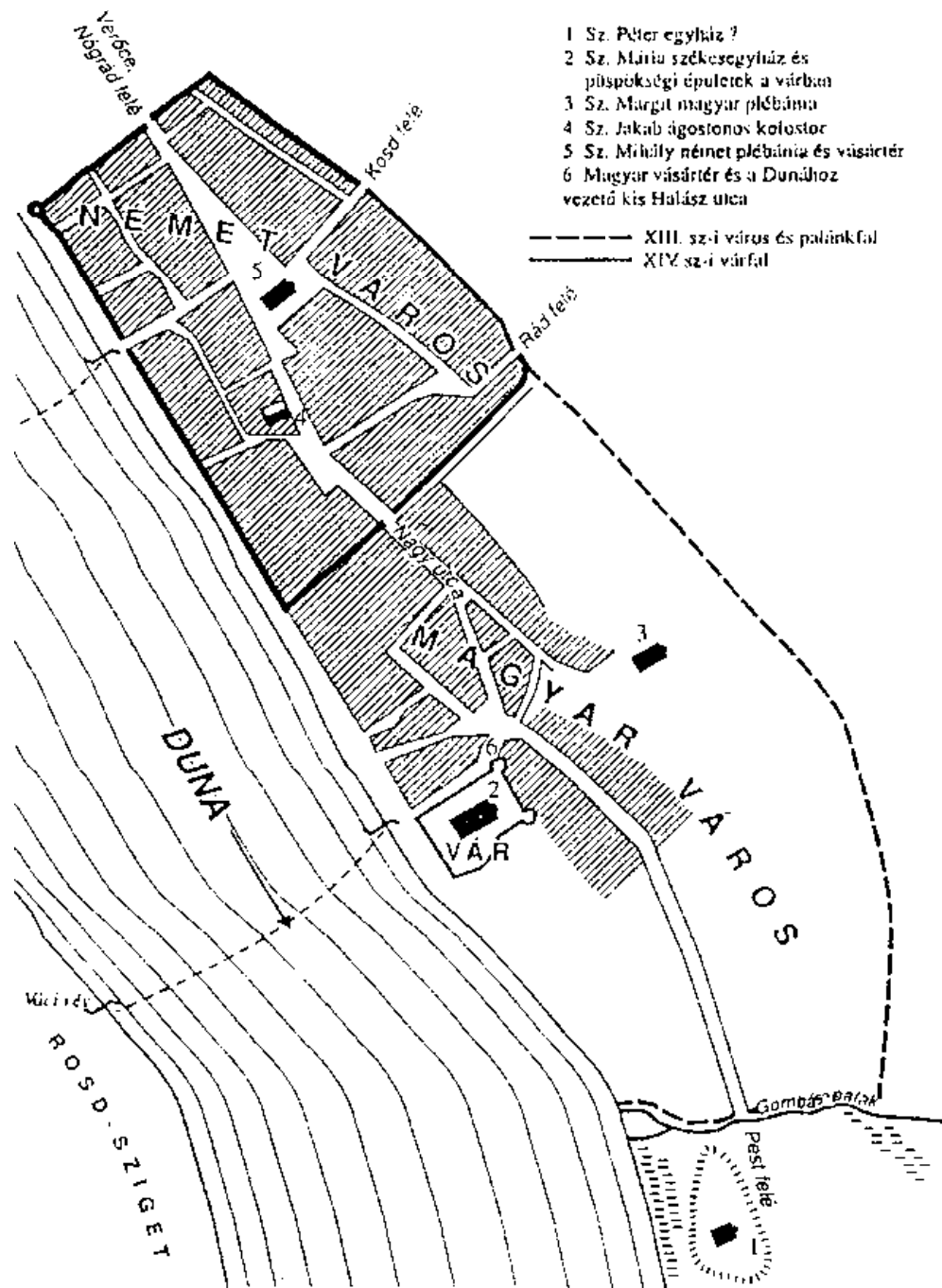
Dátum:

aláírás

VÁC VÁROS A XIV. SZÁZADIG

- 1 Sz. Péter egyház ?
- 2 Sz. Mária székesegyház és püspökségi épületek a várban
- 3 Sz. Margit magyar plébánia
- 4 Sz. Jakab ágostonos kolostor
- 5 Sz. Mihály német plébánia és vásártér
- 6 Magyar vásártér és a Dunához vezető kis Halászfalász útca

--- XIII. sz-i város és palánkfal
 - - - - - XIV. sz-i várfal

Dabóczi Viktória: Vác az Árpád-korban című írásához

Asszonyfarsang és busójárás Baranyában

